

МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ВНУТРІШНІХ СПРАВ

Тичина Д. М., Тарасенко О. С.,
Бурак М. В., Антощук А. О., Семенишина-Фіголь Б. М.,
Дзюбинський В.В., Замула Б. А.

ПРОТИДІЯ КРИМІНАЛЬНИМ ПРАВOPOPУШЕННЯМ У СФЕРІ ЗЕМЕЛЬНИХ ВІДНОСИН

Посібник

Київ - 2022 рік

**МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ВНУТРІШНІХ СПРАВ**

**ПРОТИДІЯ КРИМІНАЛЬНИМ ПРАВОПОРУШЕННЯМ
У СФЕРІ ЗЕМЕЛЬНИХ ВІДНОСИН**

Посібник

Київ – 2022

Авторський колектив:

Тичина Д. М., кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник (НАВС); **Тарасенко О. С.**, доктор юридичних наук, професор (НАВС); **Бурак М. В.**, кандидат юридичних наук (НАВС); **Антошук А. О.**, кандидат юридичних наук, доцент (НАВС); **Семенишина-Фіголь Б. М.**, кандидат юридичних наук (ДонДУВС); **Дзюбинський В. В.**, кандидат юридичних наук (ДКР НП України); **Замула Б. А.**, доктор філософії (ГУНП України в м. Києві).

Рецензенти:

Удалова Л. Д. – доктор юридичних наук, професор, заслужений діяч науки і техніки, директор Інституту підготовки керівних кадрів та підвищення кваліфікації Національної академії внутрішніх справ;

Назимко Є. С. – доктор юридичних наук, професор, проректор Донецького державного університету внутрішніх справ;

Шевчишен А. С. – доктор юридичних наук, доцент, начальник відділу Головного слідчого управління Національної поліції України.

Рекомендовано до друку науково-методичною радою Національної академії внутрішніх справ від 21 жовтня 2022 року (протокол № 2)

Протидія кримінальним правопорушенням у сфері земельних відносин [Текст]: посібник. / Д. М. Тичина, О. С. Тарасенко, М. В. Бурак, А. О. Антошук та ін. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2022. 140 с.

У посібнику розроблено наукові основи комплексної методики протидії кримінальним правопорушенням у сфері земельних відносин в умовах чинного кримінального процесуального законодавства. Обґрунтовано багатофункціональний підхід до охорони земель як об'єкту довкілля, правовідносин земельної власності та сільськогосподарської діяльності, що ґрунтується на результатах комплексного дослідження заявленої проблематики, на основі критичного опрацювання доктринальних положень теорії криміналістики, кримінального процесу, оперативно-розшукової діяльності, кримінального права та кримінології, аналізу земельного законодавства й правозастосовної практики різних правоохоронних інституцій, яка включає особливості запобігання, виявлення кримінальних правопорушень у такій сфері, а також всебічне, повне та об'єктивне їх розслідування у разі вчинення.

Видання призначене працівникам правоохоронних органів, а також здобувачам вищої освіти, науково-педагогічному складу закладів вищої освіти зі специфічними умовами навчання.

УДК 343.985:351.74

© Національна академія внутрішніх справ, 2022

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ.....	5
ВСТУП	6
РОЗДІЛ 1 ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ПРОТИДІЇ КРИМІНАЛЬНИМ ПРАВОПОРУШЕННЯМ У СФЕРІ ЗЕМЕЛЬНИХ ВІДНОСИН.....	8
1.1. Особливості правового формування та розвитку охорони земельних відносин.....	8
1.2. Характеристика кримінальних правопорушень у сфері земельних відносин.....	27
РОЗДІЛ 2 ЗАПОБІГАННЯ ТА ВИЯВЛЕННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ У СФЕРІ ЗЕМЕЛЬНИХ ВІДНОСИН.....	48
2.1. Заходи запобігання кримінальним правопорушенням у сфері земельних відносин.....	48
2.2. Особливості виявлення кримінальних правопорушень у сфері земельних відносин.....	62
РОЗДІЛ 3 ПОЧАТКОВИЙ ЕТАП РОЗСЛІДУВАННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ У СФЕРІ ЗЕМЕЛЬНИХ ВІДНОСИН.....	77
3.1. Обставини, що підлягають встановленню на початковому етапі розслідування.....	77
3.2. Типові слідчі ситуації та версії початкового етапу розслідування.....	86
3.3. Організація взаємодії слідчих зі співробітниками оперативних підрозділів та іншими суб'єктами	94

РОЗДІЛ 4. ПРОВЕДЕННЯ ПРОЦЕСУАЛЬНИХ ДІЙ ПІД ЧАС	
РОЗСЛІДУВАННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ У СФЕРІ	
ЗЕМЕЛЬНИХ ВІДНОСИН.....	104
4.1. Організація і тактика проведення слідчих (розшукових) дій і заходів	
забезпечення кримінального провадження	104
4.1.1. Огляд.....	104
4.1.2. Тимчасовий доступ до речей і документів	111
4.1.3. Обшук.....	113
4.1.4. Допит	114
4.2. Використання спеціальних знань під час розслідування.....	117
ВИСНОВКИ.....	123
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ І РЕКОМЕНДОВАНИХ ДЖЕРЕЛ	130

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

абз. – абзац

гл. – глава

Держгеокадастр – Державна служба України з питань геодезії, картографії та кадастру

Держекоінспекція – Державна екологічна інспекція України

ДЗК – Державний земельний кадастр

ЄСРД – Єдиний реєстр досудових розслідувань

ЗК – Земельний кодекс

ЗМІ – засоби масової інформації

КК – Кримінальний кодекс України

КПК – Кримінальний процесуальний кодекс

КСП – колективне сільськогосподарське підприємство

КУпАП – Кодекс України про адміністративні правопорушення

НСРД – негласні слідчі (розшукові) дії

ОМП – огляд місця події

ОРД – оперативно-розшукова діяльність

ОРЗ – оперативно-розшукові заходи

СОГ – слідчо-оперативна група

СРД – слідчі (розшукових) дій

ст. – стаття

ВСТУП

На всіх етапах свого існування людство тісно пов'язане з оточуючим світом, важливим складником якого є земля, що забезпечує задоволення матеріальних, духовних, естетичних, пізнавальних, оздоровчо-лікувальних, рекреаційних, історико-культурних та інших потреб індивіда. Земля була, є, й очевидно буде основним національним багатством та природним ресурсом українського народу.

Відповідно до ст.14 Конституції України земля є основним національним багатством, що перебуває під особливою охороною держави, яка полягає в забезпеченні раціонального використання земельних ресурсів, збереженні й відтворенні родючості ґрунтів, захисті їх від псування і забруднення, реалізації громадянами, юридичними особами, державою права власності та землекористування відповідно до закону. У сучасних умовах трансформації земельних правовідносин, що призвели до збільшення кількості власників землі та землекористувачів, намітилася тенденція до стрімкого зростання кількості учинених кримінальних правопорушень у цій сфері. На земельні ресурси як на основний складник довкілля, об'єкт права земельної власності й сільськогосподарської діяльності посилюється негативний антропогенний вплив, особливо небезпечний у випадках їх забруднення шкідливими засобами, псування, незаконного їх вилучення із сільськогосподарського обігу, їх безгосподарського використання тощо. Такий стан речей викликав потребу розроблення нових і вдосконалення існуючих юридичних механізмів забезпечення охорони довкілля в цілому та окремих його елементів, у тому числі й земельних ресурсів.

Як свідчать результати статистичних даних, останніми роками на території України спостерігається тенденція до зростання кількості зареєстрованих кримінальних правопорушень у сфері земельних відносин. Так, у 2018 р. обліковано 2722 кримінальні провадження, пов'язані із земельними відносинами. За 2020–2021 рр. їх кількість збільшилася до 3613 і 4194 провадження відповідно. Незважаючи на проведені 18594 перевірки дотримання вимог земельного законодавства у 2021 році, винесені 1932 клопотання і 5331 приписів, складено 4542 протоколи і 4149 постанови про накладення стягнень на суму 5,3 млн грн, а 1721 матеріал направлено до прокуратори, недостатньо реалізується одне з головних завдань – мінімізація вчинення кримінальних правопорушень. За результатами аналізу правозастосовної практики, розслідування не завжди є ефективним та результативним, що призводить до закриття кримінальних проваджень та винесення виправдувальних вироків (у 13,7 % констатовано недоведеність самовільного, у супереч встановленому порядку, вчинення дій із землею; у 12,2 % наявні обставини, вирішення яких потребує розв'язання в галузі цивільного або адміністративного судочинства).

Низька результативність органів досудового розслідування призводить до того, що кримінальні правопорушення у цій сфері набувають системного характеру, й продовжують створювати серйозні перепони для розвитку потенційно найбільш потужного сектору економіки України, загрожуючи їй

національній безпеці. Наукове дослідження цієї проблеми нині є надзвичайно актуальним і має важливе теоретичне та практичне значення, оскільки об'єктивний приріст облікованих кримінальних проваджень зазначеної категорії, що дисонує зі зменшенням постановлених обвинувальних вироків, свідчить про необхідність удосконалення порядку збирання доказів, їх дослідження, перевірки та використання. Виконання в повному обсязі завдань щодо охорони земельних відносин в Україні стає можливим лише з посиленням ефективної діяльності правоохоронних органів, спрямованої на запобігання, своєчасне виявлення, припинення та розслідування таких кримінальних правопорушень.

Окремі проблемні питання протидії кримінальним правопорушенням у сфері земельних відносин досліджували Ю. І. Азаров, О. М. Будяченко, С. Б. Гавриш, М. О. Духно, Я. О. Дякін, В. А. Журавель, О. В. Заїчко, О. В. Калиновський, С. О. Книженко, Т. В. Корнякова, С. В. Лупашку, В. К. Матвійчук, Р. О. Мовчан, О. В. Одерій, О. М. Пилипенко, Є. О. Письменський, В. М. Присяжний, Р. Р. Романенко, Б. М. Семенишина-Фіголь, О. С. Тарасенко, Ю. А. Турлова, К. С. Фомічов, І. О. Харь, А. М. Шульга, М. В. Шульга та інші.

Водночас, у зв'язку з плинністю часу, запровадженню оновленого нормативно-правового регулювання ринку землі, виникненням нових і трансформацією традиційних суспільних відносин слід відмітити, що значна кількість досліджень з означеної тематики ґрунтується на застарілій нормативній базі, або ж викладена з використанням вузького підходу – лише з позицій протидії кримінальним правопорушенням екологічної спрямованості. Поряд із цим, земля продовжує залишатись об'єктом зловживань службовим становищем та корупційних схем. Нині, існує необхідність цільового сучасного дослідження проблем протидії таким кримінальним правопорушенням, з розробленням алгоритмів дій для суб'єктів уповноважених на запобігання, виявлення, а також проведення досудового розслідування у разі їх вчинення, з урахуванням проведення в Україні земельної реформи, спрямованої на зміни в земельних правовідносинах, і відповідно зміни специфіки виявлення та припинення кримінальної протиправної діяльності, збирання доказів у процесі проведення окремих слідчих (розшукових) дій та особливостей їх оцінки стороною обвинувачення.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ПРОТИДІЇ КРИМІНАЛЬНИМ ПРАВОПОРУШЕННЯМ У СФЕРІ ЗЕМЕЛЬНИХ ВІДНОСИН

1.1. Особливості правового формування та розвитку охорони земельних відносин

Одним із найважливіших елементів матеріального світу є земля. Оскільки практично неможливо уявити існування людини за межами землі, то й основна частина суспільних відносин пов'язана саме з нею. Вони складаються при використанні землі в процесі ведення сільського та лісового господарства; розміщенні житлових і промислових об'єктів; задоволенні оздоровчих рекреаційних потреб тощо. Вищеперераховані відносини характеризують тісний зв'язок і постійну взаємодію людей з природою, її ресурсами, мають істотне значення для існування людства. Найбільш цікавим для нас є значення земельних ресурсів у функціонуванні та розвитку суспільства.

Варто відмітити, що земля має встановлені межі та певне місце розташування [1, с. 199], вона не може розширюватися та збільшуватися. З кожним роком кількість нерозподілених земель зменшується. Так, у 1990 році, до початку земельної реформи, частка земельного фонду, яка перебувала у власності держави, становила 100 % (60,3 млн га), а на сьогодні частка державної власності складає 48,9 % (29,49 млн га), приватної – 51,0 % (30,75 млн га) та колективної (згідно з державними актами) – 0,1 % (60 тис. га) [2]. З огляду на це, зазначені умови спонукають посадових, юридичних і фізичних осіб проводити операції із землею, які в певних випадках є причиною вчинення злочинів.

Сучасна структура економічної злочинності включає в себе значну частину кримінальних правопорушень, які вчиняються в сфері земельних відносин. Так, за офіційними даними [3; 4], зазначений показник у 2021 році склав майже 10 %. З початку становлення України як держави та прийняття у

¹ Мірошніченко А. М., Марусенко Р. І. Науково-практичний коментар Земельного кодексу України. Київ, 2009. 496 с.

² Калетник Г. Питання законодавчого врегулювання земельних відносин було обговорено під час розширеного засідання Комітету з питань аграрної політики та земельних відносин : (інформаційне управління). URL: http://portal.rada.gov.ua/rada/control/uk/publish/article/news_left?art_id

³ Про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх досудового розслідування. *Офіс Генерального прокурора України*. URL: <http://www.gp.gov.ua/ua/stat.html>

⁴ Вплив соціально-економічних процесів на злочинність в Україні та у світі (за офіційними матеріалами ООН, Всесвітнього банку, статистичного органу Євросоюзу (Eurostat), Державної служби статистики України): аналітичний огляд. Київ : ДНДІ МВС України, 2021. 54 с.

1990 році Постанови ВР Української РСР «Про земельну реформу»^[5] в країні з'явилися нові форми власності на землю, крім державної створено приватну та колективну. Фактично цей акт перетворив земельні ресурси в товар без належної правової форми, не визначивши порядок ціноутворення, правил купівлі-продажу, інших складових нормативно-правового регулювання обігу землі. Чинниками, які погіршують криміногенну ситуацію в сфері земельних відносин, є також високий рівень рентабельності та прибутковості проведення операцій із землею (оренда, продаж, зміна цільового призначення тощо), адже тіньова ціна на цей «товар» постійно підвищується, тому і спокуса вчинення таких злочинів постійно зростає. Саме ці фактори сприяють тінізації ринку земельних ресурсів, обумовлюють безконтрольне розпорядження землею посадовцями місцевих органів влади та управління.

На нинішньому етапі розвиток земельних відносин набуває особливого значення. Конституція України визначає основні вимоги щодо земельних відносин в Україні. Так, згідно зі ст. 14, земля є основним національним багатством, що перебуває під особливою охороною держави^[6]. Право власності на землю гарантується законом. Це право набувається і реалізується громадянами, юридичними особами та державою виключно відповідно до закону. Численні порушення законодавства в сфері земельних відносин завдають суттєвої шкоди гарантованим Конституцією України правам і законним інтересам громадян, тому питання регулювання є надзвичайно важливим та актуальним.

Результат проведених опитувань працівників Національної поліції, які спеціалізуються на виявленні та розслідуванні кримінальних правопорушень учинених у сфері земельних відносин, свідчить, що працівники правоохоронних органів постійно стикаються з труднощами протидії таким протиправним діям, що вчиняються в сфері земельних відносин. Найбільш суттєвими причинами виникнення такої складної ситуації є:

- недосконалість, а в деяких випадках узагалі відсутність, нормативної бази, що регулює сферу земельних відносин (відмітили 51,4 % опитаних респондентів);

- недостатня обізнаність працівників поліції із земельним законодавством (33,1 %);

- відсутність налагодженої взаємодії правоохоронних органів та органів влади у частині запобігання «земельним кримінальним правопорушенням» (59,9 %);

- відсутність методичних розробок протидії кримінальним правопорушенням даного виду (53,3 %);

- постійне внесення змін до земельного законодавства і в певних випадках суперечність нормативно-правових актів (37,7 %);

⁵ Про земельну реформу : постанова Верховної Ради УРСР від 18 груд. 1990 р. № 563-XII. *Відомості Верховної Ради України УРСР*. 1991. № 10. Ст. 100.

⁶ Конституція України: Закон від 28 черв. 1996 р. № 254к/96-ВР. *Верховна Рада України*. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/-254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>

відсутність конкретної особи, яка відповідає за відведення земельної ділянки (колективна безвідповідальність) (72,4 %). Вищеперераховані недоліки потребують ретельного вивчення та пошуку шляхів їх подолання.

Незважаючи на закріплення на найвищому законодавчому рівні особливого статусу землі, стан земельних ресурсів України є близьким до критичного. Так, в ухваленій у 2019 р. Стратегії екологічної політики на період до 2030 р. наводяться дані про те, що: водною та вітровою ерозією уражені близько 57 % території України; забрудненими є орієнтовно 20 % земель України; більш як 150 тис. га земель порушені [7]. Природно, що за таких несприятливих обставин Україна як цивілізована держава намагається реагувати на нинішню ситуацію, зокрема, шляхом удосконалення механізму юридичного впливу на порушників земельного законодавства. Враховуючи те, що останнє не містить усього арсеналу заходів, покликаних впливати на суб'єктів земельних правопорушень, у переважній своїй більшості відповідні правові заходи знаходять закріплення в нормах охоронних галузей права – адміністративного та кримінального. Зокрема, чинний КК України відзначається наявністю досить розгалуженої системи норм, присвячених регламентації відповідальності за злочини у сфері земельних відносин. Причому, кореспондуючись з відповідними приписами Конституції України, ця система враховує необхідність кримінально-правової охорони як «власницької» функції, що є покликанням ст. 197-1 КК України, так і «екологічної» функції землі як основного національного багатства, що є прерогативою статей 239, 239-1, 239-2 та 254 КК України [8, с. 98].

Перехід від адміністративно-директивної до ринкової економіки не може бути безболісним. Ситуація, що складається на місцях у процесі реформування земельних відносин, зумовлює низку проблем, про що свідчать факти невинного збільшення випадків незаконного заволодіння земельними ділянками (за показниками Держгеокадастру) здійснені 15594 перевірок дотримання вимог земельного законодавства, винесено 1932 клопотання, 5331 приписів, 4542 протоколи, 4149 постанов про накладення адміністративних стягнень на суму 1,3 млн грн, 1421 матеріал направлено до прокуратури [9]. Також недостатньо реалізується одне з головних завдань земельної реформи – раціональне використання та охорона земель. В Україні залишається найвищою у світі розораність сільськогосподарських угідь – 78 %. Роботи щодо раціоналізації землекористування та охорони земель проводяться досить повільно, внаслідок чого деградація ґрунтового покриву деяких територій досягла критичного стану. Водночас сучасна система заходів протидії не здатна вплинути на оптимізацію землекористування та охорони земель, що підтверджують конкретні статистичні дані (за 2015–2021 роки на 27 %

⁷ Публічний звіт Держгеокадастру за 2015–2021 рр. *Держгеокадастр*. 2022. URL: <http://land.gov.ua/wp-content/uploads>

⁸ Семенишина-Фіголь Б. М. Земельні відносини як об'єкт кримінологічного дослідження. *Правовий часопис Донбасу*. 2021. № 2 (75). С. 96–104.

⁹ Публічний звіт Держгеокадастру за 2015–2021 рр. *Держгеокадастр*. 2022. URL: <http://land.gov.ua/wp-content/uploads>

зменшилася кількість осіб, притягнутих до кримінальної відповідальності за псування і забруднення сільськогосподарських та інших земель). Такі фактичні показники суперечать проголошеному ЗК України положенню, що використання власності на землю не може завдавати шкоди правам і свободам громадян, інтересам суспільства, погіршувати екологічну ситуацію і природні якості землі.

Небезпідставність зробленого висновку підтверджується, серед іншого, незначною кількістю осіб, яким вручалось повідомлення про підозру і, відповідно, засуджених за злочинні порушення земельного законодавства. Особливо це стосується земельних злочинів «екологічної» спрямованості: за 2013–2019 рр. повідомленням про підозру закінчилось досудове розслідування лише 84 кримінальних проваджень із 1709, відкритих за статтями 239, 239-1, 239-2 і 254 КК України (за однією лише ст. 197-1 КК України за вказаний період повідомлення про підозру було вручено 538 особам). Із цією статистикою загалом корелюється і інформація про те, що у 2018–2021 рр. за вчинення злочинів розглядуваної категорії було засуджено лише 28 осіб (за ст. 197-1 КК України – 109), що гостро дисонує з наведеними вище відомостями про стан дотримання законності у сфері земельних відносин, зайвий раз сигналізуючи про вади кримінально-правової охорони земельних відносин, її неефективність [10].

Особливе місце в системі суспільних відносин посідають правові відносини. Їх суть полягає у тому, що це відносини, які врегульовані нормами права, і їх учасники наділяються взаємними правами та обов'язками. Правові відносини становлять соціальний зв'язок; є наслідком свідомої вольової діяльності; виникають, припиняються або змінюються, як правило, на основі норм права; вони мають, як правило, двосторонній характер і є особливою формою взаємного зв'язку між конкретними суб'єктами через їх права, обов'язки і відповідальність; охороняються державою і забезпечуються заходами державного впливу [11, с. 345–347].

Серед них виокремлюються правовідносини, об'єктом яких є землі. Згідно з п. 1 ст. 2 ЗК України, земельні відносини – це суспільні відносини щодо володіння, користування і розпорядження землею [12].

Ключовим терміном посібника є термін «земля». Відповідно до ст. 1 ЗК України, земля є основним національним багатством [13, с. 6]. Термін «земля» може розглядатися в різних аспектах – як природний об'єкт, планета (земна куля), частина космічної системи. Як земна куля (планета), вона є об'єктом правового регулювання міжнародного права.

¹⁰ Мовчан Р. О. Кримінальна відповідальність за злочини у сфері земельних відносин: автореф. дис...канд. юрид. наук: 12.00.08 «Кримінальне право та криминологія; кримінально-виконавче право». Київ, 2020. 20 с.

¹¹ Скакун О. Ф. Теорія держави і права: підручник. Харків: Консум, 2001. 656 с.

¹² Земельний кодекс України: Закон від 25 жовт. 2001 р. № 2768-III. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2768-14>

¹³ Мірошніченко А. М., Марусенко Р. І. Науково-практичний коментар Земельного кодексу України. Київ, 2009. 496 с.

Водночас, вона може розглядатися як середовище проживання людини, що охоплює земну і повітряну оболонку земної кулі, її надра, поверхню і ландшафт, тваринний і рослинний світ. У іншому значенні земля є об'єктом регулювання екологічного і природноресурсового права. У цьому значенні вказаний термін виступає тоді, коли земля розглядається як об'єкт правового регулювання земельного права. При цьому, під терміном «земля» розуміється розташована над надрами частина земної поверхні, яка називається ґрунтовим шаром і розташована у межах території, на яку поширюється суверенітет держави [14, с. 7].

Земля є основою людського існування, що визначає її важливу роль у процесі соціально-економічного розвитку суспільства [15], земля – це матеріальна основа добробуту членів суспільства, адже вона є головним засобом виробництва в сільському та лісовому господарстві; основа для розміщення продуктивних сил і розселення людей; основа для нормального відтворення усіх факторів економічного зростання – трудових, матеріально-технічних і природних [16]. Особливою ознакою землі як засобу виробництва є поєднання функцій предмета і засобу праці в одному процесі виробництва.

Крім того, землю можна розглядати з юридичного, економічного, соціального поглядів. З юридичного погляду «земля» є досить складним поняттям і єдиним об'єктом нерухомості. Роль поліпшень виконує ґрунт, без якого неможливе використання земельної ділянки, наприклад, для цілей сільського господарства [17, с. 45]. З економічного погляду об'єктами оцінки земельної ділянки є різні майнові права на неї, зокрема: права власності на земельну ділянку, права оренди земельної ділянки, право власності або оренди земельної частки, не виділеної в натурі тощо. Розглядаючи землю з соціального погляду, слід зазначити, що земля є унікальним об'єктом, на який спрямовані інтереси всіх членів суспільства. Це пов'язано з тим, що земля є універсальним фактором суспільного життєзабезпечення: предметом і засобом праці у базових галузях виробництва, зокрема, у сільському і лісовому господарстві; просторовим базисом існування кожної людини в усіх без винятку формах її життєдіяльності; носієм багатьох природних ресурсів; територіальною основою державності і національного самовизначення [18, с. 46]. Тому у земельні відносини залучені (у прямій чи опосередкованій формі) усі без винятку члени суспільства, надаючи цим відносинам взаємодоповнюючих чи взаємовиключаючих потреб, інтересів, ціннісних установок, орієнтації і мотивацій. Це означає, що земельна власність являє

¹⁴ Земельне право України : підручник / О. О. Погрібний, І. І. Капакаш, Л. О. Бондар та ін. ; за ред. О. О. Погрібного, І. І. Каракаша. вид. 4, перероб. і доп. К. : Вид-во «Істина», 2017. 600 с.

¹⁵ Говоруха О. М. До проблеми концептуалізації земельних відносин. *Методологія, теорія та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства*. 2010. Вип. 16. С. 55–57.

¹⁶ Рябоконт В. П. Використання земельних ресурсів господарств населення в кооперативних умовах. *Економіка АПК*. 2009. № 3. С. 82–87.

¹⁷ Фомініх В. І. Земля і земельні ресурси в системі суспільних відносин. *Агросвіт*. 2011. № 19. С. 41–45.

¹⁸ Фомініх В. І. Земля і земельні ресурси в системі суспільних відносин. *Агросвіт*. 2011. № 19. С. 41–45.

собою сукупність загальнонаціональних, групових та індивідуальних (приватних) інтересів, що виникають із приводу розподілу і перерозподілу земельних ресурсів, їх продуктивного та ефективного використання, а також охорони і раціонального відновлення втрачених у процесі господарської діяльності корисних споживчих властивостей землі. Саме тому, через рівень розвитку соціальної сфери населеного пункту, у т.ч. і села, визначаються соціальні аспекти земельних відносин.

Поняття «земля» у ЗК України не закріплено, однак закріплено в Законі України «Про охорону земель», зокрема, у ст. 1 визначено, що земля – це поверхня суші з ґрунтами, корисними копалинами та іншими природними елементами, що органічно поєднані та функціонують разом з нею [19]. На нашу думку, це поняття не відображає поняття землі як об'єкта правових відносин, а характеризує її лише як природний ресурс, тому спробуємо з'ясувати значення цього поняття у правовому аспекті [20, с. 72].

У підручнику «Земельне право» (1949 р.) за редакцією Н. Д. Казанцева і А. А. Рускола висловлено думку про те, що земля є всезагальною умовою праці, операційним базисом та основним засобом виробництва в деяких галузях народного господарства [21, с. 3–12].

Особливе розуміння досліджуваного поняття наведене Н. І. Титовою. Вона зазначає, що категорія «земля» – це, певною мірою, особливий за походженням, різновид майна, частина матеріального світу, відокремлена від природного середовища працею людини. Категорія «землі» в її розумінні – це природний компонент, органічна частина довкілля. На її думку, лише як природний компонент і складова довкілля земля виступає об'єктом земельних відносин [22, с. 14]. Хоча ця позиція і не знайшла підтримки в наукових колах, на нашу думку, частіше термін «землі» вживається як узагальнене поняття об'єкта навколишнього природного середовища, а термін «земля», коли йдеться про неї як об'єкт земельних, цивільних чи адміністративних правовідносин.

Земля має специфічні особливості, що впливають з її соціально-економічної сутності, зокрема: 1) земля, згідно з Конституцією України, є винятково народним надбанням і у той же час може перебувати у власності державних, кооперативних, громадських підприємств, організацій, установ або окремих громадян; 2) використання землі здійснюється на правах безкоштовного користування; функціонування всіх інших засобів виробництва відбувається шляхом придбання відповідно до їх вартості; на відміну від інших засобів виробництва, землі сільськогосподарського призначення в Україні не купуються, не продаються і, таким чином, не

¹⁹ Про охорону земель: Закон від 19 черв. 2003 р. № 962-IV. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/962-15>

²⁰ Богданов А. П. Земельные отношения как объект охраны нормами административно-деликтного права. *Право и Закон*. 2019. № 2. С. 69–74.

²¹ Земельное право: учебник / сост. А. А. Рускол и др.; под ред. Н. Д. Казанцева, А. А. Рускола. Москва: Госюриздат, 1949. 415 с.

²² Титова Н. І. Землі як об'єкт правового регулювання. *Право України*. 1998. № 4. С. 10–15.

підлягають ніяким способам відчуження; 3) із землею, в широкому розумінні, пов'язані уявлення більшої частини населення як про носія духовності та моральності суспільства, основу його етнічного самовизначення, чинника соціоутворення, що забезпечує сталість геополітичного образу України [23, с. 9].

Розглядаючи поняття «земля», слід зазначити, що землю, з однієї сторони, можна розглядати як природний ресурс, що оцінюється з позиції можливості виконання нею багатоцільових функцій, не завжди пов'язаних з отриманням доходу. З іншого боку, земля розглядається як складова і невід'ємна частина будь-якого об'єкта нерухомості й оцінюється з позиції корисності і прибутковості використання конкретної земельної ділянки [24, с. 69].

Вся земна поверхня розподілена на земельні ділянки, які є предметом злочинного посягання, а саме незаконного збагачення при проведенні різного роду операцій із землею. Тому, в нашому дослідженні ми будемо більше користуватися саме терміном «земельна ділянка» (земельна ділянка – це частина земної поверхні з установленими межами, певним місцем розташування, з визначеними щодо неї правами [25, с. 199].

У свою чергу, кожна земельна ділянка повинна мати цільове призначення (використання земельної ділянки за призначенням, визначеним на підставі документації із землеустрою в установленому законодавством порядку) та бути віднесеною до певної категорії (категорії земель – частина земельного фонду країни, виділена за основними цільовими призначеннями і має визначений правовий режим використання й охорони земель [26, с. 114]).

Прийняття ЗК України в редакції 2001 року визначило новий перелік категорій земель:

землі сільськогосподарського призначення – визнаються землі, надані для виробництва сільськогосподарської продукції, здійснення сільськогосподарської науково-дослідної та навчальної діяльності, розміщення відповідної виробничої інфраструктури або призначені для цих цілей (до них належать: сільськогосподарські угіддя (рілля, багаторічні насадження, сіножаті, пасовища та перелоги); несільськогосподарські угіддя (господарські шляхи і прогони, полезахисні лісові смуги та інші захисні насадження, крім тих, що віднесені до земель лісгосподарського призначення, землі під господарськими будівлями і дворами, землі тимчасової консервації тощо);

²³ Петрук О. В. Формування соціальних пріоритетів у сфері реформування земельних відносин в Україні: автореф. дис...канд. юрид. наук: 25.00.02 «Механізми державного управління». Київ, 2017. 20 с.

²⁴ Мельник Р. С., Бевзенко В. М. Загальне адміністративне право: навч. посіб. / за заг. ред. Р. С. Мельника. Київ: Ваїте, 2014. 376 с.

²⁵ Мірошниченко А. М. Земельне право України: навч. посіб. Київ: Алерта, ЦУЛ, 2011. 678 с.

²⁶ Словник термінів у сфері земельних відносин та землекористування / Паламарчук Л. В., Мельник О. В., Ричкова Н. А. та ін.; за заг. ред. А. М. Третяка. Київ, 2008. 240 с.

землі житлової та громадської забудови – це земельні ділянки в межах населених пунктів, які використовуються для розміщення житлової забудови, громадських будівель і споруд, інших об'єктів загального користування;

землі природно-заповідного та іншого природоохоронного призначення – це ділянки суші та водного простору з природними комплексами та об'єктами, що мають особливу природоохоронну, екологічну, наукову, естетичну, рекреаційну та іншу цінність, яким відповідно до закону надано статус територій та об'єктів природно-заповідного фонду, до них включаються природні території та об'єкти (природні заповідники, національні природні парки, біосферні заповідники, регіональні ландшафтні парки, заказники, пам'ятки природи, заповідні урочища), а також штучно створені об'єкти (ботанічні сади, дендрологічні парки, зоологічні парки, парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва);

землі оздоровчого призначення (до них належать землі, що мають природні лікувальні властивості, які використовуються або можуть використовуватися для профілактики захворювань і лікування людей);

землі рекреаційного призначення (до них належать землі, які використовуються для організації відпочинку населення, туризму та проведення спортивних заходів);

землі історико-культурного призначення (до них належать землі, на яких розташовані: історико-культурні заповідники, музеї-заповідники, меморіальні парки, меморіальні (цивільні та військові) кладовища, могили, історичні або меморіальні садиби, будинки, споруди і пам'ятні місця, пов'язані з історичними подіями; городища, кургани, давні поховання, пам'ятні скульптури та мегаліти, наскальні зображення, поля давніх битв, залишки фортець, військових таборів, поселень і стоянок, ділянки історичного культурного шару укріплень, виробництв, каналів, шляхів; архітектурні ансамблі й комплекси, історичні центри, квартали, площі, залишки стародавнього планування і забудови міст та інших населених пунктів, споруди цивільної, промислової, військової, культової архітектури, народного зодчества, садово-паркові комплекси, фонові забудова);

землі лісгосподарського призначення – це землі, вкриті лісовою рослинністю, а також не вкриті лісовою рослинністю, нелісові землі, які надані та використовуються для потреб лісового господарства);

землі водного фонду (до них належать землі, зайняті: морями, річками, озерами, водосховищами, іншими водними об'єктами, болотами, а також островами, не зайнятими лісами; прибережними захисними смугами вздовж морів, річок і навколо водойм, крім земель, зайнятих лісами; гідротехнічними, іншими водогосподарськими спорудами та каналами, а також землі, виділені під смуги відведення для них; береговими смугами водних шляхів);

землі промисловості, транспорту, зв'язку, енергетики, оборони та іншого призначення (до них належать землі, надані для розміщення та експлуатації основних, підсобних і допоміжних будівель та споруд промислових, гірничодобувних, транспортних й інших підприємств, їх

під'їзних шляхів, інженерних мереж, адміністративно-побутових будівель, інших споруд) [27].

У наукових працях [28, 29] та ЗК України вживається термін «земельні відносини» як тотожний поняттю «земельні правовідносини», тобто використовується синонімічний ряд однотипних термінів. Водночас можна не погодитись з цією точкою зору, оскільки земельні відносини – це відносини загального плану, які не завжди урегульовані нормами права. Натомість земельні правовідносини – це суспільні відносини, що підлягають правовому регулюванню.

Розглядаючи поняття «земельні відносини», слід зазначити, що ЗК України від 1992 року не давав чіткого визначення даній категорії. У новій редакції ЗК України «земельні відносини» трактуються, як «суспільні відносини, щодо володіння, користування та розпорядження землею». При цьому володіння – одна з форм власності, що надає право фактичної влади над землею. Розрізняють володіння землею законне (регульовано чинним законодавством) і незаконне (шляхом її захоплення, незаконної угоди і т. д.) [30]. Більше того, ст. 2 ЗК України [31] передбачено, що суб'єктами земельних відносин можуть бути громадяни, юридичні особи, органи місцевого самоврядування та органи державної влади, об'єктами – землі в межах території України, земельні ділянки й права на них, у тому числі на земельні частки (паї).

Земельні відносини регулюються, переважно, самостійною галуззю права – земельним правом. Із цього приводу Д. М. Лук'янець зазначає, що слід звернути увагу на той факт, що в значній кількості сфер реалізації виконавчої влади існує крім адміністративно-правового, кримінально-правового ще й цивільно-правове регулювання. Це стосується, перш за все, транспортної, енергетичної, будівельної, аграрної, земельної, банківської та багатьох інших сфер. З огляду на це, можна, поєднавши відповідні норми, отримати нові, так би мовити, предметні галузі права з аналогічними назвами. Ці галузі права є результатом логічного розвитку двох зазначених фундаментальних галузей права. Їх (предметні галузі) не можна ставити поруч на один шабель у загальній структурі системи права з цивільним або адміністративним правом, оскільки вони є результатом розвитку останніх [32, с. 101].

Право власності на землю – складне й багатогранне явище. Щоб зрозуміти його сутність, треба розглянути це поняття як у широкому, так і

²⁷ Земельний кодекс України: Закон від 25 жовт. 2001 р. № 2768-III. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2768-14>

²⁸ Земельне право України: підручник / Гуревський В. К., Беженар Г. М., Бердніков Є. С. та ін.; за ред. О. О. Погрібного, І. І. Каракаша. Київ: Істина, 2003. 448 с.

²⁹ Мірошниченко А. М. Земельне право України: навч. посіб. Київ: Алерта, ЦУЛ, 2011. 678 с.

³⁰ Земельний кодекс України: Закон від 25 жовт. 2001 р. № 2768-III. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2768-14>

³¹ Земельний кодекс України: Закон від 25 жовт. 2001 р. № 2768-III. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2768-14>

³² Лук'янець Д. М. Адміністративно-деліктні відносини в Україні: теорія та практика правового регулювання: монографія. Суми: ВДТ «Університетська книга», 2006. 367 с.

вузькому розуміннях. У першому разі право власності на землю передбачає сукупність правових норм, що закріплюють належність земель певним фізичним та юридичним особам, державі, визначають обсяг і зміст прав власників землі, а також способи й межі реалізації таких прав [33, с. 494]; у другому – це право володіти, користуватися та розпоряджатися земельними ділянками [34].

Повноваження щодо володіння і користування землею становлять зміст права землекористування. Ці повноваження мають постійні користувачі земельними ділянками державної або комунальної власності (п. 1 ст. 92 ЗК України), тимчасові землекористувачі на основі строкового платного користування на умовах оренди (п. 1 ст. 93 ЗК України) та ін. Землекористувач у процесі її використання, самостійно здійснюючи ці повноваження, повинен раціонально використовувати земельну ділянку, здійснювати заходи щодо її відтворення та охорони.

Крім цього, земельні правовідносини мають специфічні особливості залежно від цільового призначення земель. Так, відповідно до ст. 19 ЗК України, землі в Україні за цільовим призначенням поділяються на такі категорії: сільськогосподарського призначення; житлової та громадської забудови; природно-заповідного та іншого природоохоронного призначення; оздоровчого призначення; рекреаційного призначення; історико-культурного призначення; лісового фонду; водного фонду; промисловості, транспорту, зв'язку, енергетики, оборони та іншого призначення.

Користування надає право використання земельної ділянки в особистих цілях користувача, що виражаються в праві присвоєння результатів господарської діяльності. У випадку, коли користувач не є власником експлуатованої ділянки, застосовуються договірні відносини. При цьому обговорюються і визначаються умови користування землею, терміни і плата [35].

Наступною категорією, що характеризує земельні відносини, є розпорядження. Розпорядження є привілеєм власника, що дозволяє йому відчужувати ділянку землі, що належить йому, а також передавати її в тимчасове користування іншій особі, віддавати в заставу, дарувати, передавати в спадщину тощо [36].

Земельні відносини виділяються в особливу соціально-економічну категорію не тільки через специфіку землі як унікального об'єкта загальних багатопільових інтересів. Є ще одна особливість. Йдеться про двійтий статус землі, що виступає у відтворювальному процесі одночасно і як природний

³³ Земельное право: учебник / сост. А. А. Рускол и др.; под ред. Н. Д. Казанцева, А. А. Рускола. Москва: Госюриздат, 1949. 415 с.

³⁴ Земельний кодекс України: Закон від 25 жовт. 2001 р. № 2768-III. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2768-14>

³⁵ Земельний кодекс України: Закон від 25 жовт. 2001 р. № 2768-III. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2768-14>

³⁶ Земельний кодекс України: Закон від 25 жовт. 2001 р. № 2768-III. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2768-14>

ресурс, і як товар, і як соціально-економічна категорія, включена в систему товарно-грошових відносин. Відповідно і безліч земельних інтересів, що виникають у суспільстві, можна умовно розділити на дві групи: 1) інтереси з приводу ефективного використання природних властивостей земельного ресурсу (екологічні та техніко-технологічні інтереси); 2) інтереси з приводу товарно-грошових відносин земельної власності (соціально-економічні інтереси).

Розглядаючи першу групу суспільних земельних інтересів, слід звернути увагу на те, що вони орієнтуються на параметри функціонально-господарської структури земельного фонду. Тобто держава слідує за масштабами, пропорціями і пріоритетами розподілу землі за ступенем господарського освоєння (освоєні, малоосвоєні і неосвоєні території), видами і категоріями (рілля, сінокоси, пасовища, території під забудову, болота, чагарники, лісові угіддя та ін.), типами цільового використання (сільське господарство, рекреація, забудова міст і інших населених пунктів, розміщення транспортної й інженерної інфраструктури, промисловості, інші форми освоєння), інтенсивністю експлуатації та антропогенного впливу. Однак у певних ситуаціях інтереси приватних осіб і конкретних соціальних груп та верств населення з приводу функціонально-господарського використання земель можуть не співпадати із загальнонаціональними інтересами.

Друга соціально-економічна група суспільних земельних інтересів спрямована на структуру земельної власності за складом, поєднанням і пропорціями складових її соціально-економічних форм власності. Тобто, земельні інтереси зосереджені на співвідношенні між розміром земельної власності держави, певних груп населення і приватних осіб; великих, середніх і дрібних власників; вітчизняних і іноземних землевласників; активних і пасивних власників тощо [37, с. 106–107].

При цьому інтереси суспільства орієнтовані не тільки на збереження в розпорядженні держави необхідної для вирішення проблем розвитку країни частини земельних ресурсів, але і на те, щоб цими ресурсами володіли і користувалися особи, які спроможні найбільш розумно і з максимальною користю для всіх членів суспільства розпоряджатися ними. Інтереси ж окремих власників, спрямовані на збереження їхніх прав щодо володіння, використання і розпорядження земельною власністю, незалежно від того, наскільки продуктивно використовується земля і якою мірою її експлуатація відповідає критеріям ефективності.

Слід зазначити, що у певних ситуаціях виникають суперечності між інтересами різних соціальних верств населення. Саме у таких суспільних відносинах виникають процеси соціальної дестабілізації у сфері господарського освоєння земельних ресурсів, що у результаті може призвести до економічних, екологічних та соціальних втрат для країни в цілому, особливо для майбутніх поколінь.

³⁷ Третяк А. М. Економіка землекористування та землевпорядкування : навч. посіб. Київ : ТОВ ЦЗРУ, 2004. 542 с.

Тому друга група суспільних земельних інтересів повинна бути спрямована на ефективне використання земельних ресурсів.

Слід зазначити, що земельні відносини мають бути виділені в особливий блок у системі соціально-економічних відносин, оскільки земля має свої специфічні власності та є особливим видом нерухомості. Як відомо, набуваючи в умовах ринку властивість товару і беручи участь як нерухомість у різних ринкових операціях, земля відрізняється від інших груп товарів і категорій нерухомості наступними двома принциповими особливостями.

Перша особливість полягає в тому, що землю не можна фізично вилучити і перемістити в просторі. Тому права земельного власника об'єктивно більш обмежені, ніж власників інших категорій власності. Крім того, виникає необхідність державного регулювання у соціально-економічних відносинах між людьми, що виникають стосовно розподілу, перерозподілу, використання і відновлення земельних ресурсів держави, громадянами якої вони є. Друга особливість землі полягає в тому, що, набуваючи товарної форми, залишаючись об'єктом загальних інтересів, земельний ресурс стає не центральним об'єктом суспільних відносин.

Таким чином, земельні відносини як об'єкт правового регулювання є такими суспільними відносинами, що ґрунтуються на власності на землю, виникають під час реалізації встановлених функцій державного управління внаслідок застосування уповноваженими суб'єктами владних повноважень правових та організаційних заходів, спрямованих на забезпечення належного використання й охорони земель як особливого природного ресурсу. Вони складають сукупність суспільних відносин: а) суб'єктами яких можуть бути фізичні, юридичні особи, органи державної влади та місцевого самоврядування, іноземні держави, міжнародні організації, громадські об'єднання та організації – носії суб'єктивних юридичних прав та обов'язків; б) загальним об'єктом яких є земля, а безпосередніми об'єктами можуть виступати земельні ділянки, земля як природний ресурс, у тому числі ґрунти, інформація про землю; в) їх зміст становлять відносини права власності на землю та землекористування, їх раціональне використання, відтворення та охорона, діяльність органів публічного управління, відповідно до специфіки категорій земель, особливостей загального та безпосереднього об'єктів.

Земельні відносини характеризується такими ознаками: ґрунтуються на праві власності на землю, виникають у сфері державного регулювання, у тому числі державного управління, тобто під час повсякденної практичної реалізації завдань і функцій держави в особі уповноважених органів, спрямованих на впорядкування суспільних відносин у різних сферах життєдіяльності; однією зі сторін таких відносин обов'язково є орган – суб'єкт владних повноважень, наділений державно-владними повноваженнями; один з учасників земельних відносин має право вимагати від іншого певної поведінки, передбаченої відповідною кримінально-правовою нормою; суб'єкт владних повноважень зобов'язаний реалізувати свої матеріально-правові та процесуальні права, тобто право є одночасно й обов'язком суб'єкта відносин; можуть виникнути за ініціативи будь-якого суб'єкта, згода іншої сторони не є

обов'язковою умовою для їх виникнення; порушення однією зі сторін своїх обов'язків зумовлює її відповідальність не перед іншою стороною, а перед державою в особі її компетентних органів; метою запобігання кримінальним правопорушенням є забезпечення реалізації та захист прав, свобод і законних інтересів фізичних та юридичних осіб щодо можливості володіння, користування й розпорядження землею; санкції, що застосовують до сторін за порушення прав і обов'язків, передбачають заходи кримінальної відповідальності.

Рациональне використання земель, передусім, означає виключно цільове їх використання. Нецільове використання землі є не тільки нераціональним, а й незаконним. Для забезпечення раціонального використання землі власники земельних ділянок і землекористувачі повинні запроваджувати прогресивні системи землеробства, більш повно використовувати досягнення науково-технічного прогресу. За умов раціонального використання землі її якість повинна покращуватися.

Рациональне використання земель є важливою умовою їх охорони [38, с. 18]. Поняття охорони земель визначене в ст. 162 ЗК України, згідно з положеннями якої це – система правових, організаційних, економічних та інших заходів, спрямованих на раціональне використання земель, запобігання необґрунтованому вилученню земель сільськогосподарського й лісгосподарського призначення, захист від шкідливого антропогенного впливу, підвищення родючості ґрунтів, підвищення продуктивності земель лісгосподарського призначення, забезпечення особливого режиму використання земель природоохоронного, оздоровчого, рекреаційного та історико-культурного призначення.

У процесі управління земельними ресурсами держава здійснює ведення державного земельного кадастру і моніторингу земель, їх надання та вилучення, землеустрій, державний контроль за використанням й охороною земель, вирішення земельних спорів, судовий захист прав землевласників, правове регулювання земельних відносин та ін. Це дозволяє розглядати земельні відносини і як комплекс управлінських заходів.

В історії розвитку суспільства земельні відносини завжди займали особливе місце, що пов'язано з унікальними особливостями земельних ресурсів. Еволюцію розвитку земельного процесу можна поділити на декілька етапів. Першим етапом є «дореволюційний» (до 1917 року) – бере свій початок ще з часів Київської Русі. Основним збірником статей, які регулювали суспільні відносини на Русі, була Руська Правда – це найвизначніший збірник стародавнього руського права. На думку науковців, вона містила вказівки на існування широкого кола форм землеволодіння: князівський домен, боярська

³⁸ Мірошніченко О. С. Адміністративно-правові засоби охорони земельних відносин в Україні : монографія. Харків: Титул, 2008. 176 с.

вотчина, земля громади (общини), індивідуально-сімейна земельна ділянка тощо [³⁹, с. 10].

Після входження частини українських земель до складу Польського королівства і великого князівства литовського, поступово набувало поширення польсько-литовське законодавство, яке знайшло своє відображення в Литовському статуті 1529 р., «Саксонському зеркалі» та «Порядку прав міських» [⁴⁰, с. 25–26]. Важливий період у дореволюційному етапі розвитку земельних відносин в Україні характеризується возз'єднанням українських земель з Росією. Однією із головних подій того часу було проведення селянської реформи 1861 р. та прийняття Маніфесту про скасування кріпосного права 19 лютого 1861 р. У процесі реформи виділили категорії земель, серед яких варто виокремити: державні, удільні, кабінетські, монастирські, церковні, майоратні, приватновласницькі, посесійні, громадські та селянські [⁴¹, с. 30]. Реформа 1861 р. зберегла дві основні форми землеволодіння: общинну, яка існувала на більшій частині Російської імперії, і подвірну, що набула поширення, головним чином, у її західних і південно-західних провінціях [⁴², с. 31].

Однією із головних подій дореволюційного часу стала Столипінська реформа, яка почалася з прийняття урядових указів 4 березня 1906 р. В ході її проведення розпався общинний порядок землеволодіння та було створено систему землевпорядних комісій, а домохазяїн отримав право на відруб або хутір замість закріплених за ним смужних ділянок [⁴³, с. 32–33].

Другим значимим етапом становлення земельного законодавства є «радянський період» (з 1917 по 1990-і роки), який характеризувався тим, що єдиним власником землі визнавалася сама радянська держава. Головними законодавчими актами були: Декрет УРСР «Про землю» від 26 жовтня 1917 р., Декрет УРСР «Про соціалізацію землі» від 19 березня 1918 р., Постанови ВЦВК «Про затвердження положення про соціалістичний землеустрій та про заходи до соціалістичного землеробства» від 14 лютого 1919 р.. Вагомий внесок у регулювання земельного законодавства радянських часів зробив Закон РРФСР «Про трудове землекористування» від 22 травня 1922 р., який забороняв продаж, купівлю, дарування, заставу землі. Однак, уперше в історії радянського земельного законодавства дозволялася передача всієї земельної ділянки або її частини у трудову оренду. З прийняттям ЗК УРСР від 29 листопада 1922 р. в державі почалася кодифікація земельного законодавства та було створено систему підпорядкованості нормативних актів, унаслідок

³⁹ Рубаник В. С. Правове регулювання земельних відносин у Київській Русі та феодально роздробленій Русі. *Земельне право України*. 2006. № 5. С. 3–13.

⁴⁰ Земельне право України : підручник / О. О. Погрібний, І. І. Капакаш, Л. О. Бондар та ін. ; за ред. О. О. Погрібного, І. І. Каракаша. вид. 4, перероб. і доп. К. : Вид-во «Істина», 2017. 600 с.

⁴¹ Земельне право України : підручник / О. О. Погрібний, І. І. Капакаш, Л. О. Бондар та ін. ; за ред. О. О. Погрібного, І. І. Каракаша. вид. 4, перероб. і доп. К. : Вид-во «Істина», 2017. 600 с.

⁴² Земельне право України : підручник / О. О. Погрібний, І. І. Капакаш, Л. О. Бондар та ін. ; за ред. О. О. Погрібного, І. І. Каракаша. вид. 4, перероб. і доп. К. : Вид-во «Істина», 2017. 600 с.

⁴³ Земельне право України : підручник / О. О. Погрібний, І. І. Капакаш, Л. О. Бондар та ін. ; за ред. О. О. Погрібного, І. І. Каракаша. вид. 4, перероб. і доп. К. : Вид-во «Істина», 2017. 600 с.

чого земельне законодавство стало ефективніше виконувати покладені на нього регулятивні функції. Подальшим напрямом розвитку союзного і республіканського земельного законодавства було вдосконалення основних земельно-правових інститутів, які сформулювалися в результаті націоналізації землі: права виключно державної власності, права землекористування та його різновидів, правового режиму різних категорій земель, землеустрою тощо. 8 листопада 1970 р. було прийнято ЗК УРСР, в якому більш чітко було визначено поділ земель на категорії, закріплено положення, пов'язані з тимчасовим і вторинним землекористуванням, охороною земель, новий порядок відповідальності за земельні правопорушення, а також принципи безоплатного користування землею і пріоритетного використання земель сільськогосподарського призначення. Основи законодавства Союзу РСР і союзних республік про землю, прийняті 28 лютого 1990 р., заклали принципово нові підходи та напрями розвитку земельного законодавства і стали провідником сучасної земельної реформи. В Основах було проголошено землю народним надбанням, відновлено право користування землею на умовах оренди, встановлено платність землекористування тощо [44, с. 36–38].

Третій етап розвитку земельного права – «початок земельної реформи», який пов'язаний з прийняттям ЗК УРСР від 18 грудня 1990 р. і Постанови ВР УРСР «Про земельну реформу» від 18 грудня 1990 р., які поклали початок новим поглядам на земельні відносини. Зазначений період характеризується прийняттям великої кількості нормативно-правових актів, недосконалість яких до цього часу зумовлює вчинення злочинів [45, 46].

Окреме місце серед нормативно-правових актів, що регулюють земельні відносини, займає Конституція України, згідно з якою встановлюється особливий статус землі як основного національного багатства, гарантується право власності на землю, визначається коло суб'єктів права власності на землю, запроваджується принцип особливої охорони землі державою тощо [47]. Всі ці принципові конституційні положення стали основою для прийняття 25 жовтня 2001 р. Верховною Радою України ЗК України [48], який є основним законодавчим актом, котрий регулює земельні відносини в державі на даний момент. До самостійних нормативно-правових актів ми відносимо також Постанову ВР УРСР «Про земельну реформу» [49], оскільки з моменту вступу її в дію фактично розпочалося реформування земельних відносин. Змінилося право власності на землю: крім влади, його отримали фізичні та юридичні

⁴⁴ Аграрное, земельное и экологическое право Украины. Общие части учебных курсов: учеб. пособ. / под ред. А. А. Погребного, И. И. Каракаша. Харьков: Одиссей, 2000. 368 с.

⁴⁵ Титова Н. І. Землі як об'єкт правового регулювання. *Право України*. 1998. № 4. С. 10–15.

⁴⁶ Шульга М. В. Актуальные правовые проблемы земельных отношений в современных условиях. Харьков: Фирма «Консум», 1998. 224 с.

⁴⁷ Конституція України: Закон від 28 черв. 1996 р. № 254к/96-ВР. *Верховна Рада України*. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/-254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>

⁴⁸ Земельний кодекс України: Закон від 25 жовт. 2001 р. № 2768-III. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2768-14>

⁴⁹ Про земельну реформу: Постанова ВР УРСР від 18 груд. 1990 р. № 563-XII. *Відомості Верховної Ради України (ВВР) УРСР*. 1991. № 10. Ст. 100.

особи. Також за час незалежності України було прийнято велику кількість нормативно-правових актів, згідно з якими було законодавчо закріплено повноваження органів влади щодо розпорядження землями, визначено порядок відведення земельних ділянок у приватну власність або оренду, проведено оціночну вартість земель, розпочато розмежування земель державної та комунальної власності тощо.

З прийняттям 25 жовтня 2001 р. ЗК України було створено правове середовище для розвитку всіх форм господарювання на ринкових засадах, закріплено повноваження сільських, селищних, міських Рад у галузі земельних відносин на території сіл, селищ. Окрім того, до числа найбільш важливих положень документа варто віднести: визнання трьох форм власності на землю (приватної, державної та комунальної); закріплення права власності на землю фізичних і юридичних осіб; встановлення максимальних розмірів земельних ділянок, що можуть бути безоплатно приватизовані громадянами України; введення обов'язкової реєстрації прав на земельні ділянки; визначення поняття, призначення та змісту державного земельного кадастру [50]. Системність законодавця просліджується в тому, що прикінцевими положеннями Кодексу передбачалося розроблення низки законів, що мали більш детально регулювати вузькі галузі земельних відносин [51].

Першим із зазначених у перехідних положеннях було прийнято Закон України «Про оцінку земель», що визначає правові засади проведення оцінки земель, професійної оцінювальної діяльності та спрямований на регулювання відносин, пов'язаних із процесом оцінювання земель, з метою захисту законних інтересів держави та інших суб'єктів правовідносин, інформаційного забезпечення оподаткування та ринку земель [4].

Наступним було прийнято Закон України «Про землеустрій» від 22 травня 2003 р., який визначав основи діяльності у сфері землеустрою і регулював відносини, що виникають між суб'єктами землекористування (органами державної влади, органами місцевого самоврядування, юридичними та фізичними особами) [52]. Менше ніж через місяць було прийнято Закон України «Про порядок виділення в натурі (на місцевості) земельних ділянок власникам земельних часток (паїв)», який визначив основні засади виділення власникам земельних часток (паїв) земельних ділянок в натурі (на місцевості) із земель, що належали колективним сільськогосподарським підприємствам, кооперативам та акціонерним товариствам на праві колективної власності, а також у порядку обміну цими

⁵⁰ Земельний кодекс України: Закон від 25 жовт. 2001 р. № 2768-III. *Верховна Рада України*. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2768-14>

⁵¹ Кожуріна В. М. Нормативна база управління земельними ресурсами в Україні: ретроспективний аналіз. *Теорія та практика державного управління* 2018. № 4 (63). URL: http://www.kbuapa.kharkov.ua/e-book/tpdu/2018-4/doc/1/1_11.pdf

⁵² Про землеустрій: Закон від 22 трав. 2003 р. № 858-IV. *Верховна Рада України*. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/858-15>

земельними ділянками [53].

Саме на цьому етапі виникла необхідність створення інформаційної бази даних для прозорого функціонування ринку землі й об'єктів нерухомості. Відповідно до поставлених завдань, низкою нормативно-правових актів встановлено, що реєстрацію земельних ділянок, нерухомого майна та прав на них, договорів оренди землі здійснює державне підприємство «Центр державного земельного кадастру при Державному комітеті України по земельних ресурсах» [54].

Чинний ЗК України суттєво обмежив права громадян щодо постійного землекористування. Постійними землекористувачами нині можуть бути лише підприємства, установи та організації державної і комунальної форм власності, а також громадські організації інвалідів України, їх підприємства (об'єднання), установи та організації, а також релігійні організації України, статuti (положення) яких зареєстровано у встановленому законом порядку, виключно для будівництва і обслуговування культових та інших будівель, необхідних для забезпечення їх діяльності (ст. 92 ЗК України). Фізичні та юридичні особи приватного права можуть мати земельні ділянки лише на праві тимчасового користування (оренди, емфітевзису, суперфіцію), що суттєво обмежило права громадян щодо постійного землекористування порівняно із правами, зазначеними у ЗК України від 1992 року [55, с. 45].

Прийняття Закону України «Про відчуження земельних ділянок, інших об'єктів нерухомого майна, що на них розміщені, які перебувають у приватній власності, для суспільних потреб чи з мотивів суспільної необхідності» від 17 листопада 2009 р. стало кроком на шляху до заповнення прогалин у сфері відносин щодо викупу земельних ділянок для суспільних потреб та з мотивів суспільної необхідності. Цим було забезпечено реалізацію двох важливих принципів правового регулювання земельних відносин – принципу непорушності права приватної власності, у т. ч. й на землю, та принципу пріоритету права приватної власності на земельні ділянки [56].

Для більш детальної регламентації галузевих питань з метою визначення процедури та переліку вимог до ведення Державного земельного кадастру, внесення до нього змін та виправлення помилок, 17 жовтня 2012 р. було прийнято Постанову Кабінету Міністрів України «Про затвердження порядку ведення Державного земельного кадастру», що встановлює правила

⁵³ Про порядок виділення в натурі (на місцевості) земельних ділянок власникам земельних часток (паїв): Закон від 5 черв. 2003 р. № 899-IV. *Верховна Рада України*. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/899>

⁵⁴ Кожуріна В. М. Нормативна база управління земельними ресурсами в Україні: ретроспективний аналіз. *Теорія та практика державного управління* 2018. № 4 (63). URL: http://www.kbuara.kharkov.ua/e-book/tpdu/2018-4/doc/1/1_11.pdf

⁵⁵ Мілімко Л. В. Адміністративна відповідальність за правопорушення у сфері земельних відносин: дис... канд. юрид. наук. Ірпінь, 2009. 190 с.

⁵⁶ Про відчуження земельних ділянок, інших об'єктів нерухомого майна, що на них розміщені, які перебувають у приватній власності, для суспільних потреб чи з мотивів суспільної необхідності: Закон від 17 листоп. 2009 р. № 1559-VI. *Верховна Рада України*. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1559-17>

користування відомостями та документами Державного земельного кадастру [57].

Постановою Кабінету Міністрів України від 22.07.2016 № 482 «Про внесення змін до деяких постанов Кабінету Міністрів України» внесено зміни до Положення про Державну службу України з питань геодезії, картографії та кадастру, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 14.01.2015 № 15, та визначено, що Держгеокадастр є центральним органом виконавчої влади, який реалізує державну політику у сфері державного нагляду (контролю) в агропромисловому комплексі в частині дотримання земельного законодавства, використання та охорони земель усіх категорій і форм власності, родючості ґрунтів.

Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 30.11.2016 № 910-р погоджено пропозицію Міністерства аграрної політики та продовольства України щодо можливості забезпечення здійснення покладених на Державну службу з питань геодезії, картографії та кадастру постановою Кабінету Міністрів України від 14.01.2015 № 15 «Про Державну службу України з питань геодезії, картографії та кадастру» (Держгеокадастр) функцій і повноважень Державної інспекції сільського господарства, що припиняється, із здійснення державного нагляду (контролю) в агропромисловому комплексі в частині дотримання земельного законодавства, використання та охорони земель усіх категорій і форм власності, родючості ґрунтів [58; 59].

Нині розпочато довгоочікуваний процес децентралізації земельних повноважень, який потребує якісного законодавчого забезпечення. Розпорядженням Кабінету Міністрів України № 60-р від 31 січня 2018 р. Держгеокадастру приписувалося з 1 лютого 2018 р. провести інвентаризацію таких земель з подальшою передачею земельних ділянок сільськогосподарського призначення державної власності у комунальну власність відповідних об'єднаних територіальних громад відповідно до ст. 117 ЗК України. Відтепер передача таких земельних ділянок у користування (виключно шляхом проведення аукціонів) або у власність буде здійснюватися тільки за погодженням з об'єднаними територіальними громадами та після прийняття ними рішення відповідно до ст. 26 Закону України «Про місцеве

⁵⁷ Про затвердження Порядку зміни цільового призначення земель, які перебувають у власності громадян або юридичних осіб: постанова Кабінету Міністрів України від 11 квіт. 2002 р. № 502. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/502-2002-%D0%BF>

⁵⁸ Державний контроль за використанням та охороною земель. Держгеокадастр. URL: <https://land.gov.ua/icat/derzhavnyi-kontrol-za-vykorystanniam-ta-okhoronoiu-zemel/>

⁵⁹ Про Державну службу України з питань геодезії, картографії та кадастру: постанова Кабінету Міністрів України від 14 січ. 2015 р. № 15. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/15-2015-%D0%BF>.

самоврядування в Україні» [60, 61, 62].

ЗК України були закріплені гарантії набуття та реалізації права власності на землю. Водночас, було запроваджено заборону відчуження земель окремих видів земель сільськогосподарського призначення. Передбачалося, що це буде тимчасовий акт, який дозволить підготувати відповідну законодавчу базу для формування повноцінного ринку земель. Натомість, Верховна Рада України кілька разів продовжувала термін дії заборони на відчуження земель сільськогосподарського призначення. В результаті продовжує діяти мораторій (заборона на відчуження та зміну цільового призначення земельних ділянок сільськогосподарського призначення), який обмежує права власників земельних ділянок, закріплені ч. 1 ст. 90 ЗК України та ст. 41 Конституції України, у власності яких на сьогодні знаходиться 30,7 млн. га сільськогосподарських угідь (74 % від площі цих угідь по Україні), в тому числі 27,1 млн. га ріллі (83,5 % від площі ріллі по Україні).

Наприкінці 2018 року мораторій був продовжений до 1 січня 2020 року. Тривала відсутність вільного обігу земель має негативні наслідки: тіньове використання земель, корупція у земельній сфері, відсутність конкуренції та заниження ціни орендної плати за землю, недоотримання надходжень в місцеві бюджети, відсутність іпотечного кредитування під заставу земель тощо.

Однак, доленосним рішенням стало прийняття Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо умов обігу земель сільськогосподарського призначення» (2020) [63], яким знято мораторій на продаж земель сільськогосподарського призначення, що забороняв громадянам продавати власну землю, чим порушував їхнє право власності на майно.

Таким чином, земля визнається основним національним багатством та природним ресурсом, що перебуває під особливою охороною держави. Висока цінність земель як товару в ринковій економіці робить її привабливим об'єктом злочинних посягань. Земельні відносини як об'єкт правового регулювання є такими суспільними відносинами, що ґрунтуючись на праві власності, виникають під час реалізації встановлених функцій державного управління внаслідок застосування уповноваженими суб'єктами владних повноважень правових та організаційних заходів, спрямованих на забезпечення належного використання й охорони земель як особливого природного ресурсу. Вони складають сукупність суспільних відносин:

⁶⁰ Про місцеве самоврядування в Україні : Закон від 21 трав. 1997 р. № 280/97-ВР. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80#Text>

⁶¹ Кожуріна В. М. Нормативна база управління земельними ресурсами в Україні: ретроспективний аналіз. *Теорія та практика державного управління* 2018. № 4 (63). URL: http://www.kbuapa.kharkov.ua/e-book/tpdu/2018-4/doc/1/1_11.pdf

⁶² Семенишина-Фіголь Б. М. Особливості правового регулювання земельних відносин в Україні. *Наше право*. 2021. № 2. С. 179–184.

⁶³ Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо умов обігу земель сільськогосподарського призначення : Закон від 31 берез. 2020 р. № 552-ІХ. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/552-20/print>

а) суб'єктами яких можуть бути фізичні, юридичні особи, органи державної влади та місцевого самоврядування, іноземні держави, міжнародні організації, громадські об'єднання та організації – носії суб'єктивних юридичних прав та обов'язків; б) загальним об'єктом яких є земля, а безпосередніми об'єктами можуть виступати земельні ділянки, земля як природний ресурс, у тому числі ґрунти, інформація про землі; в) їх зміст становлять відносини права власності на землю та землекористування, їх раціональне використання, відтворення та охорона, діяльність органів публічного управління, відповідно до специфіки категорій земель, особливостей загального та безпосереднього об'єктів.

Сьогодні, в умовах трансформації земельних відносин (Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо умов обігу земель сільськогосподарського призначення» (2020)), що призвели до збільшення кількості власників землі та землекористувачів, намітилася тенденція до стрімкого зростання кількості кримінальних правопорушень у цій галузі, тому особливої уваги набуває питання ефективного здійснення заходів протидії кримінальним правопорушенням за використанням та охороною земель.

1.2. Характеристика кримінальних правопорушень у сфері земельних відносин

Земля визнається основним національним багатством та природним ресурсом, що перебуває під особливою охороною держави. Висока цінність земель як товару в ринковій економіці робить її привабливим об'єктом злочинних посягань.

Стаття 13 Конституції України передбачає право власності на землю. Земля є об'єктом права власності Українського народу. Від імені Українського народу права власника здійснюють органи державної влади та органи місцевого самоврядування в межах, визначених Конституцією. Кожен громадянин має право користуватися природними об'єктами права власності народу відповідно до закону. Держава забезпечує захист прав усіх суб'єктів права власності і господарювання, соціальну спрямованість економіки. Усі суб'єкти права власності рівні перед законом [64].

Стаття 14 Конституції України наголошує: «Земля є основним національним багатством, що перебуває під особливою охороною держави» [65]. Такий підхід є історичним підсумком визнання ролі та місця земельних ресурсів у справі забезпечення економічного розвитку будь-якої держави. Земля має особливу цінність, що й відрізняє її від будь-якого

⁶⁴ Конституція України: Закон від 28 черв. 1996 р. № 254к/96-ВР. *Верховна Рада України*. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/-254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>

⁶⁵ Конституція України: Закон від 28 черв. 1996 р. № 254к/96-ВР. *Верховна Рада України*. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/-254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>

матеріального об'єкта. Вона обмежена в просторі і є базисом для розміщення продуктивних сил. Упродовж різноманітних політичних змін земля виступала центральним об'єктом – її відбирали та дарували, перерозподіляли і наділяли.

З прийняттям 05 квітня 2001 р. КК України законодавець встановив кримінальну відповідальність за злочинні посягання проти навколишнього природного середовища, об'єднавши відповідні правові приписи в розділі VIII Особливої частини КК України «Злочини проти довкілля». Зберігаючи адміністративну відповідальність за псування і забруднення сільськогосподарських та інших земель, законодавець передбачив і кримінальну відповідальність за такі діяння за більш небезпечних умов їх вчинення. До розділу VIII Особливої частини КК України було включено ст. 239 – «Забруднення або псування земель», якою регламентується кримінальна відповідальність за злочинне погіршення якісного стану земель. З 2001 року актуалізувалися необхідність у дослідженні питань доказування у справах про злочини у сфері земельних відносин [66].

Як об'єкт господарювання земля отримала кримінально-правовий захист також з введенням нового кримінального кодексу України. Стаття 254 «Безгосподарське використання земель» передбачає кримінальну відповідальність за безгосподарське використання земель, якщо це спричинило тривале зниження або втрату їх родючості, виведення земель з сільськогосподарського обороту, змивання гумусного шару, порушення структури ґрунту [67]. КК України передбачає широке коло відповідальності за порушення вимог земельного законодавства. Кримінальні провадження, пов'язані із незаконним заволодінням земельною ділянкою становити окрему групу.

Аналіз сучасного стану національного законодавства дозволяє дослідити структуру кримінальних правопорушень, за які передбачена кримінальна відповідальність за незаконне заволодіння земельною ділянкою і запропонувати їх ієрархічну класифікацію за ознакою предмету посягання, зокрема: а) самовільне зайняття земельної ділянки та самовільне будівництво (ст. 197-1 КК України) та самоуправство (ст. 356 КК України). Особливістю таких кримінальних правопорушень є те, що об'єктом посягання є безпосередньо земельна ділянка, а не права на неї; б) ті, метою яких є незаконне набуття юридичних прав на землю. До цієї групи ми відносимо шахрайство (ст. 190 КК України), зловживання владою або службовим становищем (ст. 364 КК України), зловживання повноваженнями особами, які надають публічні послуги (ст. 365-2 КК України), підроблення документів, печаток, штампів та бланків, їх збут, використання підроблених документів (ст. 358 КК України), службове підроблення (ст. 366 КК України) – як супутні злочини. Особливістю цієї групи кримінальних проваджень є те, що при їх

⁶⁶ Кримінальний кодекс України: Закон України від 5 квіт. 2001 р. № 2341-III. *Верховна Рада України*. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2341-14/>

⁶⁷ Кримінальний кодекс України: Закон України від 5 квіт. 2001 р. № 2341-III. *Верховна Рада України*. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2341-14/>

вчиненні здійснюється протиправний перехід юридичних прав на земельну ділянку; в) кримінальні правопорушення екологічної спрямованості, метою яких є незаконне заволодіння землею. До цієї групи належить незаконне заволодіння ґрунтовим покривом (поверхневим шаром) земель (ст. 239-1 КК України) та незаконне заволодіння землями водного фонду в особливо великих розмірах (ст. 239-2 КК України). Характерним для цієї групи є вчинення дій, спрямованих на заволодіння ґрунтовим покривом чи водним фондом без спеціалізованого дозволу. Об'єктом посягання з ґрунтовий покрив [68, с. 151].

Таким чином, кримінальна відповідальність за правопорушення у сфері земельних відносин передбачена низкою статей КК України (ст. 197-1, 239, 239-1, 239-2, 252, 254 КК України). Крім того, дії службових осіб при вчиненні кримінальних правопорушень, пов'язаних із незаконним переходом права власності на земельні ділянки, зокрема, пайового, лісового, водного фонду тощо до іншої фізичної особи, кваліфікуються за іншими нормами статей Особливої частини КК України – ст. 364, 366, 367, 368 КК України.

Земля знаходяться у центрі перетину різних економічних процесів, приватних і суспільних інтересів, адміністративних норм і правил. Здійснення цивільно-правових угод щодо земельних ділянок вимагає глибоких і систематичних знань особливостей обороту земель, зумовлених специфікою самого товару – земельної власності. Тобто земельні ділянки земель певної категорії виступають специфічним товаром, який продається, купується, здається в оренду тощо. Відповідно, земельна ділянка як основна складова частина земельних ресурсів виступає об'єктом економічних відносин у сільськогосподарській, будівельній та інших сферах [69].

Земельні ділянки як товар – це об'єкт угод (купівлі-продажу, дарування, застави тощо), що задовольняє різні реальні чи потенційні потреби та має визначені якісні і кількісні характеристики. Кожна категорія земель має свої споживчі властивості і відповідні потенційні потреби [70, с. 160–170]. Земельні ділянки містять одночасно і благо, необхідне споживачам, і витрати чи інвестиції, без яких володіння та користування ними практично неможливо. Ці якості проявляються у вигляді їхньої корисності, рідкісності, обмеженості та капіталоемності [71, с. 153–154].

Відповідно до цього, предмет кримінального правопорушення в сфері земельних відносин визначається таким чином: земля (земельні ділянки, ділянки надр, відособлені водяні об'єкти та все, що безпосередньо стосується землі), розпорядчі документи (рішення, розпорядження, постанови,

⁶⁸ Дякін Я. Класифікація злочинів у сфері земельних відносин. *Підприємництво, господарство і право*. 2010. № 2. С. 148–151.

⁶⁹ Шульга А. М. Щодо предмету злочину, передбаченого статтею 197-1 КК України. Вісник Харківського Національного Університету ім. Каразіна. Серія Право. 2008. № 1. С. 59–64.

⁷⁰ Управління земельними ресурсами: навчальний посібник / за ред. проф. А. М. Третяка. Вінниця: Нова Книга, 2006. 360 с.

⁷¹ Шульга А. М. Кримінально-правова охорона земельних ресурсів в Україні: теоретико-правовий аспект: дис. ...док. юрид. наук. Харків 2021. 525 с.

протоколи) та матеріальні блага (гроші, цінні папери, інше майно та вигоди матеріального характеру). Зокрема, у самовільному зайнятті земельної ділянки (ч. 1 і 2 ст. 197-1 КК України) предметом виступає земельна ділянка – частина земної поверхні з установленими межами, певним місцем розташування, цільовим (господарським) призначенням та визначеними щодо неї правами; а в ч. 3 і 4 ст. 197–1 КК України предметом виступають: а) будівлі – земельні поліпшення, що складаються з несучих та огорожувальних або сполучених (несучо-огорожувальних) конструкцій, які утворюють наземні або підземні приміщення, призначені для проживання або перебування людей, розміщення майна, тварин, рослин, збереження інших матеріальних цінностей, провадження економічної діяльності. Будівлі є об'єктами, призначеними передусім для якої-небудь діяльності людини – проживання, навчання, відпочинку, праці тощо (зокрема, це житлові, дачні чи садові будинки, клуби, школи, театри, вокзали); б) споруди – земельні поліпшення, що не належать до будівель і призначені для виконання спеціальних технічних функцій. Споруди мають відповідні об'єми, площі, наземні, надземні чи підземні будівельні системи, несучі чи огорожувальні конструкції; вони забезпечують виробничі процеси, зберігання матеріалів, виробів та устаткування, переміщення вантажів, а також тимчасове перебування та пересування людей (цехи, склади, сараї, гаражі, погребі, вежі, мости, тунелі, котельні, бойлерні).

Водночас спостерігається певна залежність між особою злочинця (службова особа) та предметом злочинного посягання (можливістю вчинити певні дії). *Типовим прикладом є випадок в Одеській області, де розслідується кримінальне правопорушення за статтею про зловживання владою або службовим становищем (ч. 2 ст. 364 КК України) за фактом дій чиновників обласного Держгеокадастру і Таїровської сільради в інтересах третіх осіб. Так, земля належить держпідприємству «Дослідне господарство Таїровське», яке перебуває в підпорядкуванні Інституту виноградарства і виноробства імені В. Є. Таїрова Національної академії аграрних наук України. Землю використовують для аграрних досліджень і селекції рослин. Відчуження цієї землі можливо лише за погодженням з Верховною Радою України. Поряд із цим, місцеві чиновники незаконно розділили її на більш дрібні ділянки і передали третім особам із зазначенням цільового призначення «для ведення особистого селянського господарства» [72]. Тобто, використовуючи своє службове становище або ж службове становище третьої особи, злочинці формально (готуючи усі необхідні документи) виконують мінімальний перелік нормативних вимог та привласнюють національне багатство України.*

У більшості випадків знайти винуватих для правоохоронних органів ускладнено, оскільки останні залучають підставних осіб, використовують фіктивні документи, підроблені печатки, бланки тощо і на момент виявлення

⁷² В Одеській області запобігли спробі крадіжки 87 га земель держпідприємства – ЗМІ. URL: <https://ua.korrespondent.net/ukraine/4407699-v-odeskii-oblasti-zapobihly-sprobi-kradizhky-87-ha-zemel-derzhpidpriemstva-zmi>

факту вчинення кримінальних правопорушень зникають. Під час підготовки та в момент вчинення кримінальних правопорушень злочинці вміло маскують усі особисті дані, використовують складні злочинні схеми з метою прикриття своєї злочинної діяльності та подальшого уникнення кримінальної відповідальності в разі свого викриття. І до того часу, поки правоохоронні органи проведуть усі необхідні процедури, які зазвичай затягуються через бюрократичну складову, злочинці залишаються недосяжними для правоохоронців, адже «грають» на випередження.

У забрудненні або псуванні земель (ст. 239 КК України) предметом є земля, тобто поверхня суші з ґрунтами, корисними копалинами та іншими природними елементами, що органічно поєднані та функціонують разом з нею. Для вирішення питання про застосування цієї статті не мають значення форма власності на землю, характер користування нею, її цільове призначення або виведення з обігу з будь-яких причин [73, с. 540]. У незаконному заволодінні ґрунтовим покривом (поверхневим шаром) земель (ст. 239-1 КК України) – ґрунтовий покрив земель (поверхневий шар ґрунту, який сформований на поверхні земної кори в результаті природних процесів і є осередком найбільшої концентрації поживних речовин, основою життя завдяки найважливішій властивості – здатності постачати рослинам необхідні для їх росту поживні речовини, воду, повітря). Ж. Х. Косанов відзначає, що земельна ділянка, яка позбавлена родючого ґрунтового поверхневого шару, може функціонувати лише як територіальний базис. Ґрунт, відділений від землі, на його думку, вже не виступає як засіб виробництва [74, с. 16].

У незаконному заволодінні землями водного фонду в особливо великих розмірах (ст. 239-2 КК України) – землі водного фонду. Згідно зі ст. 58 ЗК України основною складовою частиною земель водного фонду є землі, вкриті водою. Фактично всі водні об'єкти займають земельні ділянки, на яких вони знаходяться, за винятком підземних вод і джерел, що знаходяться в надрах землі. До водопокритих земель відносять тільки земельні площі, стійко покриті водою протягом року. До цієї категорії земель також належать землі, зайняті болотами та островами, прибережними захисними смугами уздовж моря чи річки, гідротехнічними та іншими водогосподарськими спорудами і каналами. Тому, характерними ознаками цього предмета є: 1) належність до земель зі спеціальним цільовим призначенням – земель водного фонду як складової літосфери; 2) державно-правове регулювання з притаманним йому імперативним методом; 3) поверхневість; 4) родючість; 5) невіддільність землі з водним фондом; 6) особливо великий розмір; 7) водоохоронне та водообслуговуюче значення [75, с. 133].

⁷³ Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за заг. ред. О. М. Джужі, А. В. Савченка, В. В. Чернєя. 2-ге вид., перероб. і допов. Київ: Юрінком Інтер, 2018. 1104 с.

⁷⁴ Косанов Ж. Х. Правовая охрана земель сельскохозяйственного назначения: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.06. Алма-Ата, 1983. 24 с.

⁷⁵ Кумановський М. В. Проблема предмета злочину, передбаченого ст. 239-2 Кримінального кодексу України (незаконне заволодіння землями водного фонду в особливо великих розмірах). *Право і безпека*. 2013. № 1 (48). С. 128–134.

У безгосподарському використанні земель (ст. 254 КК України) – земля, тобто поверхня суші з ґрунтами, корисними копалинами та іншими природними елементами, що органічно поєднані та функціонують разом з нею. Важливою складовою частиною земельних ресурсів, що характеризує якісні та кількісні показники, є земельний фонд. Земельний фонд України становить 60,4 млн. га. Сільськогосподарськими землями зайнято близько 35 %, лісами та чагарниками – понад 30 %, населеними пунктами, промисловістю і транспортом – 3 % земельного фонду світу. Сільськогосподарські угіддя у складі усіх земель України становлять 69,3 % або 41,8 млн. га, що свідчить про значний потенціал країни, зокрема у сфері виробництва сільськогосподарської продукції [76, с. 104–105].

Таким чином, предмет в системі характеристики кримінальних правопорушень у сфері земельних відносин займає ключове місце, оскільки саме його ознаки дозволяють виділити стійкі зв'язки з особою злочинцем та іншими структурними елементами характеристики. Предметом інших кримінальних правопорушень у сфері земельних відносин (учинених з використанням службового становища) здебільшого є неправомірна вигода та офіційні документи. Враховуючи, що при вивченні кримінальних правопорушень у сфері земельних відносин предмет, є здебільшого вихідним (оскільки початковими є відомості про подію кримінального правопорушення), то саме з аналізу безпосереднього предмета можна одержати інформацію, на підставі якої в подальшому будуть побудовані слідчі версії для швидкого затримання злочинців та встановлення всіх обставин кримінального правопорушення.

За наявного розмаїття кримінальних правопорушень у сфері земельних відносин способи їх учинення відрізняються однотипністю, бо вони всі пов'язані з недотриманням вимог норм кримінального, природоохоронного й земельного законодавства, і залежать, в першу чергу, від особи злочинця та предмета злочинного посягання.

У загальному, основними способами вчинення протиправних діянь в означеній сфері є :

підроблення рішень сесій рад різних рівнів щодо виділення земельних ділянок шляхом дописування і внесення завідомо неправдивих даних до протоколу засідання сесії;

надання службовими особами всупереч законодавству висновків про можливість відведення земельних ділянок в охоронних зонах (пам'ятники природи та архітектури) під індивідуальне будівництво;

прийняття рішень щодо вирішення земельних питань головами обласних, міських, селищних, сільських рад, обласних та районних державних адміністрацій, що не належать до їх компетенції;

⁷⁶ Конституція України: науково-практичний коментар/редкол.: В. Я. Тацій (голова редкол.), О. В. Петришин (відп. секретар), Ю. Г. Барабаш та ін.; Нац. акад. прав. наук України. 2-ге вид., переробл. і допов. Харків: Право, 2011. 1128 с.

відчуження земельних ділянок за заниженою ціною без проведення обов'язкового аукціону;

виділення земельних ділянок громадянам без їх відома та подальша реалізація цих ділянок фізичним і юридичним особам;

передача в оренду земельної ділянки шляхом складання службовими особами завідомо неправдивих документів;

вимагання службовими особами неправомірної вигоди та вирішення питання про надання в оренду земельної ділянки, продовження терміну договору оренди земельної ділянки або затвердження технічної документації на право оренди;

незаконне умисне заниження службовими особами орендної плати за землю;

незаконне внесення службовими особами до автоматизованої системи державного земельного кадастру відомостей щодо зміни призначення земель та стосовно права власності на земельні ділянки;

завищення обсягів виконаних робіт і незаконне отримання коштів з державного бюджету посадовими особами на проведення робіт з нормативно-грошової оцінки землі;

самовільне зайняття земельних ділянок під ведення сільського господарства;

заниження розміру витрат або звільнення від сплати лісгосподарського та сільськогосподарського виробництва при їх розрахунку;

незаконне отримання у власність земель сільськогосподарського призначення через включення сторонніх осіб до членів фермерських господарств;

передання у власність громадянам земельних ділянок шляхом оформлення права власності на об'єкти нерухомості, що знаходяться на них;

видання особам державних актів на право власності на земельні ділянки без попереднього вилучення земель певного фонду у землекористувача;

не забезпечення контролю за дотриманням вимог природоохоронного та земельного законодавства;

використання фізичними чи юридичними особами земельних ділянок не за цільовим призначенням;

незаконне передання у власність громадянам земельних ділянок, частина яких розташована на земельній ділянці інших фізичних чи юридичних осіб;

передання посадовими особами відповідних рад у приватну власність земельних ділянок без розробки проекту землеустрою та висновку державної землепорядної експертизи;

неналежне виконання своїх службових обов'язків службовими особами органів влади та управління при наданні необхідних погоджень і дозволів;

підготовка та надання службовими особами управлін, відділів із землеустрою документів, які виносяться на розгляд сесій відповідних рад, без зазначення існування обмежень стосовно використання та надання у власність земельних ділянок, що сприяє прийняттю незаконного рішення;

незаконне будівництво в прибережній зоні та на територіях природно-заповідного фонду;

протиправне передавання у власність фізичним та юридичним особам земель заповідного та рекреаційного призначення;

незаконне складування на земельній ділянці (без одержання відповідного дозволу) відходів від власного виробництва [77, с. 43–45].

Виявлені та зареєстровані на практиці типові способи кримінальних правопорушень у сфері земельних відносин можна класифікувати так:

1) *типові способи самовільного зайняття земельної ділянки та самовільного будівництва (ст. 197–1 КК України).*

Кримінальні правопорушення, пов'язані із незаконним заволодінням землею, які порушують право власності на землю вчиняються шляхом: а) самовільного зайняття земельних ділянок для посіву сільськогосподарських культур (32 %) [78, 79]; б) самовільного встановлення парканів та металевих конструкцій, що спричиняє зайняття земельної ділянки (46 %) [80]; в) будівництва споруд без оформлення належних документів (63 %) [81, 82]; г) здійснення незаконного будівництва, без зміни, в установленому законом порядку, цільового призначення земельних ділянок (45 %) [83]; г) оформлення дозволу на будівництво на земельній ділянці шляхом складання завідомо недостовірних офіційних документів [84].

Наприклад, ОСОБА_1, відповідно до договору купівлі-продажу, набула право власності на земельну ділянку з усіма обтяженнями та сервітутами загальною площею 0,1000 га із кадастровим номером 6125287500:01:018:0046, що розташована за межами населеного пункту с. Смиківці на території Смиковецької сільської ради Тернопільського району Тернопільської області, для будівництва і обслуговування житлового будинку, господарських будівель і споруд (присадибна ділянка).

⁷⁷ Протидія злочинам у сфері земельних відносин : навч. посіб. / С. В. Андрущенко, О. М. Бандурка, М. С. Рябченко та ін.; за заг. наук. ред. С. М. Гусарова. Харків: Атлас, 2013. 183 с.

⁷⁸ Ухвала Дубенського міськрайонного суду Рівненської області від 08 серпня 2018 року. Справа № 559/1643/18. Провадження № 1-кс/559/496/2018. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/75747874>

⁷⁹ Ухвала Марківського районного суду Луганської області від 18 червня 2018. Справа № 417/5825/18. Провадження 1-кс/417/242/18 URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/74735837>

⁸⁰ Ухвала Індустріального районного суду м. Дніпропетровська від 06 серпня 2018 року. Справа № 202/4088/18. Провадження № 1кп/202/381/2018. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/75700240>

⁸¹ Ухвала Вінницького міського суду Вінницької області від 06 серпня 2018 року. Справа №127/19064/18. Провадження №1-кс/127/9820/18. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/75721027>

⁸² Ухвала Орджонікідзевського районного суду м. Харкова від 31 липня 2018 року. Справа № 644/5386/18. Провадження № 1-кс/644/1230/18. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/75603126>

⁸³ Ухвала Ніжинського міськрайонного суду від 20 червня 2018 року. Справа № 740/5085/17. Провадження № 1-кс/740/598/18. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/74863267>

⁸⁴ Ухвала Хмельницького міськрайонного суду Хмельницької області від 15 травня 2018 року. Справа № 686/5723/18 URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/75038416>

ОСОБА_1 звернулась із заявою до ФОП ОСОБА_2 , про виготовлення технічної документації із землеустрою щодо поділу вищевказаної земельної ділянки, на окремі ділянки з площами 0,0500 га та 0,0500 га, для будівництва і обслуговування житлового будинку, господарських будівель і споруд. За результатами поділу земельної ділянки із кадастровим номером 6125287500:01:018:0046, ОСОБА_1 набула право власності на земельні ділянки з усіма обтяженнями та сервітутами загальною площею 0,0500 га із кадастровим номером 6125287500:01:018:0078 та загальною площею 0,0500 га із кадастровим номером 6125287500:01:018:0079, що розташовані за межами населеного пункту с. Смиківці на території Смиковецької сільської ради Тернопільського району Тернопільської області, для будівництва і обслуговування житлового будинку, господарських будівель і споруд.

Право власності на земельні ділянки, загальною площею 0,0500 га із кадастровим номером 6125287500:01:018:0078 та загальною площею 0,0500 га із кадастровим номером 6125287500:01:018:0079, ОСОБА_1 належним чином зареєструвала та використовує для будівництва і обслуговування житлового будинку, господарських будівель і споруд. Суміжними землекористувачами до земельних ділянок із кадастровими номерами 6125287500:01:018:0078 та 6125287500:01:018:0079, які належать на праві власності ОСОБА_1 є землі громадян ОСОБА_3 , ОСОБА_4 , ОСОБА_5 та землі Смиковецької сільської ради. Надалі встановлено, що фактична площа користування визначена фактичними межами земельної ділянки за кадастровим номером 6125287500:01:018:0078 становить 0,0854 га, в той час коли згідно відомостей Державного земельного кадастру, документації із землеустрою повинна становити 0,05 га, а отже фактичний порядок користування земельною ділянкою не відповідає правоустановчим документам та вимогам нормативно-правових актів з питань землеустрою та землекористування. Крім того, фактична площа користування визначена фактичними межами земельної ділянки за кадастровим номером 6125287500:01:018:0079 становить 0,0823 га, в той час коли згідно відомостей Державного земельного кадастру, документації із землеустрою повинна становити 0,05 га, а отже фактичний порядок користування земельною ділянкою не відповідає правоустановчим документам та вимогам нормативно-правових актів з питань землеустрою та землекористування.

Таким чином, нехтуючи вимогами земельного законодавства, ОСОБА_1, у не встановлений органом досудового розслідування час, умисно, самовільно порушила права власників суміжної земельної ділянки - Смиковецької сільської ради, самовільно заволодівши земельною ділянкою із загальною площею 0,0653 га [85].

Необхідно додати, що спосіб вчинення кримінальних правопорушень, пов'язаних із незаконним заволодінням землею, метою яких є незаконне набуття юридичних прав на землю залежить від суб'єкта правоволодіння.

⁸⁵ Вирок Тернопільського міськрайонного суду Тернопільської області від 17.02.2021. Судова справа № №607/6123/20. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/95089931>

У разі, якщо земельна ділянка перебуває у приватній власності, оформлення права власності на земельну ділянку здійснюється шляхом підроблення документів із залученням до співучасті у вчиненні кримінального правопорушення нотаріуса та інших осіб, які надають публічні послуги. У разі вчинення кримінального правопорушення шляхом заволодіння земельної ділянки, яка знаходиться в державній чи комунальній власності, зміна права власності здійснюється, здебільшого, шляхом зловживання владою чи службовим становищем, здачи в оренду земельної ділянки шляхом заниження суми орендної плати [86, с. 63].

Отже, самовільне зайняття земельної ділянки – це завжди активні дії, тому не може кваліфікуватись як самовільне зайняття земельної ділянки бездіяльність особи, яка не звільняє орендовану земельну ділянку після спливу строку оренди, або земельну ділянку, вилучену для суспільних потреб. Стосовно самовільного будівництва, то за своїми ознаками воно частково тотожне поняттю «самочинне будівництво», передбаченому цивільним законодавством України, відповідно до якого самочинним визнається будівництво, яке було здійснене за однієї з таких обставин: на земельній ділянці, що не була відведена для цієї мети; без належного дозволу чи належно затвердженого проекту; з істотним порушеннями будівельних норм і правил. Таким чином, кримінальним правопорушенням може бути визнане лише в разі його поєднання із самовільним зайняттям земельної ділянки, яким завдано значної шкоди її власнику чи володільцю [87, с. 447].

2) типові способи забруднення або псування земель (ст. 239 КК України).

Аналіз структури злочинності проти довкілля засвідчив, що найбільшу частку становлять кримінальні правопорушення, що пов'язані із забрудненням або псуванням земель (2/3 від усіх кримінальних правопорушень зазначеної категорії або 66 %).

Забруднення земель – це привнесення або виникнення у ґрунтах і ґрунтових водах наслідок діяльності людини пестицидів, важких металів, радіонуклідів та інших речовин, вміст яких значно перевищує природний фон на даних землях, що призводить до їх кількісних або якісних змін; при цьому зміни можуть бути зумовлені не лише появою в зоні аерації нових речовин, яких раніше не було, а й збільшенням вмісту речовин, характерних для складу незабрудненого ґрунту, порівняно з даними агрохімічного паспорта на землі сільськогосподарського призначення. Під псуванням земель визнається порушення їх природного стану без обґрунтованих проектних пропозицій, погоджених та затверджених у встановленому порядку, забруднення їх хімічними та радіоактивними речовинами, засмічення промисловими, побутовими та іншими відходами і стічними водами; порушення родючого

⁸⁶ Одерій О. В. Теорія і практика розслідування злочинів проти довкілля: монографія. Харків: Діса плюс, 2015. 528 с.

⁸⁷ Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за заг. ред. О. М. Джужі, А. В. Савченка, В. В. Чернєя. 2-ге вид., перероб. і допов. Київ: Юрінком Інтер, 2018. 1104 с.

шару ґрунту, невиконання вимог встановленого режиму використання земель, а також використання земель способами, що погіршують їхню природну родючість [88].

Слід наголосити, що спосіб вчинення псування забруднення або псування земель передбачає порушення спеціальних правил поводження зі шкідливими речовинами, відходами. Ці правила містяться в ряді законів та нормативно-правових актів, що регламентують господарську, наукову, медичну, військову та іншу діяльність, яка пов'язана з використанням зазначених вище небезпечних речовин і продуктів (Закони від 25 червня 1991 р. №1264-ХІІ «Про охорону навколишнього природного середовища» [89]; від 02 березня 1995 р. № 86/95-ВР «Про пестициди і агрохімікати» [90]; від 05 березня 1998 р. №187/98-ВР «Про відходи» [91]; Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Положення про Державну екологічну інспекцію України» від 19 квітня 2017 р. № 275 [92], наказ Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України від 21 квітня 2021 р. № 266 «Про внесення змін до Положення про територіальні та міжрегіональні територіальні органи Держекоінспекції» [93] тощо).

Порушення зазначених правил характеризується невиконанням, або неналежним виконанням особою покладених на неї обов'язків щодо охорони земель як найважливішого компонента природного середовища. Наприклад, зберігання та видалення відходів має здійснюватись у місцях, визначених органами місцевого самоврядування, за наявності спеціальних дозволів, у яких визначено обсяги відходів відповідно до встановлених лімітів та умов їх зберігання. У зв'язку із цим самовільне захоронення (складування) промислових, побутових та інших відходів на землях утворює склад аналізованого кримінального правопорушення.

Приклад: ОСОБА_1 здійснюючи діяльність з утримання та розведення свиней на території домоволодіння за місцем свого фактичного проживання за адресою: АДРЕСА_2, починаючи з початку березня 2019 року до 03 квітня 2019 року, діючи умисно, в порушення спеціальних правил, визначених ст. 17, 33 Закону України «Про відходи», ст. 55 Закону України «Про охорону навколишнього середовища», систематично здійснював злив відходів (гною та сечі), що виникли внаслідок життєдіяльності свиней, на ґрунтовий покрив

⁸⁸ Кримінальне право України: Загальна частина : підручник / Є. С. Назимко, С. В. Лосич, Ю. О. Данилевська та ін. / за заг. ред. проф. В. М. Бесчастного та О.М. Джужи. Київ : ВД «Дакор», 2018. 386 с.

⁸⁹ Про охорону навколишнього природного середовища: Закон України №1264-ХІІ від 25 червня 1991 р. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1264-12#Text>

⁹⁰ Про пестициди і агрохімікати: Закон України № 86/95-ВР від 02 березня 1995 р. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/86/95-%D0%B2%D1%80#Text>

⁹¹ Про відходи: Закон України № 187/98-ВР 05 березня 1998 р. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/187/98-%D0%B2%D1%80#Text>

⁹² Про затвердження Положення про Державну екологічну інспекцію України: Постанова КМУ № 275 від 19 квітня 2017 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/275-2017-%D0%BF#Text>

⁹³ Про внесення змін до Положення про територіальні та міжрегіональні територіальні органи Держекоінспекції: Наказ Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України № 266 від 21 квітня 2021р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0619-21#Text>

берега р. Гірський Тікич, тим самим здійснив забруднення земельної ділянки площею 750 м², чим, відповідно до висновку судової інженерно-екологічної експертизи, допустив викиди відходів в навколишнє середовище, що призвело до забруднення земельних ресурсів в результаті перевищення концентрацій показників ґрунту порівняно з фоновими пробами, а саме: амоній (обмінний), у перерахунку на амоній-іон, нітрати, фосфор (рухомі форми) у перерахунку на п'ятиоксид фосфору, хлориди (водна витяжка), що внаслідок великої кількості гельмінтів та потрапляння зараженого ґною на відкритий ґрунт, створило небезпеку для довкілля та здоров'я людей, які мешкають поряд, а також заподіяв шкоди на суму 71054 грн. 08 коп.

Таким чином, своїми умисними та протиправними діями ОСОБА_1 вчинив кримінальне правопорушення, передбачене ч. 1 ст. 239 КК України, а саме: забруднення земель відходами, шкідливими для здоров'я людей та довкілля, внаслідок порушення спеціальних правил, що створило небезпеку для здоров'я людей та довкілля [94].

Отже, землі вважаються забрудненими (зіпсованими), коли перевищено гранично допустимі нормативи концентрацій небезпечних речовин у ґрунтах і їх не можна використовувати за цільовим призначенням [95, с. 122].

3) типові способи незаконного заволодіння ґрунтовим покривом (поверхневим шаром) земель (ст. 239–І КК України).

Протиправне вилучення з будь-якою метою у власника або законного користувача всупереч їхній волі, а так само власником чи законним користувачем з порушенням встановленого порядку зняття та перенесення родючого поверхневого шару ґрунту земельних ділянок або ґрунтового покриву (родючого шару ґрунту) сьогодні стає все більш поширеним і особливо стосується чорнозему сільськогосподарських полів, а також будівельного піску, які вивозять на продаж. Власникам земельних ділянок та землекористувачам заборонено без спеціального дозволу органів, що здійснюють державний контроль за використанням та охороною земель, зняття та перенесення ґрунтового покриву земельних ділянок, але разом із цим злочинці, користуючись тим, що велика кількість орендарів не обробляє свої поля через банкрутство, приїждять на поле, для зручності накидання до вантажівок «буртують» землю, а згодом її вивозять.

Приклад: ОСОБА_1 30.03.2019 близько 14.00 год., не маючи дозволу на зняття, збереження, перенесення та використання ґрунтового покриву, на земельній ділянці призначеній для ведення селянського господарства, розташованій за адресою: АДРЕСА_2, діючи з прямим умислом, керуючись корисливим мотивом, за допомогою екскаватора-навантажувача «Т-156», реєстраційний номер НОМЕР_2 та бульдозера «Т-170», які були найняті ним на усній домовленості у громадян, яких запевнив у своїй законній діяльності,

⁹⁴ Вирок Жашківського районного суду Черкаської області від 21.01.2020 р. Судова справа № 1-кп/693/22/20. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/87030812>

⁹⁵ Мовчан Р. О. Кримінальна відповідальність за злочини у сфері земельних відносин: автореф. дис...канд. юрид. наук: 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право». Київ, 2020. 20 с.

незаконно зняв поверхневий шар ґрунту на площі 0,76 га, з метою подальшої реалізації, чим створив реальну небезпеку для довкілля, оскільки порушив ландшафтну цілісність території, пошкодив родючий шар ґрунту, що потребує відновлення і унеможливує використання земельної ділянки за цільовим призначенням, не завдавши матеріальної шкоди.

Вказані дії ОСОБА_1 органом досудового розслідування кваліфіковані за ч. 1 ст. 239-1 КК України – незаконне заволодіння ґрунтовим покривом (поверхневим шаром) земель, що створило небезпеку для довкілля [96].

Зазвичай, вчинення таких кримінальних правопорушень потребує використання спеціальної техніки (навантажувача, екскаватора тощо), за допомогою якої і видаляють та вивозять означений ґрунтовий покрив без спеціального дозволу (58 %) [97]; використання механічного засобу типу земснаряд, видобування землі водного фонду (пісок) (46 %) [98]; зняття з русла річки і земельних ділянок в межах прибережних захисних смуг поверхневого (ґрунтового) шару землі (27 %), тощо.

Особливо небезпечним способом є вчинення таких кримінальних правопорушень шляхом підпалу (свідоме застосування вогню до об'єктів рослинного і тваринного світу, розташованих на земельній ділянці), або вибуху (процес вивільнення великої кількості енергії в обмеженому об'ємі за короткий проміжок часу). Інший загально небезпечний спосіб має місце в тому випадку, коли незаконне заволодіння ґрунтовим покривом супроводжується застосуванням великої кількості механізмів, які завдають шкоду на інших земельних ділянках, використанням речовин, небезпечних для життя і здоров'я людей, тваринного чи рослинного світу [99, с. 544].

4) типові способи незаконного заволодіння землями водного фонду в особливо великих розмірах (ст. 239–2 КК України).

Сутність способів вчинення таких кримінальних правопорушень полягає в умисному протиправному вилученню земель водного фонду або використання їх для задоволення власних потреб (намив ґрунту для створення штучної земельної ділянки, підняття рівня ґрунту з метою перешкодити сезонному затопленню земельної ділянки, влаштування дамб, причалів та проведення інших робіт).

Приклад: ОСОБА_1 обвинувачується в тому що, перебуваючи на прибережній захисній смузі вздовж річки Малий Сірет, яка протікає в адміністративних межах с. Нижні Петрівці Сторожинецького району Чернівецької області та відповідно до положень п. «б» ч.1 ст. 58 та п. «а» ч.2

⁹⁶ Вирок Зачепилівського районного суду Харківського області від 22.05.2019. Судова справа № 620/315/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/81961852>

⁹⁷ Ухвала Ірпінського міського суду Київської області від 12 липня 2018 р. Справа № 367/8057/16–к. Провадження №1–кс/367/999/2018. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/75310090>

⁹⁸ Ухвала Березанського районного суду Миколаївської області від 25 червня 2018 року. Справа №469/527/18. Провадження 1–кс/469/107/18 URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/75162934>

⁹⁹ Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за заг. ред. О. М. Джужі, А. В. Савченка, В. В. Черня. 2-ге вид., перероб. і допов. Київ: Юрінком Інтер, 2018. 1104 с.

ст. 60 Земельного Кодексу України, віднесена до поверхневого шару земель водного фонду, незаконно, без отримання від спеціально уповноваженого органу влади дозволу на видобуток важкого суглинку сіро-коричневого кольору, всупереч Постанови Кабінету Міністрів України за № 557 від 12.07.2005 року «Про затвердження порядку видачі дозволів на проведення робіт на землях водного фонду», шляхом знімання поверхневого (грунтового) шару земель водного фонду за допомогою екскаватора (який належить невідновленій слідством особі) видобував та загрузив до кузова автомобіля марки «Камаз» н/з НОМЕР_1, право власності якого належить ОСОБА_4, 11 метрів кубічних важкого суглинку сіро-коричневого кольору, тим самим незаконно заволодів поверхневим шаром земель водного фонду в особливо великих розмірах загальним об'ємом 11 метрів кубічних. В подальшому ОСОБА_1 відвозив вказану суміш за місцем свого проживання, де використовував для будівництва.

Своїми діями, ОСОБА_1 вчинив кримінальне правопорушення, передбачене ст. 239-2 ч. 1 КК України, а саме: незаконне заволодіння поверхневим (грунтовым) шаром земель водного фонду в особливо великих розмірах [100].

Отже, перебування земель водного фонду в комунальній чи приватній власності не звільняє власників від обов'язку отримати спеціальний дозвіл на проведення на таких землях будь-яких робіт, зокрема, такі дозволи можуть видаватись уповноваженими органами на будівництво гідротехнічних споруд, поглиблення дна для судноплавства, видобування корисних копалин, прокладання кабелів і трубопроводів, проведення бурових і геологорозвідувальних робіт.

5) типові способи безгосподарського використання земель (ст. 254 КК України).

Способи вчинення характеризуються невиконанням або неналежним виконанням вимог законодавства особами, на яких покладено правовий обов'язок з охорони земель від шкідливого антропогенного впливу.

Приклад: на підставі Державного акту на право власності на земельну ділянку власником земельної ділянки сільськогосподарського призначення (для ведення особистого селянського господарства) площею 3,12 га, що розташована на території Дубровицької територіальної громади Сарненського району (колишньої Трипутнянської сільської ради Дубровицького району) Рівненської області, за межами населеного пункту, є ОСОБА_2. Між ОСОБА_2 (орендодавець) з однієї сторони та ОСОБА_1 (орендар) з другої сторони укладено договір оренди землі, відповідно до умов якого орендодавець передає, а орендар приймає в строкове платне користування земельну ділянку площею 3,12 га, виділену для ведення особистого селянського господарства на території Дубровицької територіальної громади Сарненського району, (колишньої Трипутнянської

¹⁰⁰ Вирок Сторожинського районного суду Чернівецької області від 18 квітня 2019 р. Судова справа № 723/1427/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/81295657>

сільської ради, Дубровицького району) Рівненської області, за межами населеного пункту.

Таким чином, ОСОБА_1 є землекористувачем земельної ділянки площею 3,12 га, розташованої на території Дубровицької територіальної громади Сарненського району (колишньої Трипутнянської сільської ради Дубровицького району) Рівненської області за межами населеного пункту.

Так, в період часу з 02 квітня 2019 року по 27 травня 2021 року ОСОБА_1, будучи на підставі договору оренди землекористувачем земельної ділянки площею 3,12 га, для ведення особистого селянського господарства, під час її використання всупереч вимогам пунктів «а», «б» та «г» ч. 1 ст. 96 ЗК України, відповідно до яких землекористувач зобов'язаний забезпечувати використання землі за цільовим призначенням та за свій рахунок приводити її у попередній стан у разі незаконної зміни її рельєфу, за винятком випадків незаконної зміни рельєфу не власником такої земельної ділянки, додержуватися вимог законодавства про охорону довкілля та підвищувати родючість ґрунтів та зберігати інші корисні властивості землі, а також в порушення вимог ст. 164 ЗК України, ст. 35 Закону України «Про охорону земель» та ст. 20-2, 51 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища», достовірно знаючи про вид цільового використання земельної ділянки, без відповідних дозвільних документів на проведення робіт та без проведення зміни цільового призначення земельної ділянки, розмістив на ній піролізні печі для виготовлення деревного вугілля.

Отже, використання не за цільовим призначенням земельної ділянки сільськогосподарського призначення ОСОБА_1 призвело до виведення із сільськогосподарського обороту земельної ділянки, яка належить на праві приватної власності ОСОБА_2 загальною площею 0,1 га без відомо власника. Вказані дії органом досудового розслідування кваліфіковані за ст. 254 КК України, так як ОСОБА_1 вчинив безгосподарське використання земель, що спричинило виведення земель з сільськогосподарського обороту ^[101].

Наслідками таких дій є тривале зниження або втрата родючості, тобто зменшення або позбавлення здатності землі задовольняти потреби рослин в елементах живлення, воді, повітрі й теплі в достатніх кількостях для їх нормального розвитку, або виведення земель із сільськогосподарського обороту (вимушена консервація або вилучення земель із використання назавжди внаслідок її деградації) та порушення структури ґрунту (природне або антропогенне спрощення ґрунтового покриву, погіршення стану, складу, корисних властивостей і функцій родючого шару ґрунту та інших органічно пов'язаних із ним природних компонентів) ^[102].

Власники земельних ділянок зобов'язані: а) забезпечувати їх використання за цільовим призначенням; б) додержуватись вимог

¹⁰¹ Вирок Дубровицького районного суду Рівненської області від 07.09.2021 р. Судова справа № 949/996/21. URL: <https://reestr.court.gov.ua/Review/99462083>

¹⁰² Про охорону земель: Закон від 19 черв. 2003 р. № 962-IV. Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/962-15>

законодавства про охорону довкілля; в) своєчасно сплачувати земельний податок; г) не порушувати прав власників суміжних земельних ділянок та землекористувачів; г) підвищувати родючість ґрунтів та зберігати інші корисні властивості землі; д) своєчасно надавати відповідним органам виконавчої влади та органам місцевого самоврядування дані про стан і використання земель та інших природних ресурсів у порядку, встановленому законом; е) дотримуватись правил добросусідства та обмежень пов'язаних з встановленням земельних сервітутів та охоронних зон; є) зберігати геодезичні знаки, протиерозійні споруди, мережі зрошувальних і осушувальних систем; ж) за свій рахунок привести земельну ділянку у попередній стан у разі незаконної зміни її рельєфу, за винятком здійсненням такої зміни не власником земельної ділянки, коли приведення у попередній стан здійснюється за рахунок особи, яка незаконно змінила рельєф (ст. 91 ЗК України) [103].

Зазначений перелік способів вчинення кримінальних правопорушень у сфері земельних відносин є найбільш поширеним, про що свідчить опитування слідчих, які проводять досудове розслідування визначної категорії кримінальних проваджень. Необхідно додати, що для кримінальних правопорушень у сфері земельних відносин властивим ще є приховування способів учинення, яке знаходить своє відображення у приховуванні конкретних дій або наміру. Це може бути як фальсифікація окремих документів, зокрема, технічної документації, протоколів, договорів, балансу, звіту землепорядних організацій, розписок та інших документів (69 %), так і використання корупційних зв'язків при проведенні контрольних перевірок, ревізій (58 %); надання завідомо неправдивих показань або підкуп свідків (38%); звільнення попередніми числами співробітників (19%); проведення культиватії ґрунту (24%), переміщення (переховування) будівельної техніки (62%), притягнення працівників підприємств, установ, організацій до дисциплінарної та адміністративної відповідальності за наявності ознак кримінального правопорушення (46%).

Наведений перелік способів приховування не є вичерпним і може бути доповнений інсценуванням, маскуванням, фальсифікацією тощо, проте слід усвідомлювати, що кожний з них може бути використаний (як один так і декілька одночасно) під час вчинення кримінального правопорушення у сфері земельних відносин, що є властивим для цієї категорії кримінальних проваджень, оскільки злочинець діє відповідно до тієї ситуації, що складається.

Основними групами слідів кримінальних правопорушень у сфері земельних відносин є: а) сліди документи; б) сліди в технологічному процесі, на механізмах і устаткуванні (зміни конструкції, ремонту тощо); в) сліди людини (рук, ніг), предметів одягу, взуття, побуту; г) сліди засобів вчинення кримінального правопорушення: вибухові пристрої, інструменти, засоби

¹⁰³ Земельний кодекс України: Закон від 25 жовт. 2001 р. № 2768-III. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2768-14>

упаковки, обробки, переробки, транспортування; г) сліди (у вигляді речовин, матеріалів, предметів) зберігання, переробки, використання яких спеціально регламентується екологічним законодавством (радіоактивні, вибухові, отруйні, сильнодіючі речовини); сліди у вигляді радіоактивного випромінювання; д) сліди на тілі людини, в організмі як наслідки негативного впливу; ж) сліди на об'єктах рослинного та тваринного світу, природних об'єктах, в атмосферному повітрі, водоймах, ґрунті, об'єктах господарського виробництва [104, с. 82; 105, с. 70]; з) сліди транспортних засобів (автомоботранспорту, тракторів, будівельних та інших спеціальних саморушних машин і механізмів (екскаваторів, грейдерів тощо), несамохідного транспорту (сани, ручні тачки, вози тощо), водного транспорту (човнів, кораблів, катерів).

Слідами незаконного заволодіння землею (ст. 197-1, 356 КК України), є: факт самовільного зайняття земельної ділянки; самовільне будівництво будівель чи споруд на самовільно зайнятій земельній ділянці; оспорюваність правомірності дій з боку інших громадян або юридичних осіб щодо зайняття землі; спричинена шкода. Юридичними ознаками самовільного зайняття земельних ділянок є: 1) вчинення будь-яких дій, які свідчать про фактичне використання земельної ділянки (активна поведінка); 2) відсутність відповідного рішення органу виконавчої влади чи органу місцевого самоврядування про її передачу у власність або надання у користування (оренду); 3) відсутність вчиненого правочину щодо такої земельної ділянки; 4) не визнання дій щодо земельної ділянки правомірними жодним нормативним актом [106, с. 1088].

З огляду на це, одним із слідів кримінального правопорушення буде наявність чи відсутність правочину щодо землі, який підтверджує правомірність користування чи права власності на земельну ділянку. Право на земельну ділянку надають такі правочини:

рішення про надання у користування або спільну оренду, про передачу у власність земельних ділянок;

договір міни, дарування, успадкування, про спільну часткову власність, купівлі-продажу, застави, оренди (суборенди) землі, про встановлення земельного сервітуту, на право користування чужою земельною ділянкою для сільськогосподарських потреб (емфітевзис), на право користування чужою земельною ділянкою для забудови (суперфіції);

угода про використання для проведення геолого-знімальних, пошукових, геодезичних чи інших розвідувальних робіт; при переході права власності на житловий будинок, будівлю або споруду;

державний акт на право власності на земельну ділянку;

¹⁰⁴ Криміналістика: Посіб. для підготов. до іспитів / І. В. Гора, А. В. Іщенко, В. А. Колесник. 3-є вид., стереотип. Київ : Вид. ПАЛІВОДА А.В., 2005. 236 с.

¹⁰⁵ Книженко С. О. Криміналістична характеристика та основні положення розслідування екологічних злочинів: дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2005 р. 207 с.

¹⁰⁶ Черкаска Н. В., Пархоменко А. І. Юридичні ознаки та поняття самовільного зайняття земельних ділянок. Форум права. № 1. 2011. С. 1085–1090.

свідомство про право власності (з 01 січня 2013 р.)^[107], с. 51].

У разі існування таких рішень кримінальне провадження підлягає закриттю на підставі п. 1 ч. 1 ст. 284 КПК України. Проте, слідчий повинен при встановленні слідів кримінального правопорушення врахувати, що відповідно до Листа Державного комітету України із земельних ресурсів від 11 листопада 2008 р. № 14-17-4/12991, надання дозволу на розробку проекту відведення землі, про погодження місця розташування об'єкту тощо, не надає особі право використовувати таку земельну ділянку. У разі використання землі на підставі дозволу на розробку проекту відведення, тощо, такі дії слід кваліфікувати як самовільне зайняття землі^[108]. Наявність рішення відповідного органу виконавчої влади чи органу місцевого самоврядування про передачу у власність або надання у користування (оренду) землі чи набуття права на земельну ділянку, житловий будинок, будівлю або споруду на підставі укладення цивільно-правової угоди не надають права на використання землі, оскільки у ч. 3 ст. 125 ЗК України визначено, що приступати до використання землі та до встановлення меж землі в натурі (на місцевості), до одержання документа, що посвідчує право на неї без дозволу, та його державної реєстрації забороняється^[109].

Крім цього, слідами кримінального правопорушення у сфері земельних відносин є заподіяння значної шкоди в результаті самовільного зайняття землі. Для її визначення призначають земельно-технічну експертизу. Про специфіку її призначення буде йти мова в подальших підрозділах.

Таким чином, початковими слідами кримінального правопорушення під час розслідування кримінального провадження за ст. 197-1 КК України є: 1) використання землі особою без оформлення відповідних документів; 2) момент, з якого особа почала використовувати землю; 3) розмір заподіяної шкоди; 4) межі, її місце розташування та цільове призначення землі. Вони повинні бути задокументовані й долучені до матеріалів кримінального провадження першочергово. На підставі аналізу зібраних документів, які свідчать про зазначені вище факти, встановлюється особа, яка вчинила кримінальне правопорушення, форма вини мотив і мета вчиненого кримінального правопорушення та інші обставини, визначені п. 4, 5, 6, 7 ч. 1 ст. 91 КПК України.

Відмінним є сліди, які вказують на кримінальне правопорушення у кримінальних провадженнях про кримінальні правопорушення, метою яких є незаконне набуття юридичних прав на землю (ст. 190, 364, 365-2, 358, 366 КК України). Основною слідової картини, яка свідчить про подію кримінального правопорушення при розслідуванні такого виду кримінальних правопорушень

¹⁰⁷ Дякін Я. О. Доказування у кримінальних провадженнях про злочини, пов'язані з незаконним заволодінням землею: дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2019. 235 с.

¹⁰⁸ Щодо застосування терміна «самовільне зайняття земельної ділянки». Лист Державного комітету України із земельних ресурсів № 14-17-4/12991 від 11 листопада 2008 року. URL: <http://consultant.parus.ua/?doc=0545320828&abz=80D6P>

¹⁰⁹ Земельний кодекс України: Закон від 25 жовт. 2001 р. № 2768-III. Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2768-14>

є бюрократичний механізм набуття права власності на земельну ділянку учинений з порушенням земельного законодавства.

Оформлення права на земельну ділянку є процедурою, яка складається із певної послідовності дій зацікавлених осіб, землевпорядних організацій та органів державної влади, які в кінцевому випадку приводять до встановлення права зацікавленого суб'єкта на земельну ділянку [¹¹⁰, с. 11]. Зацікавленим суб'єктом, про якого йде мова, є незаконний набувач. Особами, які можуть бути причетні до вчинення кримінального правопорушення є фізична особа, яка вводить потерпілого в оману (ст. 190 КК України) або службові особи, до повноважень яких належить прийняття рішення щодо передачі у власність земельної ділянки.

Оформлення права власності (володіння чи користування) на земельну ділянку передбачає видачу документів на всіх етапах набуття права на земельну ділянку, так само як і отримання правовстановлюючого документа на заключній стадії [¹¹¹, с. 123]. Виходячи з цього, можна вести мову про те, що подією кримінального правопорушення у кримінальних провадженнях про кримінальні правопорушення у сфері земельних відносин є наявність порушень послідовності дій зацікавлених осіб, а також порушення порядку видачі документів, що призвело до зміни права власності на неї чи підробка таких документів (ст. 364, 365-2, 358, 366 КК України) [¹¹², с. 56].

Загалом, для кримінальних правопорушень у сфері земельних відносин учинених шляхом зловживання службовим становищем, типовими слідами є документи, у які було внесено неправдиві відомості, а також ті, які були підроблені. З метою збереження доказів та забезпечення належного досудового розслідування кримінального провадження, першочергово підлягають вилученню та долученню до матеріалів кримінального провадження правовстановлюючі та технічні документи на земельну ділянку, їх аналіз. Як правило, злочини, метою яких є незаконне набуття юридичних прав на землю, тісно пов'язане із внесенням недостовірних відомостей до технічної чи правовстановлюючої документації на земельну ділянку (ст. 366 КК України) чи їх підробкою (ст. 358 КК України). Слідами, які свідчать про подію кримінального правопорушення у таких справах є факт підроблення підписів, який встановлюється шляхом проведення судової почеркознавчої експертизи, а також підписання завідомо неправдивих документів, на підставі яких треті особи отримали земельні ділянки незаконно.

Внесення недостовірних відомостей може бути здійснене у документи, пов'язані із зміною права власності на земельні ділянки. Типовими прикладами таких рішень є: витяг з рішення відповідного органу щодо надання дозволу на виготовлення технічної документації та передачу у

¹¹⁰ Настечко К. О. Оформлення прав на земельні ділянки: правові та організаційні питання: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец.: 12.00.06. Київ. 2010. 20 с.

¹¹¹ Ільків Н. Оформлення права приватної власності на земельну ділянку: новели законодавства. *Проблеми цивільного права і процесу*. 2012. Вісник № 2 (69). С. 122–129.

¹¹² Дякін Я. О. Доказування у кримінальних провадженнях про злочини, пов'язані з незаконним заволодінням землею: дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2019. 235 с.

власність земельної ділянки; довідка про те, що за особою, якій в подальшому передається право власності на земельну ділянку, закріплена земельна ділянка; акт обстеження земельної ділянки; акт встановлення та погодження меж земельної ділянки; проекти землеустрою. Першочерговими обставинами, що підлягають доказуванню є встановлення способу підроблення документів (внесення; складання чи видача завідомо неправдивих документів).

Додатково сліди вчинення кримінального правопорушення можливо встановити шляхом вивчення та аналізу товарно-транспортних накладних, які використовувались для перевезення вантажу та подорожніх листів [113]. У товарно-транспортній накладній міститься інформація про замовника вантажу, отримувача, пункт призначення вантажу та його обсяг і вагу. Як правило особа, яка вчинила кримінальне правопорушення, укладає договір оренди, договір про надання послуг з транспортною компанією чи укладає іншу цивільно-правову угоду. Крім того, доцільно з'ясувати наявність реєстру наданих послуг автотранспортом та спецтехнікою, наявність розрахунків вартості наданих послуг [114; 115, с. 60–61].

Таким чином, у слідовій картині кримінальних правопорушень у сфері земельних відносин, найважливіше значення мають документи, що містять такі ознаки: а) документи, які підтверджують права власності (користування) земельною ділянкою (акт встановлення та погодження меж земельної ділянки в натурі; б) рішення органу місцевого самоврядування щодо переходу права власності на землю; в) кадастрово-шнурова книга; г) експлікація земельних угідь і ситуаційна схема; г) план зовнішніх меж земельної ділянки; д) кадастровий план з кресленням меж контурів угідь земельної ділянки; е) відомість вирахування площі земельної ділянки; є) висновок відділу містобудування, архітектури та житлово-комунального господарства органу місцевого самоврядування про погодження проектів із землеустрою; ж) висновок про наявність обмежень на використання земельної ділянки; з) господарські книги, в яких міститься інформація про власника земельної ділянки, площу земельної ділянки та її цільове призначення тощо); и) органів, уповноважених на здійснення контрольних та ревізійних функцій (акти ревізій, проведення контрольних обмірів, позапланових документальних перевірок, зустрічних звірок); і) нормативні документи, що регулюють житлово-будівельну діяльність (нормативно-правові акти, технічні регламенти, державні стандарти, норми і правила, технічні умови).

До злочинців, які вчиняють кримінальні правопорушення у сфері земельних відносин можуть бути віднесені особи: чоловічої статі (81 %) віком

¹¹³ Ухвала Великобілозерського районного суду Запорізької області від 14 грудня 2017 року. Справа № 312/282/17. Провадження № 1–кз/312/124/2017. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/71040010>

¹¹⁴ Ухвала Великобілозерського районного суду Запорізької області від 14 грудня 2017 року. Справа № 312/282/17. Провадження № 1–кз/312/124/2017. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/71040010>

¹¹⁵ Дякін Я. О. Доказування у кримінальних провадженнях про злочини, пов'язані з незаконним заволодінням землею: дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2019. 235 с.

від 30 до 59 років (69 %), що свідчить про соціальну зрілість та достатню сформованість потреб і способів їх задоволення; громадяни України (88 %); одружені (47 %), з повною вищою (26 %) або базовою вищою (54 %) освітою, без помітно виражених дефектів правової та моральної свідомості, які зосереджені на вчиненні виключно одного чи декількох видів кримінальних правопорушень у сфері земельних відносин і здатні передбачити результати своєї діяльності завдяки спеціальній фаховій підготовці, або життєвому досвіду. Частка службових осіб складає 46 %, а їх діяльність характеризується неналежним виконанням своїх службових обов'язків при переданні земельної ділянки у власність або оренду, у процесі відведення земельної ділянки у власність, контролю за дотриманням земельного законодавства, погоджені з відведення земельної ділянки у власність, проведенні робіт із землеустрою, відповідно до наданої ліцензії Держгеокадастру.

У свою чергу до службових осіб, залежно від місця роботи, можуть бути віднесені особи: а) органів місцевого самоврядування (голови територіальних громад, голови районних державних адміністрацій); б) відділів земельних ресурсів, управління земельних ресурсів в областях (начальники та їх заступники); в) районних відділів та філій в областях Держгеокадастру, ДП «Центр державного земельного кадастру», ДП «Науково-дослідний та проектний інститут землеустрою»; г) підприємств, установ чи організацій державної або приватної форми власності (директор, інженер-землевпорядник приватного підприємства, товариства з обмеженою відповідальністю); д) державної сільськогосподарської інспекції (інспектори, старші інспектори, головні державні інспектори); е) управління екологічної інспекції; є) голови земельних комісій міської та обласної рад, голови комісій з питань агропромислового комплексу, земельних ресурсів, охорони навколишнього середовища та інші; ж) депутати, які входять до комісій з питань земельних відносин.

Варто наголосити на груповому характері вчинення кримінальних правопорушень у співучасті зі службовими особами (73 %), з них, за попередньою змовою – 37 %, організованою групою – 25 %, злочинною групою осіб – 20 %, злочинною організацією – 11 %.

РОЗДІЛ 2

ЗАПОБІГАННЯ ТА ВИЯВЛЕННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ У СФЕРІ ЗЕМЕЛЬНИХ ВІДНОСИН

2.1. Заходи запобігання кримінальним правопорушенням у сфері земельних відносин

Проблема запобігання кримінальним правопорушенням посідає особливе місце у становленні правової держави, створення якої неможливе без забезпечення активної наступальної протидії злочинності та досягнення уповільнення темпів її зростання на основі чітко визначених пріоритетів, поступового нарощування зусиль держави і громадськості, удосконалення законодавства, організації засобів і методів запобігання кримінальним правопорушенням.

Загальновідомо, що держава здійснює управління усіма без винятку галузями суспільного життя, в тому числі і у охороні земельних ресурсів. В цій сфері держава розробляє, приймає та реалізує відповідний напрям державної політики, який ґрунтується на відповідних принципах, реалізується системою відповідних державних органів, спрямований на виконання визначених завдань та досягнення поставленої мети.

З 1991 року в Україні здійснюється масштабна земельна реформа, яка стала основою для кардинального оновлення земельного законодавства нашої держави. Земельне реформування супроводжувалося не тільки прийняттям нових нормативно-правових актів у сфері регулювання земельних відносин, а й внесенням істотних змін і доповнень до діючих законодавчих та підзаконних нормативно-правових актів [116, с. 4].

Конституцією України сформульовані положення, що закріплюють право громадян на землю, а також визначені основні повноваження публічних органів управління у сфері земельних відносин. Водночас, під час проведення земельної реформи, важливим кроком стало прийняття ЗК України (2001), який став першим нормативно-правовим актом у вітчизняному законодавстві, за яким права власності на землю максимально відповідали положенням Основного закону країни. Такий правовий акт є загальногалузовим кодифікованим спеціалізованим законом у системі законодавства України, а у системі земельного законодавства – основним. Незважаючи на те, що він зберігає чинність вже близько 20-ти років, у нього за весь час його дії було внесено більш ніж сто змін і доповнень, що істотно змінили первісний зміст його нормативних приписів.

Однак, правове регулювання земельних відносин в Україні має низку

¹¹⁶ Становлення і розвиток земельного законодавства України у XX – на початку XXI століття: наук.-практ. посіб. Київ : вид-во ФОП Клименко Ю.Я., 2018. 142 с.

законодавчих недоліків, що ускладнюють формування ринку землі, роблять неефективними заходи з охорони земель і ґрунтів, сприяють поширенню випадків самовільного зайняття земельних ділянок та їх безгосподарського використання. Підзаконні нормативні акти, які приймаються на виконання законів, здебільшого мають фрагментарний характер, тому реалізація багатьох норм законодавчих актів є вкрай складною, дає можливість трактувати норми на місцях по-різному. Крім того, строкатість та неконкретність норм законодавства дає можливість органам місцевого самоврядування ховатися за колегіальним рішенням, здійснювати регулювання земельних правовідносин, незважаючи на інтереси держави та громадян. Особливо це стосується економічних важелів регулювання питань передачі чи продажу земельних ділянок у власність. Така ситуація щодо правового регулювання земельних відносин в Україні спонукає до вчинення адміністративних та кримінальних правопорушень у цій сфері. Тому, серед головних завдань із забезпечення ефективності діяльності у сфері земельних відносин визначено необхідність удосконалення заходів щодо усунення порушень та запобігання правопорушенням земельного законодавства. Одним із найбільш важливих засобів захисту земельних правовідносин є контроль з боку відповідних державних органів та громадськості за додержанням норм чинного законодавства, виявлення порушень і притягнення правопорушників до адміністративної відповідальності, яка постає необхідною правовою гарантією законності у сфері земельних відносин.

Тривала відсутність вільного обігу земель має негативні наслідки: тіньове використання земель, корупція у земельній сфері, відсутність конкуренції, заниження ціни орендної плати за землю, недоотримання надходжень в місцеві бюджети, відсутність іпотечного кредитування під заставу земель тощо. Крім того, земельний мораторій обмежує конституційне право власності на землю. Громадяни України, які відчують негативний вплив такого обмеження конституційного права власності на землю, намагаються захистити порушене право у судах, у тому числі і у Європейському суді з прав людини.

Для більш ефективного розроблення методики запобігання та виявлення кримінальних правопорушень у сфері земельних відносин необхідно визначити компетенції суб'єктів органів земельних ресурсів із вивченням недоліків, які надають можливість вчиняти кримінальні правопорушення. У зв'язку з цим, основні заходи спеціально-кримінологічного запобігання повинні бути спрямовані на запобігання порушенням у сфері земельних відносин в Україні, які здійснюються у вигляді:

- 1) контрольно-наглядової діяльності – проведення перевірок, спостережень, обстежень, інвентаризації, інспектування; розгляд звернень юридичних і фізичних осіб та документації із землеустрою;

- 2) моніторингу земельних відносин – інформаційна система для комплексної оцінки та прогнозування стану земель у майбутньому, що включає систематичні спостереження за станом земель, оцінку цього стану та процесів, пов'язаних із земельними ресурсами.

Земельний контроль не повинен бути лише самостійним видом діяльності, до змісту якої входять збір інформації про підконтрольний об'єкт, її опрацювання, оцінка й передача для прийняття управлінських рішень, а має стати елементом механізму управління якістю земельних ресурсів, гарантією їх охорони, реалізацією правових норм, які регулюють ці заходи, способом забезпечення законності в державному управлінні охорони земельних ресурсів. Оцінка земельного контролю в такому аспекті сприятиме підвищенню ефективності, зміцненню його цілей, а відтак, і збереженню земельних ресурсів.

До загальних заходів запобігання варто віднести заходи й виховного характеру, контролю та нагляду, звернення громадян і примусу. Виховний ефект досягається шляхом застосування органами державної влади виховного впливу до власників землі та землекористувачів, раціонального використання, відновлення та охорони ними земель, діяльності органів публічного адміністрування, їх посадових осіб.

Постановою Кабінету Міністрів України від 22 липня 2016 р. № 482 «Про внесення змін до деяких постанов Кабінету Міністрів України» внесено зміни до Положення про Державну службу України з питань геодезії, картографії та кадастру (2015), та визначено, що Держгеокадастр є центральним органом виконавчої влади, який реалізує державну політику у сфері державного нагляду (контролю) в агропромисловому комплексі в частині дотримання земельного законодавства, використання та охорони земель усіх категорій і форм власності, родючості ґрунтів. У той же час, розпорядженням Кабінету Міністрів України від 30 листопада 2016 р. № 910-р погоджено пропозицію Міністерства аграрної політики та продовольства України щодо можливості забезпечення здійснення покладених на Державну службу з питань геодезії, картографії та кадастру постановою Кабінету Міністрів України від 14 січня 2015 р. № 15 «Про Державну службу України з питань геодезії, картографії та кадастру» функцій і повноважень Державної інспекції сільського господарства, що припиняється, із здійснення державного нагляду (контролю) в агропромисловому комплексі в частині дотримання земельного законодавства, використання та охорони земель усіх категорій і форм власності, родючості ґрунтів.

Водночас, відповідно до розпорядження Кабінету Міністрів України від 30 листопада 2016 р. № 910-р «Питання Державної служби з питань геодезії, картографії та кадастру» Уряд погодився з пропозицією Міністерства аграрної політики та продовольства щодо можливості забезпечення здійснення покладених на Державну службу з питань геодезії, картографії та кадастру постановою Кабінету Міністрів України «Про Державну службу України з питань геодезії, картографії та кадастру» (2015) функцій і повноважень Державної інспекції сільського господарства, що припиняється, із здійснення державного нагляду (контролю) в агропромисловому комплексі в частині дотримання земельного законодавства, використання та охорони земель усіх категорій і форм власності, родючості ґрунтів. Саме з моменту прийняття Урядом цього розпорядження слід вважати, що Держгеокадастр отримав всі

функції та повноваження із здійснення державного нагляду (контролю) в агропромисловому комплексі в частині дотримання земельного законодавства, використання та охорони земель усіх категорій і форм власності, родючості ґрунтів, передбачені Законом України «Про державний контроль за використанням та охороною земель» (2003) [117], які, власне, раніше здійснювала Держсільгоспінспекція.

Відповідно до ст. 2 Закону «Про державний контроль за використанням та охороною земель» (2003) [118] основними завданнями державного контролю за використанням та охороною земель є: забезпечення додержання органами державної влади, органами місцевого самоврядування, фізичними та юридичними особами земельного законодавства України; забезпечення реалізації державної політики у сфері охорони та раціонального використання земель; запобігання порушенням законодавства України у сфері використання та охорони земель, своєчасне виявлення таких порушень і вжиття відповідних заходів щодо їх усунення; забезпечення додержання власниками землі та землекористувачами стандартів і нормативів у сфері охорони та використання земель, запобігання забрудненню земель та зниженню родючості ґрунтів, погіршенню стану рослинного і тваринного світу, водних та інших природних ресурсів;

У свою чергу, ст. 4 цього ж Закону передбачено, що об'єктом державного контролю за використанням та охороною земель є всі землі в межах території України. Згідно зі ст. 5 цього ж Закону державний контроль за використанням та охороною земель усіх категорій та форм власності здійснює центральний орган виконавчої влади, який забезпечує реалізацію державної політики у сфері нагляду (контролю) в агропромисловому комплексі.

Так, відповідно до п. 1 Положення про Міністерство аграрної політики та продовольства України (2015) [119], Мінагрополітики є центральним органом виконавчої влади, діяльність якого спрямовується і координується кабінетом Міністрів України. Мінагрополітики є головним органом у системі центральних органів виконавчої влади, що забезпечує, зокрема формування та реалізацію державної політики у сферах у сфері топографо-геодезичної і картографічної діяльності, земельних відносин, землеустрою, у сфері Державного земельного кадастру, державного нагляду (контролю) в агропромисловому комплексі в частині дотримання земельного законодавства, використання та охорони земель усіх категорій і форм власності, родючості ґрунтів. Згідно з пп. 19 п. 4 вказаного Положення Мінагрополітики відповідно до покладених на нього завдань забезпечує у

¹¹⁷ Про державний контроль за використанням та охороною земель: Закон від 19 лютого 2003 р. № 963-IV. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/963-15#Text>

¹¹⁸ Про державний контроль за використанням та охороною земель: Закон від 19 лютого 2003 р. № 963-IV. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/963-15#Text>

¹¹⁹ Положення про Міністерство аграрної політики та продовольства України: постанова Кабінету Міністрів України від 05 листоп. 2015 р. № 1119. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1119-2015-%D0%BF#Text>

межах повноважень, передбачених законом, зокрема, здійснення державного нагляду (контролю) у визначених законом сферах.

Вказані вище завдання та функції Мінагрополітики здійснює (реалізує) через Держгеокадастр, яка відповідно до п. 1 Положення про Державну службу України з питань геодезії, картографії та кадастру (2015), є центральним органом виконавчої влади, діяльність якого спрямовується і координується Кабінету Міністрів України через міністра аграрної політики та продовольства і який реалізує державну політику у сфері топографо-геодезичної і картографічної діяльності, земельних відносин, землеустрою, у сфері Державного земельного кадастру, державного нагляду (контролю) в агропромисловому комплексі в частині дотримання земельного законодавства, використання та охорони земель усіх категорій і форм власності, родючості ґрунтів. Також згідно з п. 3 згаданого Положення серед основних завдань Держгеокадастру є реалізація державної політики у сфері топографо-геодезичної і картографічної діяльності, земельних відносин, землеустрою, у сфері Державного земельного кадастру, державного нагляду (контролю) в агропромисловому комплексі в частині дотримання земельного законодавства, використання та охорони земель усіх категорій і форм власності, родючості ґрунтів.

Відповідно до ст. 9 Закону № 963 державний контроль за використанням та охороною земель, дотриманням вимог законодавства України про охорону земель і моніторинг ґрунтів здійснюється шляхом:

- проведення перевірок;
- розгляду звернень юридичних і фізичних осіб;
- участі у прийнятті в експлуатацію меліоративних систем і рекультивованих земель, захисних лісонасаджень, протиерозійних гідротехнічних споруд та інших об'єктів, які споруджуються з метою підвищення родючості ґрунтів та забезпечення охорони земель;
- розгляду документації із землеустрою, пов'язаної з використанням та охороною земель;
- проведення моніторингу ґрунтів та агрохімічної паспортизації земель сільськогосподарського призначення

Головними повноваження державних інспекторів у сфері державного контролю за використанням та охороною земель та дотриманням вимог законодавства України про охорону земель: безперешкодно обстежувати в установленому законодавством порядку земельні ділянки, що перебувають у власності та користуванні юридичних і фізичних осіб, перевіряти документи щодо використання та охорони земель; давати обов'язкові для виконання вказівки (приписи) з питань використання та охорони земель і дотримання вимог законодавства України про охорону земель відповідно до їх повноважень, а також про зобов'язання приведення земельної ділянки у попередній стан у випадках, установлених законом, за рахунок особи, яка вчинила відповідне правопорушення, з відшкодуванням завданих власнику земельної ділянки збитків; складати акти перевірок чи протоколи про адміністративні правопорушення у сфері використання та охорони земель і

дотримання вимог законодавства про охорону земель та розглядати відповідно до законодавства справи про адміністративні правопорушення, а також подавати в установленому законодавством України порядку до відповідних органів матеріали перевірок щодо притягнення винних осіб до відповідальності; у разі неможливості встановлення особи правопорушника земельного законодавства на місці вчинення правопорушення доставляти його до органів Національної поліції чи до приміщення виконавчого органу сільської, селищної, міської ради для встановлення особи порушника та складення протоколу про адміністративне правопорушення; викликати громадян, у тому числі посадових осіб, для одержання від них усних або письмових пояснень з питань, пов'язаних з порушенням земельного законодавства України; передавати до органів прокуратури, органів досудового розслідування акти перевірок та інші матеріали про діяння, в яких вбачаються ознаки кримінального правопорушення; проводити у випадках, встановлених законом, фотографування, звукозапис, кіно- і відеозйомку як допоміжний засіб для запобігання порушенням земельного законодавства України; звертатися до суду з позовом щодо відшкодування втрат сільськогосподарського і лісогосподарського виробництва, а також повернення самовільно чи тимчасово зайнятих земельних ділянок, строк користування якими закінчився.

Аналізуючи перераховані форми державного контролю за використанням та охороною земель, можна зазначити, що спостереження як форма отримання необхідної інформації, яка здійснюється за посередництвом моніторингу земель, є надзвичайно важливою для здійснення контролю за землями сільськогосподарського призначення.

Основними завданнями державного контролю за використанням та охороною земель є: забезпечення дотримання органами державної влади, органами місцевого самоврядування, фізичними та юридичними особами земельного законодавства України; забезпечення реалізації державної політики у сфері охорони та раціонального використання земель; запобігання порушенням законодавства України у сфері використання та охорони земель, своєчасне виявлення таких порушень і вжиття відповідних заходів щодо їх усунення; забезпечення додержання власниками землі та землекористувачами стандартів і нормативів у сфері охорони та використання земель, запобігання забрудненню земель та зниженню родючості ґрунтів, погіршенню стану рослинного і тваринного світу, водних та інших природних ресурсів.

У правовому полі створено певні передумови для запровадження контролю за використанням та охороною земель в Україні. Та все ж потребують значного вдосконалення законодавчі та нормативні документи, які визначають порядок здійснення контролю за використанням земель. Вважаємо, що для оптимізації державного контролю на етапі запровадження ринку земель слід здійснити наступні заходи: розмежувати повноваження між відомствами і органами влади щодо здійснення контролю за використанням і охороною земель; встановити адміністративну відповідальність землевласників та землекористувачів за погіршення якісного стану ґрунтів;

розробити критерії оцінки погіршення якості ґрунтів та методологію здійснення контролю їх родючості.

Причинами незадовільного виконання земельного законодавства, є такі: недосконала законодавча база; відсутність ефективної виконавчої влади; недосконалий контроль (невикористання всіх можливостей підвищення його ефективності) та відсутність належного контролю і нагляду за застосуванням земельного законодавства. Отже, інститут адміністративної відповідальності за вчинення земельних правопорушень повинен постійно удосконалюватися, враховуючи потреби сьогодення, це стосується також посилення адміністративних функцій органів державного контролю.

Так, під час перевірки у 2019 р. Держгеокадастром дотримання вимог земельного законодавства у Полтавській області було встановлено, що ТОВ «Дукла» самовільно зайняло ділянки загальною площею 190,51 га із земель сільськогосподарського призначення за межами населеного пункту. Розмір шкоди, заподіяної державі внаслідок неправомірного зайняття земель, становить 203781,31 грн. Відповідно до законодавства України, шкода визначається як значна, якщо вона у сто і більше разів перевищує неоподаткований мінімум доходів громадян [¹²⁰].

До основних напрямків удосконалення системи моніторингу земель в Україні варто віднести: створення єдиної системи моніторингу; вдосконалення організаційно-правового забезпечення моніторингу – чітке визначення мети і завдань моніторингу, оптимізація методики його проведення, визначення основних критеріїв і нормативів для оцінки стану земельних ресурсів, нормативне закріплення основних стадій та етапів моніторингу земель; посилення координації діяльності суб'єктів моніторингу та управління даними, забезпечення інтеграції інформаційних ресурсів; розроблення та відповідне законодавче закріплення процедури участі у міжнародних моніторингових дослідженнях щодо стану земель та гармонізацію національних стандартів із міжнародними з метою входження національної системи моніторингу земель до складу міжнародних систем [¹²¹, с. 30].

Система моніторингу створюється з метою об'єктивації змін у кількісному та якісному стані навколишнього природного середовища і базується, з одного боку, на узагальненні інформації про зміни, що відбуваються у стані природного середовища, а з іншого – на її деталізації [¹²², с. 126; ¹²³, с. 57].

¹²⁰ Держгеокадастром виявлено факти самовільного зайняття земель у регіонах площею понад 260 га. URL: <http://www.disgu.gov.ua/index.php/1657-derzhgeokadastrum-vyivleno-fakty-samovilnoho-zainiattia-zemel-u-rehionakh-ploshcheiu-ponad-260-ha-4> липня 2019 р.

¹²¹ Пахомов В. В. Правове забезпечення контрольно-наглядової діяльності у сфері земельних відносин: автореф. дис...докт. юрид. наук: 12.00.07. Харків, 2016. 42 с.

¹²² Оверковська Т. К. Моніторинг земель України : правові аспекти. *Юридичний вісник*. 2015. № 1 (15). С. 125–128.

¹²³ Бусуйок Д. Законодавче та правове регулювання моніторингу земель в Україні. *Підприємництво, господарство і право*. 2012. № 8. С. 56–59.

Для удосконалення державного контролю за використанням земель необхідне запровадження наступних заходів:

прискорити розробку, погодження та затвердження загальнодержавних та регіональних програм використання земель, підвищення родючості ґрунтів, охорони земель, в яких передбачити їх правове, організаційне і фінансове забезпечення за рахунок державного бюджету, а також коштів власників земель та орендарів;

внести зміни в земельне законодавство щодо уточнення повноважень органів виконавчої влади при встановленні та зміні ними цільового призначення земель;

удосконалити законодавство в галузі формування національної екологічної мережі, зокрема, порядок викупу земель приватної власності, складу цих земель, порядок їх вилучення для інших потреб;

урегулювати на законодавчому рівні питання проведення державного контролю за використанням та охороною земель щодо повноважень Державної екологічної інспекції, Держгеокадастром та Державною сільськогосподарською інспекцією (ліквідована) в галузі регулювання ними земельних і екологічних відносин.

Також, найбільшу специфіку в аспекті запобігання мають документи, які підтверджують права власності (користування) земельною ділянкою.

У разі, якщо земельна ділянка перебуває у державній власності, факт вчинення кримінального правопорушення може бути підтверджений довідкою керівника органу місцевого самоврядування, у власності якого перебуває земельна ділянка. Наприклад, *відповідно до постанови Бершадського районного суду Вінницької області від 06 березня 2015 р., вина обвинуваченого підтверджується, серед інших доказів і довідкою Веселівського сільського голови та Надеждівського сільського голови від 04 червня 2014 р., відповідно до якої виявлено на земельних ділянках державної власності на їх територіях сходи сільськогосподарських культур, які незаконно засіяні невстановленими особами* [124].

Органи місцевого самоврядування, які є розпорядниками земельних ділянок є джерелом інформації, яка дозволяє встановити обставини кримінального провадження. Зокрема, в таких органах міститься інформація про те, чи зверталась особа, яка займає земельну ділянку, яка є предметом злочину, із заявою про виділення земельних ділянок для ведення будь-якого господарства та про наявність чи відсутність рішень РДА стосовно діяльності особи, яка займає земельну ділянку, яка є предметом злочину, про присвоєння адреси земельній ділянці, яка є предметом кримінального правопорушення.

У Держгеокадастрі у відповідному регіоні повинна міститись інформація про наявність звернення з клопотанням про надання дозволу на розробку проекту землеустрою щодо відведення земельної ділянки та результати розгляду такого клопотання, що також дозволяє встановити

¹²⁴ Постанова Бершадського районного суду Вінницької області від 06 березня 2015 року.
URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/43491309>

обставини кримінального провадження та повинно бути долучене до матеріалів кримінального провадження шляхом витребування відповідної інформації, а в разі наявності підстав – шляхом застосування тимчасового доступу до речей та документів.

Особливо важливим джерелом доказів є інформація із Держгеокадастру відповідного регіону про статус земельної ділянки на момент вчинення кримінального правопорушення (вільні землі державної власності, приватизовані землі, орендовані землі).

Важливим для запобігання є план земельної ділянки, який міститься у Поземельній книзі, відомості до неї вносяться на підставі документації, яка подана для державної реєстрації земельної ділянки (крім відомостей про власників та користувачів земельної ділянки) [125]. Відомості про власників та користувачів земельної ділянки вносяться за результатами інформаційного обміну органу, що здійснює ведення Державного земельного кадастру.

В Україні в сфері земельних відносин функціонує розгалужена система інститутів землеустрою. Інститути проводять науково-дослідні та проєктні роботи в галузі землеустрою, охорони, оцінки та раціонального використання земель, геодезичні роботи та надають консультативні послуги. Встановлення площі земельної ділянки шляхом вимірювання у кримінальному провадженні здійснюється такими інститутами за зверненням правоохоронного органу (за запитом). Результати вимірювання площі земельної ділянки відображаються у листі. При цьому в листі також має бути зазначено координати, вихідних даних з яких визначалася площа земельної ділянки та кадастровий план.

Важливим джерелом доказів є облікові дані, які містяться в Управлінні Держгеокадастру відповідного регіону. Відповідно до цих даних можливо встановити призначення та форму власності земельної ділянки, що дозволяє порівняти обліковане цільове призначення та те, з яким фактично використовується земельна ділянка. Його використовують для встановлення дійного власника, розпорядника, користувача земельної ділянки та підтвердження її цільового призначення. Такі дані долучаються до матеріалів кримінального провадження шляхом витребування та отримання від органів державної влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ та організацій та службових осіб відповідних відомостей.

Основним джерелом наявності інформації про кримінальне правопорушення є документи. Їх вилучення або хоча б встановлення здійснюється шляхом застосування оперативно-розшукових заходів та шляхом витребування та отримання від органів державної влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ та організацій, службових та фізичних осіб документів та відомостей, зокрема: документи, які свідчать про те, що особа є представником влади, виконує адміністративно-розпорядчі і організаційно-господарські обов'язки та функції представника влади, пов'язані із розпорядженням земельною ділянкою (особова справа, особи, яка

¹²⁵ Про Державний земельний кадастр Закон від 7 лип. 2011 р. *Верховна Рада України*. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/3613-17>

притягується до відповідальності, наказ про призначення, наказ про покладення права підпису наказів, правоустановчих та фінансових документів; положення, яке визначає посадові обов'язки особи, яка притягується до відповідальності, до яких належить і вирішення питань про право власності на земельну ділянку, відомості про ознайомлення із функціональними обов'язками); функціональні обов'язки такої особи; документи на право власності на земельну ділянку; офіційні правостановлюючі документи, чи довідки, які надають право на отримання земельної ділянки чи інший перехід права власності на земельну ділянку; акт обстеження земельних ділянок; акт встановлення та погодження меж земельної ділянки у натурі (на місцевості); рішення органу місцевого самоврядування, який приймає рішення щодо переходу права власності на земельну ділянку чи пов'язанні із визнанням повноважень уповноваженої особи головою органу місцевого самоврядування, та про присвоєння рангу посадової особи органу місцевого самоврядування, згідно з якими вона є службовою особою – представником влади, рішення відповідного органу місцевого самоврядування про надання дозволу на виготовлення технічної документації на право власності на земельну ділянку, яка є предметом злочину; кадастрово-шнурову книгу; акт обстеження земельної ділянки; акт встановлення та погодження меж земельної ділянки в натурі; експлікація земельних угідь і ситуаційна схема; план зовнішніх меж земельної ділянки; кадастровий план земельної ділянки; креслення перенесення меж земельної ділянки в натуру (на місцевості); креслення меж контурів угідь земельної ділянки; відомість вирахування площі земельної ділянки; висновок відділу містобудування, архітектури та житлово-комунального господарства органу місцевого самоврядування про погодження проектів із землеустрою; висновок про наявність обмежень на використання земельної ділянки; погосподарські книги, в яких міститься інформація про власника земельної ділянки, площу земельної ділянки та її цільове призначення.

Перелік документів, які підлягають вилученню не є вичерпним і залежить від обставин кримінального провадження та оперативної ситуації.

Аналіз правозастосовної практики дозволив виокремити типові неправдиві документи, в які відносяться зміни. До них належать: довідка про те, що за особою, яка має намір отримати право власності на земельну ділянку, по кадастрово-шнуровій книзі закріплена земельна ділянка та термін її використання, що є підставою для набуття права власності на земельну ділянку, акт обстеження земельної ділянки; акт встановлення та погодження меж земельної ділянки в натурі; дозвіл на складання проекту землеустрою щодо передачі у власність земельної ділянки; протокол засідання органу місцевого самоврядування, який приймав рішення щодо права власності на земельну ділянку; технічна документація із землеустрою щодо складання державного акта на право власності на земельну ділянку; земельно-кадастрова інформація; висновок відділу містобудування, архітектури та житлово-комунального господарства райдержадміністрації про погодження проектів із землеустрою; висновок про наявність обмежень на використання земельної

ділянки, що безоплатно передано у власність, який складається уповноваженою особою відділу земельних ресурсів за результатами розгляду матеріалів щодо складання державного акту на право власності на земельну ділянку.

Ще одним важливим джерелом інформації є витяг з технічної документації про нормативну грошову оцінку земельної ділянки, виданий управлінням земельних ресурсів у відповідному регіоні. Такий витяг дозволяє встановити вартість земельної ділянки, а відповідно і завдану матеріальну шкоду. Крім того, встановлення вартості земельної ділянки може бути проведене приватними експертно-консультаційними центрами, які мають ліцензію на її здійснення. Вартість земельної ділянки може бути також встановлена і висновком землевпорядної експертизи.

Таким чином, в аспекті запобігання мають документи, які підтверджують права власності (користування) земельною ділянкою (акт встановлення та погодження меж земельної ділянки в натурі; рішення органу місцевого самоврядування щодо переходу права власності на землю; кадастрово-шнурова книга; експлікація земельних угідь і ситуаційна схема; план зовнішніх меж земельної ділянки; кадастровий план з кресленням меж контурів угідь земельної ділянки; відомість вирахування площі земельної ділянки; висновок відділу містобудування, архітектури та житлово-комунального господарства органу місцевого самоврядування про погодження проектів із землеустрою; висновок про наявність обмежень на використання земельної ділянки; господарські книги, в яких міститься інформація про власника земельної ділянки, площу земельної ділянки та її цільове призначення тощо).

Серед заходів запобігання у сфері земельних відносин можна виділити заходи загального призначення, які залежно від виду правопорушення застосовуються органами Національної поліції та Держгеокадастром.

Для того, щоб застосовувати заходи запобігання, необхідно спочатку виявити правопорушення у сфері використання та охорони земель і дотримання вимог земельного законодавства в Україні, що вже розпочалося.

Основними організаційно-тактичними формами індивідуально-профілактичної діяльності Національної поліції, що застосовуються з метою запобігання кримінальним правопорушенням у сфері земельних відносин є:

- 1) ініціативний пошук і фіксація фактичних даних про злочинні діяння дозволяють встановити осіб, які вчиняють (вчинили) «земельні кримінальні правопорушення»; визначити перелік документів і предметів, які містять інформацію про кримінальні правопорушення даної категорії; провести об'єктивний аналіз стану виконання законів і виявити уразливі ділянки, а також осіб, які порушують його. При цьому, оперативний працівник отримує можливість більш точно застосувати першочергові заходи по ліквідації причин та умов, що сприяють вчиненню правопорушень;

- 2) проведення гласних і негласних заходів (операцій) за допомогою сил, засобів і методів оперативно-розшукової діяльності з метою викриття та припинення злочинів;

3) оперативно-розшукова профілактика з метою запобігання вчиненню злочинів фігурантами, а також створення на основі аналізу криміногенної обстановки умов, що об'єктивно перешкоджають вчиненню злочинів проти довкілля на певній території;

4) проведення негласних слідчих (розшукових) дій у межах досудового розслідування, розшуку злочинців.

5) створення у структурі органів превентивної діяльності визначених Головних управлінь Національної поліції України спеціальних відділів по боротьбі з правопорушеннями у земельній сфері.

З огляду на специфіку вчинення кримінальних правопорушень у сфері земельних відносин, основними заходами запобігання, що здійснюються працівниками оперативних підрозділів Національної поліції є:

аналіз матеріалів, отриманих під час оперативного обслуговування об'єкта сфери земельних відносин, з метою визначення криміногенних об'єктів зазначеної сфери, осіб, які в них працюють, та дії, які вони можуть порушувати, виконуючи свої повсякденні обов'язки;

аналіз отриманих орієнтувань щодо виявлених земельних правопорушень, з метою здійснення перевірок щодо вчинення кримінальних правопорушень на території обслуговування;

надання запитів до органів влади та управління сфери земельних ресурсів з метою отримання інформації про відведення земель у приватну власність або оренду, зміна цільового призначення земельної ділянки, проведення земельних торгів, приналежність земельної ділянки до комунальної, державної або приватної власності, оціночну вартість земельної ділянки, цільове призначення землі (її категорія) тощо;

аналіз прийнятих рішень (розпоряджень) органів місцевого самоврядування та виконавчої влади щодо передачі земель у власність або користування. У деяких випадках рішення органу місцевого самоврядування можуть відрізнятися від розглянутих питань на сесії місцевої ради, а також підроблення рішень (розпоряджень) з питань, які відносяться до сфери земельних відносин [¹²⁶];

проведення оперативного супроводження операцій із землею (участь у земельних комісіях, сесіях відповідних рад, аукціонах);

проведення спільних перевірок з контролюючими органами сфери земельних ресурсів щодо дотримання фізичними особами, а також посадовими особами підприємств, установ та організацій (державної та приватної форм власності), земельного законодавства (дотримання ліцензійних умов проведення робіт із землеустрою; самовільне зайняття земельної ділянки, забруднення земель, знищення земель історико-культурного призначення, незаконний видобуток надр тощо);

аналіз офіційних звернень керівників органів влади та управління,

¹²⁶ Вирок Харківського районного суду Харківської області від 13 грудня 2017 року. Справа № 2034/2809/2012. Провадження № 1/635/6/2017. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/71013734>

фізичних і юридичних осіб щодо вчинення кримінальних правопорушень під час проведення операцій із землею;

проведення перевірок фінансово-господарської діяльності органів влади з метою отримання інформації про кримінальні правопорушення;

аналіз матеріалів перевірки контролюючих органів сфери земельних ресурсів, а також встановити факти щодо порушення законодавства, які підпадають під кримінальну відповідальність (самовільне зайняття земельної ділянки, розорення курганів, незаконний видобуток надр);

моніторинг інформації, викладеної в засобах масової інформації та Інтернет ресурсах;

аналіз прийнятих судами рішень у цивільних, господарських, адміністративних справах і кримінальних провадженнях;

аналіз протестів прокурора на прийняті рішення органами влади щодо розпорядження землями. Під час аналізу зазначених документів оперативний працівник може визначати проведення незаконних дій щодо розпорядження землями та здійснювати подальше супроводження операцій із землею, адже посадові особи органів місцевого самоврядування інколи безпідставно виносять ідентичні питання на розгляд сесії відповідного органу, всупереч винесеним протестам прокурора (зазначені дії проводяться здебільшого посадовими особами міських, сільських і селищних рад);

аналіз кримінальних проваджень відносно службових осіб для встановлення прийняття ними рішень з проведення будь-яких операцій із землею, які здійснюють за допомогою вчинення незаконних дій та підпадають під кримінальну відповідальність;

аналіз повідомлень оперативних підрозділів правоохоронних органів, які були встановлені ними під час проведення оперативно-розшукових заходів по виявленню та документуванню злочинів, що відносяться до їх компетенції;

застосування економічного аналізу наявної документації (офіційні відповіді органів влади, звернення фізичних та юридичних осіб, повідомлення ЗМІ та негласних співробітників), який базується на встановленні, перевірці дотримання земельного законодавства при оформленні землі у власність, що включає отримання всіх погоджень контролюючих органів і проведення земельного аукціону;

аналіз інформації щодо включення фізичних та юридичних осіб до переліку суб'єктів, які мають право на пільги при сплаті орендної плати за земельну ділянку. Це надасть можливість встановити: незаконні дії посадових осіб при визначенні орендних ставок; осіб, які сфальсифікували документацію на пільгову орендну плату.

З метою незаконної зміни цільового призначення земельної ділянки, а також зміну призначення земель, які заборонено законом оперативний працівник проводить такі заходи:

за допомогою особистого пошуку та зашифрованого опитування встановити коло осіб, які поінформовані про злочинні дії, з метою прихилення їх у подальшому в якості свідків або спільників;

надати запит до ДП «Центр державного земельного кадастру» з метою

отримання детальної інформації, яка стосується землі (власника або користувача земельної ділянки, її розмір, місце розташування, в розпорядженні якого органу перебуває тощо);

надати запит до органу влади з метою отримання інформації про перелік органів, які надають погодження під час зміни цільового призначення земельної ділянки. Проведення зазначеного заходу необхідне, оскільки посадова особа в певних випадках підробляє погоджувальну документацію на землю;

дати запити до підрозділу Держгеокадастру та отримати дані щодо цільового призначення земельної ділянки, відомості, що стали підставою для подання документів до органу влади та копію експертного висновку (оскільки при зміні цільового призначення земельної ділянки необхідно обов'язкове проведення державної експертизи землепорядної документації), з метою встановлення: приналежності земельної ділянки, її цільового призначення, наявності або відсутності заборон на зміну цільового призначення землі; підтвердження факту проведення експертизи землепорядної документації, наявності відомостей щодо оціночної вартості земельної ділянки для фіксації заниження оціночної вартості землі та підробки експертизи землепорядної документації;

залучити спеціаліста з Держгеокадастру та провести додаткову експертизу землепорядної документації для встановлення факту підробки вищезазначеної експертизи, винесення незаконних висновків щодо зміни цільового призначення земельної ділянки та її оціночної вартості;

надати запит до органу влади, який здійснював зміну цільового призначення землі та отримати копію рішення і підстави зміни цільового призначення;

надати запити до органів, які погодили доцільність цільового призначення земельної ділянки (орган земельних ресурсів, містобудування й архітектури, охорони культурної спадщини, природоохоронний і санітарно-епідеміологічний орган тощо), та отримати підтвердження проведення цих дій, а, в разі необхідності, отримати їх копії з метою встановлення надання незаконних підстав при зміні цільового призначення земель;

опитати службових осіб структурного підрозділу Держгеокадастру на предмет винесення висновків державної експертизи землепорядної документації, надання погодження на відведення землі;

опитати службових осіб органів влади на предмет підготовки документів щодо зміни цільового призначення землі та прийняття даного рішення;

у випадку відведення земельної ділянки органом місцевого самоврядування, опитати депутатів відповідної ради на предмет розгляду питання щодо зміни цільового призначення землі з метою встановлення зловживань і підробки документів службовими особами;

опитати службових осіб контролюючих органів сфери земельних відносин, які надавали погодження на зміну цільового призначення землі на предмет доцільності винесених ними висновків;

провести аналіз отриманих матеріалів від органів влади та управління, а

також їх пояснення з метою визначення незаконних дій під час зміни цільового призначення земельної ділянки. Необхідність здійснення даного заходу полягає в установленні: посадової особи, яка сприяє в проведенні незаконних дій; порушення процедури зміни цільового призначення земель; особи, яка вчинила (вчиняє) злочин [¹²⁷, с. 62–64].

Відтак, для запобігання можна застосовувати такі основні методи:

- 1) вимога припинення окремих дій;
- 2) перевірка документів на земельну ділянку, зокрема агрохімічного паспорта та проекту внутрігосподарського землеустрою щодо еколого-економічного обґрунтування використання земель;
- 3) огляд земельної ділянки, території;
- 4) тимчасове обмеження або заборона доступу громадян до окремих ділянок місцевості;
- 5) встановлення обмежень щодо певних видів сільськогосподарської діяльності, посівів певних культур, тощо;
- 6) ревізування;
- 7) контроль і наглядові перевірки [¹²⁸, с. 103].

Заходи запобігання застосовуються для примусового зупинення протиправних дій, що носять на першопочатковому етапі ознаки адміністративного проступку, недопущення шкідливих наслідків і забезпечення застосування до винної особи адміністративного стягнення.

2.2. Особливості виявлення кримінальних правопорушень у сфері земельних відносин

Сучасний рівень злочинності у сфері земельних відносин у нашій державі досить високий. І не безпідставно боротьба зі злочинами, пов'язаними із землею, стоїть на першому місці. Адже земельне законодавство регулює великий обсяг суспільних відносин, пов'язаних із проведенням операцій із землею. У свою чергу, оперативному працівнику необхідно володіти інформацією стосовно правопорушень у зазначеній сфері, систематично аналізувати стан, структуру і динаміку правопорушень як у цілому в галузі, так і за окремими напрямками, вивчати причини та обставини, що сприяють їх вчиненню.

Ефективність боротьби зі злочинами у сфері земельних відносин в більшості випадків залежить від того, наскільки своєчасно підрозділами поліції було отримано інформацію щодо їх підготовки та вчинення.

¹²⁷ Тарасенко О. С. Виявлення злочинів в сфері земельних відносин. *Сучасний стан та перспективи розвитку оперативно-розшукової діяльності в умовах євроінтеграції* : матеріали наук.-практ. конф. (Кіровоград, 27 лист. 2009 р.). Кіровоград : КЮІ ХНУВС, 2009. С. 62–64.

¹²⁸ Швец О. М. Основні форми та методи діяльності органів державної влади по захисту ерозійно небезпечних земель. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2018. №1. Т. 3. С. 101–105.

Дії оперативного працівника при виявленні ознак кримінального правопорушення, будуть відрізнятися у кожній конкретній ситуації, яка залежить від багатьох факторів:

- знання оперативним працівником нормативно-правової бази сфери земельних відносин;

- рівень обізнаності оперативного працівника про обстановку на об'єкті обслуговування;

- вид органу, який проводить операції із землею;

- дії, які проводяться із землею (відведення в приватну власність, надання в оренду або приватизація, зміна цільового призначення, проведення земельного аукціону);

- кількість та якість осіб, які конфіденційно співробітничать з оперативними підрозділами;

- спосіб вчинення «земельних злочинів»;

- осіб, які вчиняють (вчинили) кримінальні правопорушення;

- знання ознак кримінальних правопорушень, які підпадають під норми кримінальної відповідальності.

Враховуючи значну кількість способів учинення «земельних злочинів», складну процедуру відведення земельної ділянки у власність та велику кількість органів, які регулюють сферу земельних відносин, оперативному працівнику необхідно аналізувати великий обсяг інформації з метою створення необхідної моделі пошуку інформації про злочини, місця їх вчинення та осіб, які їх вчиняють.

Основні елементи виявлення ознак кримінальних правопорушень (з урахуванням специфіки сфери земельних відносин): 1) сфера виявлення ознак злочинів; 2) об'єкти виявлення ознак кримінальних правопорушень (особи, документи та предмети); 3) суб'єкти виявлення; 4) здійснення ОРЗ; 5) ознаки вчинених злочинів у процесі проведення операцій із землею.

Сфера виявлення ознак кримінальних правопорушень – це місця, в яких можна отримати первинну інформацію про вчинення злочинів у сфері земельних відносин. З огляду на великий перелік органів земельних ресурсів, доцільно розділити зазначені установи на місця в залежності від сфери їх діяльності, а саме:

1. Органи влади та управління, які регулюють сферу земельних відносин. До них відносяться:

- органи місцевого самоврядування (міські, сільські та селищні ради) та органи виконавчої влади (обласні та районні державні адміністрації), оскільки дії з відведення (зміни цільового призначення) земельної ділянки у власність або оренду здійснюються саме зазначеними органами (їх посадовими особами);

- обласні, районні та міські управління (відділи) Держгеокадастру. Зазначені підрозділи здійснюють дії з: надання погоджень щодо відведення земельної ділянки у власність або оренду та зміни цільового призначення землі; проведення державної експертизи проектів з питань землеустрою; перевірки дотримання ліцензійних вимог приватними землевпорядними

організаціями, які виконують роботи із землеустрою; проведення та організації земельного аукціону;

регіональні підрозділи Фонду державного майна України, які реалізують об'єкт нерухомості разом із земельною ділянкою.

При виявленні злочинів даної категорії, перед оперативними працівниками стоять наступні завдання:

встановити земельну ділянку, яка є об'єктом злочинного посягання;

встановити факт виконання посадовими особами законних (за матеріальні винагороди) чи незаконних (перевищення повноважень, зловживання владою, підробка тощо) дій у сприянні проведенню операцій із землею;

встановити, на якій стадії відведення земельної ділянки готується, вчиняється чи вчинявся злочин; установити категорію землі (цільове призначення) та її приналежність (державна чи комунальна);

встановити місцезнаходження документів, які підтверджують злочинні дії.

2. Контролюючі органи сфери земельних відносин:

спеціалізований державний орган контролю за дотриманням земельного законодавства – обласні, районні та міські управління (відділи) Департаменту Державної інспекції з контролю за використанням та охороною земель, які здійснюють перевірку дотримання земельного законодавства (використання земельних ділянок не за цільовим призначенням, прийняття незаконних рішень щодо розпорядження землями та забруднення земель) органами влади та управління, юридичними і фізичними особами;

допоміжні органи: територіальні підрозділи Держекоінспекції; Держкультспадщини;; Держводагентства; Держлісагентства; Держархбудінспекції; Держпромнагляду та ін. Зазначені державні органи надають погодження з відведення земельної ділянки у власність (користування) та виявляють порушення земельного законодавства (забруднення земель; висушування водного фонду; незаконний видобуток надр; самовільне використання та розорення земель історико-культурної спадщини).

При виявленні ознак злочинів необхідно:

встановити, який орган надав дозвіл на погодження щодо відведення землі у власність за матеріальну винагороду;

якими особами надавалося зазначене погодження;

якими особами готувався висновок про доцільність надання погодження та де знаходиться земельна ділянка;

встановити орган, який проводив перевірку дотримання земельного законодавства та осіб, які проводили перевірку;

встановити осіб, які виносили рішення про накладення (ненакладення) адміністративного штрафу;

встановити осіб, які порушили земельне законодавство тощо.

3. Підприємства, організації та установи (державної та приватної форми власності), які здійснюють допоміжну функцію в регулюванні

зазначеної сфери:

районні та обласні філії ДП «Центр ДЗК». Зазначене підприємство здійснює реєстрацію земельної ділянки та проводить землеоціночні роботи, що відносяться до їх ведення;

територіальні філії ДП «Головний НДП землеустрою», які згідно зі своїм Статутом проводять роботи зі складання картографічних схем меж населених пунктів, установлення оціночної вартості земельної ділянки (що відносяться до їх ведення) та визначають склад ґрунту земельної ділянки;

підприємства, установи та організації, яким надано дозвіл (ліцензію) Держгеокадастру України на проведення робіт із землеустрою, що включає складання проектної та технічної документації.

Здійснюючи пошук в окресленій сфері, підрозділи поліції України:

встановлюють орган, яким проводилися операції із землею;

встановлюють осіб, які були задіяні у процесі оформлення документації;

встановлюють документацію, що складалася;

встановлюють місце розташування земельної ділянки та її цільове призначення;

встановлюють оціночну вартість землі та склад ґрунту.

4. Сільськогосподарські та інші підприємства, які користуються землею і її надрами:

фермерські господарства. Члени таких господарств отримують безкоштовно у приватну власність земельні ділянки сільськогосподарського призначення (членами фермерських господарств можуть бути подружжя, їх батьки, діти, які досягли 14-річного віку, інші члени сім'ї, родичі, які об'єдналися для спільного ведення фермерського господарства);

підприємства та товариства, які здійснюють сільськогосподарське виробництво і є правонаступниками колективних сільськогосподарських підприємств. Зазначені установи видають довідки фізичним особам про їх трудовий стаж у КСП, що надає підставу отримати безкоштовно у власність земельну частку (пай);

підприємства, установи, організації, які здійснюють легальний видобуток земних надр (вугілля, глина, пісок тощо). При видобутку надр добуваються більші обсяги сировини, ніж ті, які зазначені в офіційній бухгалтерській документації;

підприємства, установи, організації, які здійснюють нелегальний видобуток земних надр (вугілля, глина, пісок тощо).

Під час виявлення ознак злочину, оперативні працівники:

встановлюють статутну документацію підприємства, органу, в якому вчиняються (вчинялися) злочини;

встановлюють осіб, які вчиняють (вчинили) злочин;

встановлюють документи, у яких міститься інформація про вчинення злочину;

встановлюють документи, які підтверджують родинні зв'язки членів фермерського господарства, факту розорення земель історико-культурного призначення.

До об'єктів виявлення ознак злочинів у сфері земельних відносин відносяться особи, документи та предмети.

З метою забезпечення ефективності процесу виявлення осіб, схильних до вчинення злочинів, оперативним працівникам необхідно знати: коло посадових осіб зазначеної сфери та які злочини вони можуть вчиняти; наявність зв'язків зазначених посадових осіб із приватними підприємствами (організаціями, установами); наявність повноважень у посадових осіб.

Слід визначити коло осіб, які потребують першочергової оперативної уваги, виходячи з аналізу функціональних обов'язків посадових осіб сфери земельних відносин та аналізу практичної діяльності.

Як свідчить практика протидії злочинам у сфері земельних відносин, до осіб, які потребують першочергової оперативної уваги, відносяться наступні категорії.

До першої категорії відносяться посадові особи органів влади, зокрема: голови органів місцевого самоврядування (міських, селищних і сільських рад) та їх заступники.

Відповідно до своїх посадових інструкцій можуть вчиняти наступні протиправні дії:

- надання дозволу на відведення земельної ділянки у власність (оренду) без рішення колегіального органу (депутатів);

- підробка рішення щодо передачі землі у власність; видача фіктивних довідок щодо наявності або відсутності земельної ділянки у фізичної або юридичної особи;

- сприяння фізичним або юридичним особам в отриманні землі (підписання проектної документації на відведення земельної ділянки, включення особи до позачергових списків на право отримати землю, підготовка документації на земельну ділянку позачергово та зміна цільового призначення земельної ділянки);

- голови місцевих державних адміністрацій (райдержадміністрацій) та їх заступники, які, користуючись наданими їм владними повноваженнями, можуть вчиняти такі протиправні дії:

- сприяння фізичним або юридичним особам в отриманні землі (неправомірна вигода);

- заниження або завищення орендної плати на земельну ділянку;

- надання у власність земельної ділянки із земель історико-культурного та природно-заповідного призначення (передача цих земель у власність заборонена Законом);

- незаконна зміна цільового призначення земельної ділянки;

- підробка розпорядження щодо відведення землі у власність;

- секретарі органів місцевого самоврядування (міських, селищних і сільських рад), які, керуючись правами та обов'язками, наданими їм нормативно-правовими актами, можуть вчиняти такі протиправні дії:

- підробка рішень ради на право власності на земельну ділянку;

- видача фіктивних довідок про відсутність або наявність у особи земельної ділянки;

сприяння фізичним або юридичним особам у підготовці отримання права власності на земельну ділянку (неправомірна вигода).

До другої категорії потрібно віднести посадових осіб органів земельних ресурсів:

- начальників обласних, міських районних управлінь (відділів) Держгеокадастру та їх заступників, які при виконанні своїх повсякденних завдань можуть вчиняти такі протиправні дії:

- сприяння фізичним або юридичним особам у підготовці в отриманні права власності на земельну ділянку (проведення експертизи землевпорядної документації, реєстрації земельної ділянки, затвердження проектної документації на відведення землі у власність (оренду);

- несвоєчасна реєстрація договорів оренди на земельну ділянку;

- підrobка рішень (розпоряджень) органів влади щодо надання земельної ділянки у власність;

- підrobка протоколів зборів членів колективних сільськогосподарських підприємств щодо розпаювання земельних часток (паїв);

- начальників і спеціалістів усіх категорій відділів (секторів) оцінки і ринку земель. Зазначені особи, користуючись своїми функціональними обов'язками, сприяють фізичним та юридичним особам в отриманні земельної ділянки у власність або оренду через аукціон;

- начальників, експертів і спеціалістів усіх категорій відділів (секторів) державної землевпорядної експертизи, які в силу наданих їм повноважень безпідставно надають погоджувальні висновки державної експертизи землевпорядної документації (наприклад, за матеріальну винагороду);

- начальників і спеціалістів усіх категорій відділів (секторів) контролю за дотриманням ліцензійних умов.

Зазначені посадовці, керуючись наданими їм правами, можуть вчиняти такі протиправні дії:

- отримання неправомірної вигоди за нескладання матеріалів про недодержання суб'єктами господарювання ліцензійних умов проведення землевпорядних і землеоціночних робіт;

- сприяння підприємствам, установам та організаціям у видачі ліцензії на здійснення певних видів господарської діяльності;

- начальників і реєстраторів відділів (секторів) державної реєстрації земельних ділянок і прав на них та забезпечення ведення державного земельного кадастру, які, перебуваючи на посадах, можуть незаконно вносити (змінювати) інформацію до державного реєстру земельних ділянок;

- інженерів-землевпорядників органів місцевого самоврядування, які, керуючись своїми повсякденними обов'язками, можуть вчиняти наступні злочини:

- підrobка рішення сесії органу місцевого самоврядування щодо розпорядження землями;

- встановлення заниженої або завищеної орендної плати в договорі оренди земельної ділянки;

- начальників управлінь (відділів) Держгеокадастру в області (районі)

та їх заступників, які згідно зі своїми функціональними обов'язками можуть готувати та вчиняти такі протиправні дії:

нескладання адміністративних протоколів на фізичних та юридичних осіб щодо порушення земельного законодавства;

ненадання інформації до правоохоронних органів про самовільно зайняті земельні ділянки;

- державних інспекторів відділів (секторів) правового забезпечення та адміністративного провадження, відділів (секторів) здійснення державного контролю за додержанням земельного законодавства, відділів (секторів) оперативного контролю, які в силу наданих їм повноважень можуть вчиняти такі протиправні дії:

завищення адміністративних штрафів під час винесення адміністративного стягнення;

нереагування на самовільне зайняття земельної ділянки та самовільне будівництво на ній, використання земель не за цільовим призначенням, розорення земель, які перебувають під охороною держави, забруднення ґрунтів, незаконний видобуток надр (халатність і неправомірна вигода).

До третьої категорії відносяться посадові особи державних підприємств сфери земельних ресурсів:

- начальники територіальних підрозділів ДП «Центр ДЗК» та їх заступники, які, перебуваючи на своїх посадах, можуть учиняти такі протиправні дії:

сприяння фізичним або юридичним особам у безперешкодному присвоєнні кадастрового номеру на земельну ділянку, в заниженні або завищенні оціночної вартості землі;

підробка рішень (розпоряджень) органів влади щодо відведення земельних ділянок у власність (оренду);

реєстратори відділів (секторів) автоматизації ведення Державного земельного кадастру та супроводу технічного, телекомунікаційного та програмного забезпечення, які, виконуючи свої повсякденні обов'язки, можуть порушувати наступні норми закону:

незаконне внесення до автоматизованої системи Державного земельного кадастру відомостей щодо права власності на земельні ділянки на території;

- начальники та спеціалісти всіх категорій відділів (секторів) супроводу державної реєстрації земельних ділянок і прав на них, перевірки та приймання обмінних файлів і заповнення реєстраційних карток.

внесення до електронних баз даних і книг реєстрацій земель недостовірної інформації, а також виправлення у них (змінення даних власника, розміру, цільового призначення та оцінки земельної ділянки);

- начальники та спеціалісти всіх категорій відділів (секторів) топографо-геодезичних і картографічних робіт, які, роблячи заміри та складаючи схеми на земельну ділянку, отримують грошові винагороди за прискорення цих дій;

- начальники та спеціалісти всіх категорій відділів (секторів) організації землевпорядних і землеоціночних робіт, які, перебуваючи на

посаді, з корисливою метою завищують або занижують оціночну вартість на землю;

- директори ДП «Головний НДП землеустрою» та їх заступники, які, користуючись владними повноваженнями, сприяють фізичним та юридичним особам у термінових топографічних вишукуваннях і ґрунтових обстеженнях та у заниженні або завищенні оцінки землі;

- начальники й інженери топографічних проектно-вишукувальних відділів (секторів), що виконують функції зі складання схем територій, при цьому вони можуть складати графіки, схеми з порушеннями на користь третіх осіб;

- начальники та інженери відділів (секторів) ґрунтових обстежень і землеоціночних робіт, які, користуючись своїми функціональними обов'язками, завищують або занижують оцінку землі, а також змінюють склад та якість ґрунтів (халатність або неправомірна вигода);

- начальники та реєстратори відділів (секторів) автоматизації проектно-вишукувальних робіт та інформації, які, порушуючи свої обов'язки, вчиняють такі протиправні дії:

незаконне внесення до автоматизованої системи недостовірної інформації про склад ґрунтів, оціночної вартості на землю, схем розташування земельних ділянок.

До четвертої категорії осіб, які становлять інтерес, відносяться посадові особи допоміжних органів регулювання сфери земельних ресурсів:

- керівники та заступники керівників територіальних підрозділів Держкультурспадщини, Держводагентства, Держлісагентства, Держгірпромнагляду та ін. Використовуючи покладені на них обов'язки, вони можуть вчиняти такі протиправні дії:

отримання грошових винагород за надання погодження на відведення землі у власність (оренду), що відноситься до їх компетенції;

винесення незаконних висновків на відведення земельної ділянки із земель, які, відповідно до ЗК України, заборонено передавати у власність (охоронних зон, історико-культурного призначення тощо);

- державні інспектори, спеціалісти всіх категорій Держекоінспекції, Держкультурспадщини, Держархбудінспекції, Держводагентства, Держлісагентства, Держгірпромнагляду, які, у порушення своїх посадових інструкцій, можуть вчиняти наступні протиправні дії:

отримувати грошові винагороди за нефіксування фактів учинення адміністративних правопорушень земельного законодавства (в актах, протоколах, постановках);

неповідомлення правоохоронних органів про вчинені «земельні злочини» (забруднення земель, незаконний видобуток надр, розорення земель історико-культурного призначення тощо);

- керівники і заступники територіальних підрозділів Держгеокадастру, а також спеціалісти відділів (секторів) моніторингу процесів приватизації, оренди та супроводження баз даних, які, виконуючи свої повсякденні обов'язки, можуть вчиняти такі протиправні дії:

сприяння юридичним і фізичним особам у приватизації об'єкта нерухомості із земельною ділянкою за заниженими цінами;

порушення процедури проведення аукціону;

підробка протоколу результатів торгів тощо;

- посадові особи приватних підприємств із проведення робіт із землеустрою, які використовуючи отримані відповідно до наданої ліцензії (дозволу) Держгеокадастру права, можуть вчиняти такі протиправні дії:

посередництво в передачі грошових винагород посадовим особам органів влади щодо надання допомоги при оформленні земельної ділянки у власність;

підробка земельної документації, яка складається під час передачі землі у власність.

До п'ятої категорії необхідно віднести посадових осіб приватних підприємств, установ, організацій, товариств, а саме:

- голів та заступників фермерських і сільськогосподарських підприємств, які відповідно до наданих їм законодавством України прав можуть учинювати такі протиправні дії:

надання недостовірної інформації до органів влади про членів підприємства при оформленні земель сільськогосподарського призначення;

надання вказівок щодо розорення земель сільськогосподарського призначення (курганів);

надання землі в оренду (суборенду) за заниженою ціною за отримання грошової винагороди;

підробка протоколу розподілення майна (земельних часток) колишніх членів КСП (у випадках правонаступності КСП сільськогосподарськими підприємствами).

До шостої категорії відносяться фізичні та юридичні особи, зокрема:

- ті, які отримали (отримують) у приватну власність або оренду земельну ділянку. Зазначені особи найчастіше, з метою особистого збагачення та отримання у власність (користування) землі, вчиняють (вчиняли) наступні дії:

передача матеріальних благ (грошові кошти, цінні подарунки, побутова техніка тощо) посадовим особам за сприяння у відведенні землі;

підробка проектної (технічної) документації, трудових книжок, спадкових документів, державних актів права власності;

ті, які користуються земельною ділянкою. Дані особи найчастіше вчиняють наступні злочини:

користування земельною ділянкою без відповідних дозволів (самовільне будівництво на землях, видобуток надр тощо);

забруднення земель; знищення історико-культурних пам'яток (розорення курганів);

підкуп посадових осіб контролюючих органів сфери земельних ресурсів за порушення земельного законодавства.

При виявленні ознак злочинів, які готуються, учинених або тих, що вчиняються у сфері земельних відносин, доказове значення при вирішенні

питання щодо відкриття кримінального провадження або заведення ОРС, відіграють *документи*. Документи, які, насамперед, цікавлять оперативного працівника, повинні містити інформацію про виконання (невиконання) як законних (підготовлені з дотриманням вимог законодавства України та зовні не містять ознак злочинних дій, наприклад, підготовлені (підписані) за матеріальну винагороду), так і незаконних дій (наприклад, фальсифікація документів), що в подальшому надасть можливість притягнути винних до кримінальної відповідальності. Також працівнику поліції необхідно знати перелік документів, які відносяться до певної сфери земельних відносин.

Розглядаючи документи як об'єкт виявлення ознак злочинів, доцільно розподілити їх на види:

– складені під час проведення процедури отримання у власність (оренду) земельної ділянки, а саме:

- книга реєстрації заяв про відведення у власність (оренду) земельної ділянки;

- акт обстеження земельної ділянки;
- рішення комісії з відведення земельної ділянки;
- книга реєстрації рішень (розпоряджень) органів влади;
- рішення (розпорядження) органу влади про відведення землі у власність (оренду) або зміну цільового призначення;

- погоджувальні документи контролюючих органів на відведення земельної ділянки;

- розрахунки щодо оціночної вартості землі;
- експертиза землепорядної документації;
- проект відведення земельної ділянки у власність;
- технічна документація на земельну ділянку;
- виписка із ЗМІ про оголошення торгів на продаж землі;
- протокол ведення торгів;
- договір оренди земельної ділянки;
- державний акт права власності на земельну ділянку;
- книга реєстрації актів права власності на земельну ділянку або договорів оренди;

– документи, на основі яких здійснюється відведення земельної ділянки у приватну власність або оренду:

- ліцензія (дозвіл) на проведення робіт із землеустрою;
- книжка особи;
- рішення суду про зобов'язання органу влади надати у власність земельну ділянку;

- рішення суду про визнання права власності на землю;
- посвідчення права на спадщину;
- протокол зборів членів колишнього КСП;
- сертифікат права власності на земельну частку (пай);
- схеми встановлених меж населених пунктів;
- довідки про наявність або відсутність у особи земельної ділянки;

- довідка про родинні зв'язки осіб, які створюють фермерське господарство;

- статутна документація підприємства (установи, організації, товариства);

- складені під час проведення перевірок щодо дотримання земельного законодавства:

- направлення на проведення перевірки;

- акт перевірки;

- протокол і постанова накладення штрафу;

- книги реєстрації направлень на перевірку, актів перевірки, протоколів і постанов накладення штрафів;

- квитанція (чек) про оплату штрафу;

- чорнові документи особи, яка готує чи вчинила правопорушення, є співучасником або свідком злочину:

- особисті записники, нотатки,

- чернетки, щоденники;

- бланки держактів і нотаріальні бланки, які є документами суворої звітності;

- заповнені бланки договорів, актів перевірок, протоколів і постанов про накладення штрафів;

- незавізовані (непідписані) документи органів влади та управління щодо відведення земельної ділянки.

Наступний об'єкт виявлення – це предмети, до яких відносяться:

- гроші, цінні папери, різноманітні матеріальні цінності (коштовні прикраси, побутова техніка, платіжні картки тощо) та рухоме і нерухоме майно, яке передавалося за сприяння у прийнятті позитивного рішення щодо земельної ділянки;

- засоби оргтехніки (комп'ютери, принтери, накопичувачі інформації), які містять інформацію про злочин;

- печатки, штампи та факсиміле підписів, які використовувалися при підробці документів.

До третього елемента виявлення ознак злочинів у сфері земельних відносин відносяться суб'єкти, а саме: працівники оперативних підрозділів та особи, які конфіденційно співробітничать з оперативними підрозділами.

До суб'єктів, які виявляють ознаки злочинів у сфері земельних відносин, належать працівники:

підрозділів ДЗЕ НП України, до яких відносяться не лише оперативні працівники, на котрих згідно з їх функціональними обов'язками покладено виявлення та документування «земельних злочинів», а також ті, які виявляють інші злочини у сфері економіки (виявлення злочинів, що відносяться до різних напрямків роботи, наприклад, при документуванні неправомірної вигоди у сфері земельних відносин тощо);

підрозділів оперативно-технічних заходів та оперативної служби – при виконанні окремих завдань, що відносяться до їх функціональних обов'язків;

інших підрозділів поліції, які при виявленні ознак «земельних злочинів» передають матеріали (інформацію) до відповідних підрозділів.

Суб'єктами виявлення злочинів є також особи, які конфіденційно співробітничать з оперативними підрозділами.

Четвертим елементом виявлення ознак «земельних злочинів», є здійснення ОРЗ.

З огляду на специфіку вчинення злочинів у сфері земельних відносин, оперативний працівник здійснює:

- аналіз матеріалів, отриманих під час обслуговування об'єкта сфери земельних відносин, з метою визначення криміногенних об'єктів зазначеної сфери, осіб, які в них працюють, та дій, які вони можуть вчиняти, виконуючи свої повсякденні обов'язки;

- аналіз отриманих орієнтувань щодо виявлених і задокументованих «земельних злочинів» з метою здійснення перевірок щодо вчинення аналогічних злочинів на території обслуговування;

- надання запитів до органів влади та управління сфери земельних ресурсів з метою отримання інформації про відведення земель у приватну власність або оренду, зміну цільового призначення земельної ділянки, проведення земельних торгів, приналежності земельної ділянки до комунальної, державної або приватної власності, оціночну вартість земельної ділянки, цільове призначення землі (її категорію) тощо;

- аналіз прийнятих рішень (розпоряджень) органів місцевого самоврядування та виконавчої влади щодо передачі земель у власність або користування. Зазначений метод відіграє важливу роль у пошуку «земельних злочинів», оскільки інколи підписані рішення органу місцевого самоврядування можуть відрізнятися від розглянутих питань на сесії місцевої ради, а також підроблення рішень (розпоряджень) з питань, які відносяться до сфери земельних відносин;

- оперативне супроводження операцій із землею (участь у земельних комісіях, сесіях відповідних рад, аукціонах). За допомогою цих дій оперативний працівник встановлює необґрунтованість надання переваг певним особам у земельних питаннях;

- проведення спільних перевірок з контролюючими органами сфери земельних ресурсів щодо дотримання фізичними особами, а також посадовими особами підприємств, установ та організацій (державної та приватної форм власності) земельного законодавства (дотримання ліцензійних умов проведення робіт із землеустрою; самовільне зайняття земельної ділянки, забруднення земель, знищення земель історико-культурного призначення, незаконний видобуток надр тощо);

- аналіз офіційних звернень керівників органів влади та управління, фізичних і юридичних осіб щодо вчинення злочинів під час проведення операцій із землею;

- аналіз матеріалів перевірки, що здійснюється контролюючими органами сфери земельних ресурсів, який надасть можливість визначити осіб, які систематично порушують земельне законодавство (забруднення земель,

знищення земель історико-культурного призначення), а також встановити факти порушення законодавства, які підпадають під кримінальну відповідальність (самовільне зайняття земельної ділянки, розорення курганів, незаконний видобуток надр);

- моніторинг інформації, викладеної в ЗМІ та Інтернет-ресурсах (наприклад, різноманітні розслідування журналістів, статті з повідомленнями про незаконні дії посадовців, місцеві Інтернет-форуми, які стосуються дій посадових осіб органів влади щодо розпорядження землею), що дає можливість оперативному працівнику визначити конкретну сферу пошуку злочинів та осіб, які їх вчиняють;

- аналіз прийнятих судами рішень у цивільних, господарських, адміністративних справах і кримінальних провадженнях. За допомогою цього аналізу можна встановити факти введення в оману суду (наприклад, надання до суду підроблених документів на право отримати у власність земельну частку (пай) та винесення незаконних рішень судами (наприклад, визнання законною угоди міни земельної ділянки на інший товар, призвело до відчуження земельної ділянки, що заборонено ЗК) (з прийнятими судовими рішеннями можна ознайомитися на Інтернет-сайті);

- аналіз протестів прокурора на прийняті рішення органами влади щодо розпорядження землями – 8,2 %. Під час аналізу зазначених документів оперативний працівник може визначати проведення незаконних дій щодо розпорядження землями та здійснювати подальше супроводження операцій із землею, адже посадові особи органів місцевого самоврядування інколи безпідставно виносять ідентичні питання на розгляд сесії відповідного органу, всупереч винесеним протестам прокурора (зазначені дії проводяться здебільшого посадовими особами міських, сільських і селищних рад);

- аналіз відкритих кримінальних проваджень відносно посадових осіб для встановлення прийняття ними рішень щодо проведення будь-яких операцій із землею, які здійснюються за допомогою вчинення незаконних дій та підпадають під кримінальну відповідальність;

- аналіз повідомлень підрозділів поліції та інших правоохоронних органів, які були встановлені ними під час проведення ОРЗ з виявлення та документування злочинів, що відносяться до їх компетенції;

- застосування економічного аналізу наявної документації (офіційні відповіді органів влади, звернення фізичних та юридичних осіб, повідомлення ЗМІ), який базується на встановленні, перевірці дотримання земельного законодавства при оформленні землі у власність, що включає отримання всіх погоджень контролюючих органів і проведення земельного аукціону;

- аналіз інформації щодо включення фізичних та юридичних осіб до переліку суб'єктів, які мають право на пільги при сплаті орендної плати за земельну ділянку. Це надасть можливість встановити незаконні дії посадових осіб при визначенні орендних ставок; осіб, які сфальсифікували документацію на пільгову орендну плату.

Далі необхідно визначити *основні ознаки вчинених злочинів* у процесі проведення операцій із землею. Особливо це стосується початкового етапу

процесу виявлення злочину, коли вирішується питання наявності злочинних дій при вчиненні злочинів даної категорії. Необхідно зазначити, що оперативні працівники у процесі виявлення ознак злочинів не відразу отримують інформацію щодо певного злочину. Первинна інформація аналізується та перевіряється, і тільки за кінцевим результатом такої перевірки можна зробити висновок про наявність у діях особи ознак конкретного злочину, передбаченого КК. До цих ознак відносяться:

- наявність у книзі реєстрації заяв від осіб про відведення земельної ділянки – часткових записів (зазначення дати та номера без П.І.Б. заявника);
- відсутність акта обстеження земельної ділянки у проекті відведення земельної ділянки;
- відсутність погоджень органів сфери земельних ресурсів на відведення земельної ділянки у власність у технічній документації, яка затверджена органом влади;
- наявність рішення органу місцевого самоврядування щодо розпорядження землями, коли дане питання на сесії не розглядалося;
- невідповідність реєстраційних номерів у рішенні (розпорядженні) органу влади щодо розпорядження землями записам у книзі реєстрації рішень (розпоряджень);
- наявність державного акта права власності на земельну ділянку, завіреного підписами та печаткою без записів на приналежність землі (розташування, розмір, категорія тощо);
- наявність рішення органу місцевого самоврядування про розпорядження землею без проведення сесії відповідної ради;
- заниження або завищення орендної плати за землю місцевими державними адміністраціями;
- наявність зареєстрованого договору оренди без відповідного підпису керівника органу влади;
- порушення процедури проведення земельних торгів (відсутність у ЗМІ інформації про проведення аукціону, участь у торгах однієї особи);
- відсутність у направленнях на перевірку щодо дотримання земельного законодавства реєстраційного номеру;
- будівництво на охоронній зоні (землі природно-заповідного фонду, прибережних зон, історико-культурного та рекреаційного призначення) без відповідного оформлення документації на земельну ділянку.

У процесі виявлення ознак злочинів оперативні працівники отримують певну інформацію і, ґрунтуючись на досвіді виявлення попередніх злочинів, методичних розробках, прогнозують подальший розвиток ситуації, при аналізі якої визначається можливість кваліфікації дій осіб за конкретними статтями КК України та в залежності від результатів прогнозування складається план подальших дій.

Після збору інформації оперативний працівник проводить перевірку отриманих даних, під час якої необхідно звертати увагу на умови, що склалися, чітко визначити, які факти і події, що знаходяться у первинних відомостях,

підлягають конкретизації, уточненню та доповненню, оцінити, які сили, засоби і методи, коли та в якій послідовності необхідно застосовувати з найбільшою ефективністю. Рішення про перевірку приймається залежно від характеру та повноти отриманої інформації. Що стосується процесу перевірки отриманої інформації під час виявлення ознак злочину, то оперативний працівник сам обирає шляхи якісного та ефективного проведення перевірки [129, с. 57–75].

Завершенням етапу виявлення ознак кримінальних правопорушень у сфері земельних відносин вважається момент реалізації отриманої інформації: направлення отриманих матеріалів для початку досудового розслідування; для отримання фактичних даних, які можуть бути доказами у кримінальному провадженні; передача отриманої інформації за належністю.

Складність виявлення кримінальних правопорушень у сфері земельних відносин полягає в тому, що в діях осіб важко встановити ознаки кримінального правопорушення, а таку діяльність слід розглядати як: а) ініціативне збирання правоохоронними органами з будь-яких джерел інформації про ознаки кримінального правопорушення. Для підтвердження факту невиконання, або неналежного чином виконання особою покладених на неї обов'язків щодо використання земель, або її охорони, потрібно вжити низку оперативно-розшукових заходів, спрямованих на встановлення та порівняння ознак цивільно-правових деліктів і злочинного наміру, а також інших складів правопорушень. Специфіка функціонування землевпорядної організації визначає порядок здійснення та документального оформлення землевпорядних робіт (розробки проекту відведення земельної ділянки; зміни цільового призначення; обґрунтування сівозміни; проекту землеустрою щодо зняття, переміщення, складування, рекультивції родючого шару ґрунту; технічної документації щодо встановлення меж земельної ділянки; документації на поділ чи об'єднання земельної ділянки)), з урахуванням чого правопорушники (відповідно до свого становища, можливостей доступу до певних ресурсів, а також власних професійних якостей) за певних умов обирають конкретний спосіб учинення кримінального правопорушення; б) результат цієї діяльності, що є підставою для початку досудового розслідування; в) встановлення обставин вчинення інших кримінальних правопорушень уже під час досудового розслідування шляхом проведення процесуальних дій. Засобом виявлення поряд з оперативно-розшуковою та кримінальною процесуальною діяльністю, вважається також ревізія та інвентаризація.

¹²⁹ Протидія злочинам у сфері земельних відносин : навч. посіб. / С. В. Андрусенко, О. М. Бандурка, М. С. Рябенко та ін.; за заг. наук. ред. С. М. Гусарова. Харків: Атлас, 2013. 183 с.

РОЗДІЛ 3

ПОЧАТКОВИЙ ЕТАП РОЗСЛІДУВАННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ У СФЕРІ ЗЕМЕЛЬНИХ ВІДНОСИН

3.1. Обставини, що підлягають встановленню на початковому етапі розслідування

На сучасному етапі розвитку національного законодавства досудове розслідування є першою і самостійною стадією у системі кримінального процесу України, якій притаманні специфічні риси та на яку покладене виконання як спеціального завдання, притаманного лише цій стадії (забезпечення швидкого, повного та неупередженого розслідування кримінального правопорушення), так і інших завдань кримінального провадження (захист особи, суспільства та держави від кримінальних правопорушень й забезпечення прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження) [130, с. 6].

Ефективне розслідування кримінальних правопорушень у сфері земельних відносин в значній мірі забезпечуються обґрунтованим і своєчасним початком розслідування, швидким і якісним проведенням СРД. Початок досудового розслідування має не лише юридичне, а й громадське значення, адже від законності та обґрунтованості прийняття відповідних рішень слідчими та прокурорами залежить оцінка населенням стану протидії злочинності та ставлення держави до громадян. Слід зазначити, що чинний КПК України [131], у порівнянні з КПК України 1960 р. [132], суттєво змінив початковий етап досудового розслідування кримінальних правопорушень, маючи на меті унеможливити конфлікт між державою та громадянами з приводу їх звернень до правоохоронних органів із заявою чи повідомленням про вчинене кримінальне правопорушення, запобігаючи неприйняттю таких заяв чи повідомлень, відмові у їх вирішенні, а також створенню широких можливостей оперативного розгляду таких заяв та повідомлень, застосовуючи при цьому весь арсенал кримінальних процесуальних засобів. Для реалізації положень чинного КПК України щодо початкового етапу досудового

¹³⁰ Запобігання укриттю від ресстрації в органах поліції заяв і повідомлень про вчинення кримінальних правопорушень: метод. реком. / Д. М. Тичина, В. В. Крижна, А. А. Саковський та ін. Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2019. 42 с.

¹³¹ Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13 квітня 2012 р. № 4651-VI. *Верховна Рада України*. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>

¹³² Кримінально-процесуальний кодекс України: Закон України від 28 груд. 1960 р. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1001-05#Text>

розслідування було прийнято низку підзаконних актів [¹³³, ¹³⁴, ¹³⁵, ¹³⁶].

Аналіз матеріалів кримінальних проваджень показав, що основними причинами і підставами внесення відомостей до ЄРДР за фактом вчинення кримінального правопорушення у сфері земельних відносин є: скарги громадян та звернення юридичних осіб (26 %); повідомлення інформаторів (7 %); матеріали правоохоронних органів (СБУ, прокуратури, НАБУ) (20 %); результати планових контрольно-ревізійних перевірок (14 %); матеріали кримінальних проваджень та справ про адміністративні правопорушення (10 %); публікації в мас-медіа, мережі Інтернет, матеріали журналістських розслідувань (33 %).

Обставинами, які свідчать про подію кримінального правопорушення, пов'язаного із незаконним заволодінням землею, які порушують право власності на землю (проти порядку управління) (ст. 197-1, 356 КК України), є: факт самовільного зайняття земельної ділянки; самовільне будівництво будівель чи споруд на самовільно зайнятій земельній ділянці; оспорюваність правомірності дій з боку інших громадян або юридичних осіб щодо зайняття землі; спричинена шкода. Важливе значення для доказування має наявність факту оспорювання правомірності дій з боку інших громадян або юридичних осіб щодо зайняття землі та об'єкт посягання. У разі вчинення злочину, передбаченого ст. 197-1 КК України особа посягає на право власності на землю чи встановлений законодавством порядок будівництва на земельних ділянках, а у разі вчинення злочину, передбаченого ст. 356 КК України, об'єктом посягання є встановлений порядок реалізації громадянами своїх прав та посягання на авторитет органів державної влади при незаконному використанні землі.

Юридичними ознаками самовільного зайняття земельних ділянок є:

вчинення будь-яких дій, які свідчать про фактичне використання земельної ділянки (активна поведінка);

відсутність відповідного рішення органу виконавчої влади чи органу місцевого самоврядування про її передачу у власність або надання у користування (оренду);

відсутність вчиненого правочину щодо такої земельної ділянки;

¹³³ Положення про Єдиний реєстр досудових розслідувань, порядок його формування та ведення: наказ Офісу Генерального прокурора України від 30 черв. 2020 р. № 298. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0298905-20#Text>

¹³⁴ Порядок ведення єдиного обліку в органах (підрозділах) поліції заяв і повідомлень про кримінальні правопорушення та інші події: наказ МВС України від 08 лют. 2019 р. № 100. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0223-19>

¹³⁵ Інструкція з організації взаємодії органів досудового розслідування з іншими органами та підрозділами Національної поліції України в запобіганні кримінальним правопорушенням, їх виявленні та розслідуванні: наказ МВС України від 07.07.2017 р. № 575. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0937-17#Text>

¹³⁶ Погорєцький М. А. Початок досудового розслідування: окремі проблемні питання. *Вісник кримінального судочинства* 2015. №1. С. 93-103.

не визнання дій щодо земельної ділянки правомірними жодним нормативним актом [¹³⁷, с. 1088].

Виходячи з аналізу визначення «самовільного зайняття земельної ділянки» та його юридичних ознак, доходимо висновку про необхідність доведення незаконного фактичного використання земельної ділянки особою, тобто використання землі без оформлення відповідних документів. З огляду на це, обставиною, яка свідчить про подію кримінального правопорушення в такому випадку буде наявність чи відсутність правочину щодо землі, який підтверджує правомірність користування чи права власності на земельну ділянку. Для визначення такої обставини необхідно правильно встановити орган, який приймає рішення про передачу у власність чи надання в користування землі. Так, наприклад, відповідно до ст. 17-1 ЗК України, державні органи приватизації здійснюють продаж земельних ділянок, на яких розташовані об'єкти, які підлягають приватизації [¹³⁸]. Але відповідно до ст. 27 Закону України «Про приватизацію державного майна» у разі такого відчуження право власності або користування земельною ділянкою ґрунтується не на рішенні органу приватизації, а на відповідному договорі купівлі-продажу або оренди землі, на якій розташовано об'єкт приватизації [¹³⁹]. З огляду на це, правильне визначення суб'єкта, який приймає рішення про набуття права власності на земельну ділянку є одним із ключових моментів під час доказування, оскільки це дає можливість встановити правовстановлюючі документи і визначити підстави, на яких особа використовує земельну ділянку (їх наявність чи відсутність), від чого і буде залежати наявність складу злочину, передбаченого ст. 197-1 КК України та визначення обставин, які свідчать про подію.

Право на земельну ділянку надають такі правочини:

рішення про надання у користування або спільну оренду, про передачу у власність земельних ділянок;

договір міни, дарування, успадкування, про спільну часткову власність, купівлі-продажу, застави, оренди (суборенди) землі, про встановлення земельного сервітуту, на право користування чужою земельною ділянкою для сільськогосподарських потреб (емфітевзис), на право користування чужою земельною ділянкою для забудови (суперфіцій);

угода про використання для проведення геолого-знімальних, пошукових, геодезичних чи інших розвідувальних робіт; при переході права власності на житловий будинок, будівлю або споруду;

державний акт на право власності на земельну ділянку;

свідцтво про право власності (з 01 січня 2013 р.).

¹³⁷ Черкаська Н. В., Пархоменко А. І. Юридичні ознаки та поняття самовільного зайняття земельних ділянок. Форум права. № 1. 2011. С. 1085–1090.

¹³⁸ Земельний кодекс України: Закон від 25 жовт. 2001 р. № 2768-III. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2768-14>

¹³⁹ Про приватизацію державного і комунального майна. Закон від 18 січ. 2018 р. № 2269-VIII України *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2269-19#Text>.

Ще однією обставиною, яка належить до події кримінального правопорушення, є заподіяння значної шкоди в результаті самовільного зайняття землі. Для її визначення призначають земельно-технічну експертизу.

Подією кримінального правопорушення є також межі земельної ділянки, її місце розташування та цільове призначення. Останнє належить до предмета доказування, оскільки встановлення належності землі до специфічного правового режиму, впливає на кваліфікацію кримінального правопорушення.

Категорію земель України визначено ст. 19 ЗК України. Відповідно до наказу Державного комітету України із земельних ресурсів від 21 липня 2010 р. № 548, затверджено класифікацію видів цільового призначення земель з метою забезпечення обліку земель за видами їх цільового призначення у державному земельному кадастрі. Отже, відомості про цільове призначення землі можливо встановити шляхом аналізу правовстановлюючої та технічної документації на землю і такі відомості належать до предмету доказування у кримінальних провадженнях про злочини, пов'язані із незаконним заволодінням землею.

Дещо іншими є обставини про самоправство, тобто самовільне, всупереч установленому законом порядку, вчинення дії із землею. До обставин, які свідчать про подію кримінального правопорушення по цій категорії справ належить факт оспорювання фізичною чи юридичною особою правомірності використання землі та заподіяння значної шкоди державним інтересам. На відміну від предмета доказування у справах про злочини, передбачені ст. 197-1 КК України, де шкода завдається інтересам фізичної чи юридичної особи, під час доказування у справах про злочини, передбачені ст. 356 КК України, предметом доказування є шкода, яка заподіяна державним інтересам. Особливу складність доказування складають питання визначення змісту суспільно небезпечних наслідків кримінально-караного самоправства [140, с. 177]. Як показує аналіз правозастосовної практики, визначення розміру шкоди та площі землі можливо шляхом проведення оціночно-земельної та земельно-технічної експертизи. Розрахунок розміру шкоди може бути здійснено інспектором Держгеокадастру відповідного територіального органу в рамках позапланової перевірки.

При встановленні факту оспорюваності правомірності дій з боку інших громадян щодо землі, доцільно встановити наявність факту звернення учасників спору до Держкомзему відповідного регіону з метою встановлення меж земельної ділянки в натурі та встановлення межових знаків чи розмічування в натурі господарських будівель. Наявність такої обставини буде додатковим підтвердженням оспорюваності меж земельної ділянки, що є однією зі складових предмету доказування по справі. Слід відмітити, що встановлення зазначених вище обставин щодо встановлення меж земельної ділянки не є обов'язковою умовою складу злочину. Встановлення такого факту може бути додатковим підтвердженням наявності спору між фізичними

¹⁴⁰ Чернов А. Проблемні питання визначення суспільно небезпечних наслідків самоправства. Історико–правовий часопис. 2015. № 1(5). С. 177–182.

чи юридичними особами. Доцільність доказування таких фактів диференціюється в залежності від обставин кримінального провадження. Так, якщо предметом злочину є землі сільськогосподарського призначення, то можлива оспорюваність правомірності дій відповідно до закону, однак, у разі наявності спору між фізичними особами, достатньо довести обставину, яка свідчить про невдоволеність, непогодження з діями особи, яка самоправно заволоділа землею, що утворює склад кримінального правопорушення, про який йде мова.

Слід зазначити, що обставинами, які свідчать про подію кримінального правопорушення є наявність чи відсутність права володіння чи користування земельною ділянкою, яка є предметом злочину. Види правовстановлюючих документів та установи, уповноважені їх видавати, зазначені вище, тому не будемо зосереджувати на цьому увагу.

Таким чином, обставини, які свідчать про подію кримінального правопорушення є: відсутність права користування, володіння, розпорядження земельною ділянкою; наявність факту незгоди, оскарження дій особи, яка вчиняє самоправство; визначення змісту суспільно небезпечних наслідків самоправства, вчиненого на земельній ділянці та розміру заподіяної шкоди.

Відмінним є обставини, які свідчать про незаконне набуття юридичних прав на землю. Оформлення права на земельну ділянку є процедурою, яка складається із певної послідовності дій зацікавлених осіб, землевпорядних організацій та органів державної влади, які в кінцевому випадку приводять до встановлення права зацікавленого суб'єкта на земельну ділянку.

Оформлення права власності (володіння чи користування) на земельну ділянку передбачає видачу документів на всіх етапах набуття права на земельну ділянку, так само як і отримання правовстановлюючого документа на заключній стадії ^[141], с. 123]. Виходячи з цього, можна вести мову про те, що подією злочину у кримінальних провадженнях про злочини, пов'язані із незаконним заволодінням землею є наявність порушень послідовності дій зацікавлених осіб, а також порушення порядку видачі документів, що призвело до зміни права власності на неї чи підробка таких документів.

Обставинами, які свідчать про подію кримінального правопорушення щодо зловживання повноваженнями особи, яка надає публічні послуги, є відомості, які свідчать про наявність прийнятого такою особою рішення, яке спричинило зміну права власності на земельну ділянку та матеріальну шкоду.

Таким чином, при запобіганні таким кримінальним правопорушенням необхідно встановити набуття права власності на земельну ділянку незаконним шляхом. До першої кроку належить встановлення правовстановлюючих та технічних документів на земельну ділянку, а також визначення документів, у які було внесено неправдиві відомості чи підроблено. Наступним кроком є збирання документів щодо повноважень

¹⁴¹ Ільків Н. Оформлення права приватної власності на земельну ділянку: новели законодавства. *Проблеми цивільного права і процесу*. 2012. № 2 (69). С. 122–129

осіб, які приймали рішення щодо зміни права власності на земельну ділянку та визначення способу внесення неправдивих відомостей у документи. Наступною складовою обставин, що треба встановити, є збір документів щодо повноважень осіб, які приймали рішення щодо зміни права власності на земельну ділянку.

Обставинами, які свідчать про подію кримінального правопорушення охоплюється не лише дослідженням документів. Соціальна сутність цього кримінального правопорушення відрізняється від двох попередніх груп тим, що ці кримінальні правопорушення посягають на екологічну безпеку та встановлений порядок охорони земель водного фонду, який забезпечує їх раціональне використання, збереження та відтворення, а також вплив на життя і здоров'я особи, її власність, біологічне різноманіття, безпечне існування об'єктів флори та фауни, інші блага [142, с. 543].

Як правило, вчинення даного виду кримінальних правопорушень характеризується залученням громіздкої техніки для перевезення ґрунтового покриву чи земель водного фонду, які є предметом злочину. З огляду на це, першочерговим є встановлення обставин, які свідчать про використання такої техніки для вивозу ґрунтового покриву чи земель водного фонду.

Відповідно до п. 2 ст. 168 ЗК України, власники земельних ділянок та землекористувачі не мають права здійснювати зняття та перенесення ґрунтового покриву земельних ділянок без спеціального дозволу органів, що здійснюють державний контроль за використанням та охороною земель. Згідно з п. 3.1 Порядку видачі та анулювання спеціальних дозволів на зняття та перенесення ґрунтового покриву (родючого шару ґрунту) земельних ділянок, затвердженого наказом Державного комітету України по земельних ресурсах № 1 від 04 січня 2005 р., власники земельних ділянок та землекористувачі, які проводять гірничодобувні, геологорозвідувальні, будівельні та інші роботи, зобов'язані отримати дозвіл на зняття та перенесення ґрунтового покриву (родючого шару ґрунту) земельної ділянки, якщо це призводить до порушення поверхневого (родючого) шару ґрунту [143].

У відповідності з п. 4.1. Порядку видачі та анулювання спеціальних дозволів на зняття та перенесення ґрунтового покриву (родючого шару ґрунту) земельних ділянок для отримання дозволу власник земельної ділянки, землекористувач або їх представник звертається із письмовою заявою до відповідного органу Держгеокадастру [144]. З огляду на це, факт звернення

¹⁴² Тацій В. Я., Пшонка В. П., Борисов В. І., Тютюгін В. І. Кримінальний кодекс України. Науково-практичний коментар: у 2 т. Харків. 2013. Т. 2: Особлива частина. 2013. 1040 с.

¹⁴³ Про затвердження Порядку видачі та анулювання спеціальних дозволів на зняття та перенесення ґрунтового покриву (родючого шару ґрунту) земельних ділянок. Наказ Державного комітету України по земельних ресурсах № 1 від 04.01.2005. Документ z0070-05. Редакція від 10.03.2005. підстава в-199484-05 URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0070-05>

¹⁴⁴ Про затвердження Порядку видачі та анулювання спеціальних дозволів на зняття та перенесення ґрунтового покриву (родючого шару ґрунту) земельних ділянок. Наказ Державного комітету України по земельних ресурсах № 1 від 04.01.2005. Документ z0070-05. Редакція від 10.03.2005. підстава в-199484-05 URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0070-05>

землекористувача до відповідного органу із такою заявою є предметом доказування у справах такої категорії.

Наступною обставиною, яка свідчить про подію кримінального правопорушення є розмір земельної ділянки, якою заволоділи та його вартість. Об'єм ґрунтового покритву чи земель водного фонду можливо встановити шляхом вивчення та аналізу товарно-транспортних накладних, які використовуються для перевезення вантажу та подорожніх листів. У товарно-транспортній накладній міститься інформація про замовника вантажу, отримувача, пункт призначення вантажу та його обсяг і вагу. Як правило особа, яка вчинила злочин, укладає договір оренди, договір про надання послуг з транспортною компанією чи укладає іншу цивільно-правову угоду. Крім того, доцільно з'ясувати наявність реєстру наданих послуг автотранспортом та спецтехнікою, наявність розрахунків вартості наданих послуг. Встановлення факту наявності цивільно-правової угоди дає можливість довести намір особи, яка вчинила злочин та час протягом якого вчинялись дії по вивезенню ґрунтового покритву чи земель водного фонду.

Встановлення площі та об'єму знятого ґрунтового покритву чи земель водного фонду та суми завданих збитків можливо встановити шляхом проведення позачергової перевірки дотримання вимог земельного законодавства. За результатами такої перевірки можливо встановити відповідність використання ґрунтового покритву чи земель водного фонду цивільно-правовій угоді, визначити його належність до родючих земель чи до земель водного фонду та встановити площу земельної ділянки, з якої знято та перенесено ґрунтовий покрив, а також встановити наявність дозволу на вчинення таких дій. Для встановлення площі земельної ділянки та інших обставин доцільно залучення спеціалістів Держгеокадастру відповідного регіону.

Порядок визначення розміру шкоди, заподіяної внаслідок зняття ґрунтового покритву (родючого шару ґрунту) без спеціального дозволу, врегульовано Методикою визначення розміру шкоди, заподіяної внаслідок самовільного зайняття земельних ділянок, використання земельних ділянок не за цільовим призначенням, зняття ґрунтового покритву (родючого шару ґрунту) без спеціального дозволу, затвердженою постановою Кабінету Міністрів України № 963 від 25 липня 2007 р. [145]. Такі розрахунки проводить відповідний спеціаліст Управлінням з контролю за використанням та охороною земель.

У кожному конкретному випадку може виникнути необхідність у встановленні й інших важливих у кримінальному провадженні обставин

¹⁴⁵ Про затвердження Методики визначення розміру шкоди, заподіяної внаслідок самовільного зайняття земельних ділянок, використання земельних ділянок не за цільовим призначенням, зняття ґрунтового покритву (родючого шару ґрунту) без спеціального дозволу. Постанова Кабінету Міністрів України від 25 липня 2007 р. № 963. Київ URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/963-2007-%D0%BF>

[¹⁴⁶, с. 128]. При розслідуванні кримінальних правопорушень у сфері земельних відносин, додатково підлягають встановленню ще ряд обставин (зважаючи на специфіку кримінального провадження), що не зазначені у цьому переліку. Передусім це – умови вчинення; мотиви поведінки підозрюваного; обставини, що сприяли вчиненню; обставини, що впливають на ступінь і характер вини. З огляду на досить широкий спектр обставин, які підлягають встановленню (доказуванню) у кримінальному провадженні, структуру початкового етапу досудового розслідування кримінальних правопорушень у сфері земельних відносин доцільно окреслити наступним чином:

1) здійснення організаційних заходів – планування початку досудового розслідування, висунення версій, вибір форм взаємодії з особами, які допомагають у вирішенні завдань початкового етапу, а також прийняття процесуальних і організаційних рішень;

2) початкові СРД, спланованість і послідовність яких залежить від типових слідчих ситуацій і елементів криміналістичної характеристики, які допомагають у вирішенні завдань початкового етапу досудового розслідування [¹⁴⁷, с. 133].

Визначившись з правильною кваліфікацією, основна спрямованість початкового етапу розслідування кримінальних правопорушень у сфері земельних відносин направлена на інтенсивний пошук, виявлення і закріплення доказів шляхом проведення СРД. Головними завданнями, що постають перед слідчим є належний збір і фіксація, як матеріальних (у 71 % випадків кримінальне провадження цієї категорії розпочинається з ОМП) так і ідеальних слідів вчинення кримінального правопорушення, в першу чергу для встановлення підозрюваного, свідків, інших обставин вчинення кримінального правопорушення, і призначення експертиз.

Якщо кримінальне правопорушення у сфері земельних відносин було вчинено в декількох місцях, обов'язок визначити місце проведення розслідування покладається на прокурора (ч. 3 ст. 218 КПК України). Для цього слідчий повинен внести відомості про кримінальне правопорушення до ЄРДР і відразу направити прокурору повідомлення про початок досудового розслідування, в якому зазначити відомості, необхідні для прийняття процесуального рішення прокурором. Отримавши повідомлення, прокурор, який здійснює нагляд за дотриманням законів під час проведення цього досудового розслідування, визначає місце його проведення. Однак він повинен враховувати місце виявлення ознак кримінального правопорушення, місце перебування підозрюваного чи більшості свідків, місце закінчення кримінального правопорушення або настання його наслідків.

Подібна процедура передбачена і тоді, коли існує невизначеність із

¹⁴⁶ Розслідування окремих видів злочинів: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / О. О. Алексєєв, В. К. Весельський, В. В. Пясовський. 2-е вид., перероб. і доповн. Київ: Центр навч. літ., 2014. 277 с.

¹⁴⁷ Барвенко В. К. Початковий етап розслідування порушення правил охорони вод та забруднення моря: дис. ... канд. юрид. наук. Кривий Ріг, 2019. 278 с.

підслідністю. Обов'язок її визначення покладено саме на прокурора в тому випадку, якщо слідчому із заяви, повідомлення або інших джерел стало відомо про обставини, які можуть свідчити про кримінальне правопорушення, розслідування якого не належить до його компетенції. Після повідомлення прокурора слідчий проводить розслідування до моменту визначення прокурором іншої підслідності (ч. 2 ст. 218 КПК України). До речі, аналогічна ситуація на початковому етапі досудового розслідування, може виникнути і під час обов'язкової перевірки слідчим відомостей про вже розпочаті кримінальні провадження за фактом вчинення кримінальних правопорушень у сфері земельних відносин. Необхідно пам'ятати, що у разі виявлення того, що іншим слідчим органу досудового розслідування або слідчим іншого органу вже розпочато кримінальне провадження стосовно одного й того самого кримінального правопорушення, слідчий, який це виявив, надсилає супровідним листом іншому слідчому, який вже здійснює досудове розслідування, наявні в нього матеріали і відомості та обов'язково повідомляє про це прокурора шляхом надсилання йому повідомлення (ч. 4 ст. 218 КПК України).

В подальшому після надходження до органу, підрозділу поліції інформації про кримінального правопорушення та внесення відповідних відомостей до ЄРДР, під керівництвом начальника органу, підрозділу поліції створюється СОГ та здійснюється комплекс першочергових заходів й невідкладних СРД, у тому числі за дорученням слідчого, спрямованих на встановлення особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, з'ясування всіх обставин події й призначення відповідних експертиз.

Слідчий, до фактичного оголошення підозри особі повинен провести такі дії: а) встановити факт кримінального правопорушення у сфері земельних відносин, предмет та спосіб вчинення, особу злочинця, наявність співучасників (злочинна група), інших кримінальних правопорушень, що певним чином пов'язані із розслідуванням; якою сумою визначається заподіяна шкода тощо; б) встановити службовий статус особи, яка причетна до кримінального правопорушення; характер, умови та особливості використання чи охорони землі предметом якої було кримінальне правопорушення; характер дій або бездіяльності службових осіб; фактичні дії, виконувані службовими особами, та їх зв'язок дій з використанням службового становища всупереч інтересам служби; причинний зв'язок між діями і шкідливими наслідками; кількість кримінальних правопорушень, у тому числі вчинених з використанням службовою особою своїх повноважень (епізодичність, систематичність); зв'язок з іншими правопорушеннями, пов'язаними з корупцією; в) витребувати від землепорядних організацій, органів державної влади, місцевого самоврядування, службових осіб документи, висновки експертів, акти результати інвентаризацій, ревізій, інших спеціальних перевірок (відповідно до ч. 5 ст. 40, ч. 2 ст. 93 КПК України); г) звернутися в установленому порядку до слідчого судді з клопотанням про тимчасовий доступ до предметів і документів (ч. 1 ст. 160 КПК України) та, в разі прийняття відповідного рішення, вилучити їх; г) ініціювати проведення

ревізії та фінансові перевірки суб'єктів самовільного будівництва на самовільно зайнятих земельних ділянках; провести (доручити проведення) слідчі (розшукові) та негласні (слідчі) розшукові дії; призначити необхідні експертизи; залучити спеціалістів.

З урахуванням вищевикладеного, діяльність слідчого на цьому етапі досудового розслідування кримінальних правопорушень, передбачених ст. 197-1, 239, 239-1, 239-2, 254 КК України буде включати в себе:

- 1) оцінку інформації, що надійшла про кримінальне правопорушення;
- 2) внесення відомостей до ЄРДР;
- 3) перевірку заяви, повідомлення.

Викриття таких кримінальних правопорушень за допомогою «традиційних» форм і методів їх виявлення вкрай ускладнюється. Відтак, особливого значення набуває використання низки методів аналізу ознак правопорушень, яку використовують аудиторські, ревізійні та експертні служби, а також правоохоронні органи у процесі документування кримінальних правопорушень [148, с. 51].

3.2. Типові слідчі ситуації та версії початкового етапу розслідування

Серед основних чинників, які формують слідчі ситуації на початковому етапі розслідування, є:

особливості вчиненого злочину (місце, час, спосіб, кількість співучасників, негативні наслідки, які настали внаслідок вчинення злочину);

джерела початкової інформації про злочин (їх характер, повнота та достовірність відомостей, складність перевірки отриманої інформації тощо);

результати початкового етапу розслідування (наявність впевненості щодо особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, характеристика зібраних доказів, наявність протидії розслідуванню).

Як правило, на початковому етапі розслідування виділяють дві слідчі ситуації:

відома подія, яка містить ознаки злочину, проте необхідно встановити наявність кримінального правопорушення та особу, яка його вчинила;

відома особа, в діях якої допускається наявність складу злочину, проте необхідно викрити підозрюваного.

Використовуючи як підставу класифікації обсяг і характер початкової інформації, яка відома слідчому на момент виявлення кримінального правопорушення, можна виділити такі види проблемних ситуацій:

наявність злочину очевидна, проте не встановлено особу, яка його вчинила;

¹⁴⁸ Камлик М. І. Особливості обліку та використання обліково-бухгалтерських документів при виявленні та розслідуванні корисливих злочинів у галузях економіки. *Судова бухгалтерія: настільна книга для працівників кримінальної міліції та слідчих*. Київ : Синтез, 1995. 256 с.

ситуація, коли відома особа, але сумніви викликає подія, зокрема чи є в ній ознаки складу злочину;

ситуації, коли і особа, і подія викликають сумніви.

Використовуване в криміналістиці поняття слідчої ситуації є узагальненим і фактично охоплює два поняття:

конкретна слідча ситуація – це сукупність всіх умов, в яких здійснюється розслідування в певний його момент, яка включає в себе компоненти інформаційного, процесуального, психологічного, тактичного та матеріально-технічного характеру;

типова слідча ситуація - це сукупність інформації (доказів та оперативно-розшукових відомостей), яка найбільш характерна для певного етапу розслідування у кримінальних справах окремих категорій.

Типізація слідчих ситуацій дозволяє:

висунути найбільш обґрунтовані слідчі версії і визначити (скоректувати) напрями подальшого ходу розслідування у потрібному для справи напрямку;

накреслити оптимальний набір слідчих та оперативно-розшукових дій і цілеспрямовану їх черговість з метою належного розвитку ситуації;

звести до мінімуму число методичних рішень слідчого, основаних на пробах і можливих помилках.

Слідча ситуація № 1. Досудове розслідування розпочато за фактом незаконного одержання земельної ділянки в оренду чи власність, що супроводжувалось отриманням неправомірної вигоди посадовою особою, яка визнає свою вину.

Така слідча ситуація є поширеною, оскільки недостатнє нормативне регулювання земельних відносин призводить до прояву дискреції, тобто вирішення посадовою особою або державним органом питання на власний розсуд, яка у даному випадку може мати корупційний характер.

Слушно відзначити, що на початковому етапі розслідування кримінальних правопорушень щодо фактів неправомірної вигоди у сфері земельних відносин завданням слідчого є:

- встановити місце і час давання хабара, особу, яка його дала чи одержала, а також конкретний перелік незаконних операцій із землею, які мав виконати хабароодержувач за винагороду;

- встановити предмет хабара, його ознаки та джерела отримання;

- встановити спосіб давання хабара і його приховання;

- визначити коло учасників кримінального правопорушення, наявність посередників, форму посередництва, характер взаємовідносин між учасниками, роль кожного з них;

- встановити службове становище особи, яка одержала хабар, та її повноваження у регулюванні земельних відносин;

- встановити виконання особою конкретних дій щодо незаконних операцій із землею (прийняття рішень, які не належать до її компетенції, а також підроблення за її участю сесій відповідних рад; умисне зниження службовою особою орендної плати за землю, підготовка та надання службовими особами управлінь, відділів із землеустрою документів, які

вносяться на розгляд сесій відповідних рад без зазначення існування обмежень стосовно використання та надання у власність земельних ділянок, що сприяє прийняттю незаконних рішень; недотримання законодавства щодо розмежування компетенції місцевих рад і державних адміністрацій при вилученні земельних ділянок);

- встановити, чи не пов'язане отримання хабара із вчиненням інших кримінальних правопорушень, у тому числі й у сфері земельних відносин.¹⁴⁹

У цій слідчій ситуації основна увага має зосереджуватись на встановленні сутності незаконних операцій із землею, що зумовлює необхідність проведення таких слідчих (розшукових) та негласних слідчих (розшукових) дій:

- тимчасовий доступ до речей і документів та їх вивчення (ст. 159-166 КПК України). Наголосимо, що перелік документів, які необхідно витребувати, може відрізнятись у залежності від конкретного механізму злочинної діяльності.

У першу чергу необхідно з'ясувати, кому належить право володіння (управління, користування) землею. Означені відомості містяться у рішеннях держадміністрацій та сесій відповідних рад про надання (виділення) земельної ділянки в оренду (власність) певному суб'єкту господарювання або фізичній особі. Крім того, детальну інформацію про земельну ділянку можна отримати в ДП «Центр державного земельного кадастру» Держкомзему, місцеві підрозділи якого знаходяться у містах обласного підпорядкування та районах. Водночас відомості щодо оплати вартості чи оренди земельної ділянки можна отримати у підрозділах Держказначейства.

У випадках розміщення на наданій в оренду земельній ділянці об'єктів нерухомості необхідно зібрати документи щодо законності їх розміщення. Для цього слід звернутися із відповідним запитом до місцевих органів влади та управління (відділів з питань архітектури та містобудування, земельних ресурсів тощо) щодо можливості ознайомлення та отримання документів, які зосереджені у відповідних справах. У ситуаціях, коли неправомірна вигода отримується за незаконні дії, пов'язані з орендою земельної ділянки, виникає необхідність витребування та вивчення документів, які супроводжують договір оренди земельної ділянки, зокрема:

- плану або схеми земельної ділянки, яка передається в оренду;
- кадастрового плану земельної ділянки з відображенням обмежень у їх використанні та встановлених земельних сервітутів;
- акта встановлення меж земельної ділянки в натурі (на місцевості);
- акта приймання-передачі об'єкта оренди;
- проекту відведення земельної ділянки у випадках, передбачених Законом України «Про оренду землі».

¹⁴⁹ Про затвердження типової форми заяви (клопотання) про вибір місця розташування земельної ділянки : постановою кабінету Міністрів України від 18 лют. 2009 р. № 113. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/113-2009-%D0%BF>

Якщо факт неправомірної вигоди пов'язаний з безкоштовною передачею землі у власність, слідчому необхідно витребувати наступні документи:

- заяву громадянина на виділення земельної ділянки йому у власність;
- положення про перелік документів, необхідних для одержання землі у власність, затверджене сесією ради;
- список депутатських комісій місцевої ради, особливу увагу приділити складу депутатської земельної комісії;
- рішення сесії місцевої ради про надання дозволу на складання проекту землепорядкування з виділення земельної ділянки у власність;
- рішення сесії місцевої ради про затвердження проекту землепорядкування з виділення земельної ділянки із самим проектом землепорядкування;
- журнал реєстрації заяв громадян з виділення землі у власність;
- генплан або картографічний матеріал із зазначенням меж земель ради.

У ході проведення комунікативних слідчих дій при розслідуванні злочинів у сфері земельних відносин останні здійснюються у відповідності до загальних психологічних вимог проведення допиту, з урахуванням певних особливостей злочинів даного виду, які потребують детальнішого висвітлення.

Наприклад, під час допиту хабародавця необхідно з'ясувати наступні відомості:

- через які обставини виникла необхідність у здобутті земельної ділянки, з якою метою, з ким і коли це питання обговорювалося;
- як здійснювався вибір ділянки, яким чином стало відомо про те, що ті або інші ділянки вільні. При цьому доцільно запропонувати особі скласти схему ділянки, місця її розташування;
- чи звертався він із заявою до місцевої ради щодо безкоштовного отримання земельної ділянки у власність; коли саме, хто може підтвердити факт і час звернення;
- які документи подавалися до місцевої ради окрім заяви;
- з ким конкретно із посадових осіб місцевої ради контактувала особа;
- де замовлявся проект землепорядкування, хто рекомендував саме цю установу;
- коли і як оплачувались послуги підприємству-землепоряднику, чи збереглися документи про сплату;
- місцезнаходження документів, які підтверджують фінансові операції щодо оплати послуг підприємства-землепорядника;
- де, коли, у кого і як отримувався державний акт на право власності на землю;
- чи погоджувались попередні матеріали (акти вибору та обстеження земельної ділянки) суб'єктом особисто або це узгодження довірялося третій особі: кому саме, чому.

Крім того, в ході допиту необхідно встановити особливості передачі неправомірної вигоди.

Розглядаючи особливості допиту свідків, необхідно наголосити, що у справах про злочини у сфері земельних відносин вони зумовлюються, по-перше, їх службовим становищем та функціональними обов'язками, по-друге, конкретною стадією злочинної діяльності, стосовно якої вони дають показання.

Зокрема, під час допиту у якості свідків посадових осіб організації, яка виконує проект землеупорядкування, необхідно з'ясувати такі питання:

- хто звернувся з проханням виконати роботи зі складання проекту землеупорядкування щодо виділення земельної ділянки;

- з ким безпосередньо контактували;

- як проводилась оплата виконаних робіт;

- чи оплачувалась робота безпосередньо замовником або іншою особою;

- якщо збереглися документи, що підтверджуються оплати, то необхідно з'ясувати їх місцезнаходження;

- ким приймалась виконана робота.

У разі встановлення факту передачі земельної ділянки через підставних осіб необхідно встановити наступного власника земельної ділянки і під час його допиту у якості свідка з'ясувати:

- яким чином було встановлено першого власника земельної ділянки;

- хто виступив із пропозицією про укладення договору купівлі-продажу, обміну, дарування;

- яким чином здійснювався розрахунок у випадку укладання договору купівлі-продажу, що підтверджують документи;

- що було об'єктом обміну.

Допитуючи хабароодержувача, необхідно, окрім з'ясування всіх обставин безпосереднього отримання неправомірної вигоди, отримати детальну інформацію про безпосередній механізм незаконних дій щодо земельних ділянок. Акцентування уваги на цьому аспекті дозволить визначити місця можливого збереження документів, які можуть бути доказами у кримінальному провадженні, встановити коло осіб, які брали участь у вчиненні кримінального правопорушення, а також осіб, яким відома інформація про окремі факти злочинної діяльності (секретарів відповідних рад, землеупорядників, працівників КСП тощо), встановити місце знаходження речових доказів.

Слідча ситуація № 2. Досудове розслідування кримінального правопорушення розпочато за фактом порушення земельного законодавства за результатами проведення документальних перевірок контролюючими органами.

Такі перевірки здійснюються у межах реалізації державного контролю за використанням та охороною земель. Відповідно до ст. 2 Закону України «Про державний контроль за використанням та охороною земель», основними завданнями державного контролю є:

- забезпечення додержання органами державної влади, органами місцевого самоврядування, фізичними та юридичними особами земельного законодавства України;

- забезпечення реалізації державної політики у сфері охорони та раціонального використання земель;

- запобігання порушенням законодавства України у сфері використання та охорони земель, своєчасне виявлення таких порушень і вжиття відповідних заходів щодо їх усунення;

- забезпечення додержання власниками землі та землекористувачами стандартів і нормативів у сфері охорони та використання земель, запобігання забрудненню земель та зниженню родючості ґрунтів, погіршенню складу рослинного і тваринного світу, водних та інших природних ресурсів.

Згідно зі ст. 5 наведеного закону, державний контроль за використанням та охороною земель здійснює спеціально уповноважений орган виконавчої влади з питань земельних ресурсів, якому надано право контролю за додержанням органами державної влади, органами місцевого самоврядування, юридичними і фізичними особами вимог земельного законодавства України та встановленого порядку набуття і реалізації права на землю.

Серед органів виконавчої влади, які можуть передавати до правоохоронних органів матеріали перевірок з метою прийняття рішення, необхідно виділити Державне агентство земельних ресурсів України, завданням якого є реалізація державної політики у сфері земельних відносин, а також головні управління Держкомзему в містах та областях, які здійснюють державний контроль за використанням та охороною земель відповідно до Закону України «Про державний контроль за використанням та охороною земель» та інших законів.

Відзначимо, що найчастіше суб'єктами передачі матеріалів для початку досудового розслідування є державні інспектори у сфері державного контролю за використанням та охороною земель і дотриманням вимог законодавства України про охорону земель (далі – інспектори). Відповідно до ст. 10 закону України «Про державний контроль за використанням та охороною земель», інспектори мають право передавати до органів досудового розслідування акти перевірок та інші матеріали про діяння, в яких вбачаються ознаки кримінального правопорушення.

Означена слідча ситуація характеризується тим, що питання про початок розслідування вирішується в умовах недостатньої поінформованості слідчого, та відсутності матеріалів дослідчої перевірки, які зібрані у процесі документування злочинної діяльності працівниками оперативних підрозділів. Така слідча ситуація може бути визначена як проблемна і зумовлена невизначеністю, яку складають невідомі елементи предмета доказування, а також допоміжні (проміжні) факти. До невідомих елементів, які необхідно встановити, можна віднести наступні: час (період) вчинення злочину; коло осіб, які брали участь у злочинній діяльності, та роль кожного з них, місцезнаходження документів, які підтверджують проведення незаконних операцій із землею, обставини, які сприяли вчиненню кримінального

правопорушення, у тому числі наявність корумпованих зв'язків у правоохоронних органах. У свою чергу, до невідомих проміжних фактів щодо досліджуваної ситуації можна віднести: конкретні норми нормативно-правових актів, що регулюють правовідносини у земельній сфері і які були порушені; коло осіб, які володіють інформацією про кримінальні правопорушення та можуть бути допитані у якості свідків; наявність інших кримінальних правопорушень, супутніх кримінальним правопорушенням у сфері земельних відносин; перелік документів, у яких відображена злочинна діяльність. Наголосимо, що стосовно документів слідчому необхідно взяти до уваги ту обставину, що після здійснення перевірки контролюючими органами вони можуть бути знищені з метою приховання слідів злочинної діяльності. У деяких випадках оригінальні документи можуть бути замінені підробленими. Тому слідчому необхідно вчасно зорієнтувати працівників оперативних підрозділів у межах робочої взаємодії на необхідність забезпечення їх цілісності, зокрема і шляхом використання оперативних можливостей. Крім наведеного, стан невизначеності у даній слідчій ситуації підсилюється тим, що досить часто кримінальні правопорушення у сфері земельних відносин маскуються під законні цивільно-правові угоди та господарські операції, що ускладнює виявлення доказів.

Вирішенню даної проблемної ситуації або перетворенню її в просту ситуацію може сприяти правильний вибір алгоритму діяльності слідчого.

Відносно досліджуваної ситуації можна запропонувати наступний алгоритм дій слідчого:

- вивчення матеріалів перевірки контролюючих органів, які стали підставою для початку досудового розслідування. На цьому етапі слідчий, виходячи із механізму конкретного злочину та безпосереднього виду злочинної діяльності, визначає конкретний перелік документів, оригінали яких необхідно вилучити з метою забезпечення процесу доказування (договори купівлі-продажу чи оренди земельної ділянки, акт відведення земельної ділянки, технічний паспорт на земельну ділянку, рішення відповідних органів виконавчої влади та місцевого самоврядування, заява з проханням виділення земельної ділянки в оренду, дозволи відповідних державних органів, державний акт на землю, висновок щодо експертної оцінки земельної ділянки, кадастровий план на земельну ділянку, яка отримується у власність (необхідний у випадку, якщо від загальної площі землі, вказаної в «акті на землю», від'єднують, згідно з договором дарування частину землі (видається земельним фондом);

- з урахуванням переліку необхідних документів дати доручення працівникам оперативних підрозділів провести на підставі ухвали суду їх вилучення у відповідних органах виконавчої влади та місцевого самоврядування;

- допитати у якості свідків осіб, які безпосередньо здійснювали перевірку, в ході якої було виявлено порушення земельного законодавства. При цьому під час допиту слідчому необхідно з'ясувати вид перевірки, яка проводилась (планова чи позапланова), що було підставою для проведення

позапланової перевірки, хто з перевіряючих конкретно виявив і яким чином факти порушення земельного законодавства (оформлення документів із порушенням вимог нормативно-правових актів, виправлення у документах, невідповідність записів у документації реальному розташуванню та класу земельних ділянок тощо), хто з посадових осіб, виходячи з їх функціональних обов'язків та наявності владних повноважень, може бути причетним до вчинення злочину і яка його роль у ньому, хто із посадових осіб перешкоджає здійсненню перевірки додержання земельного законодавства тощо.

Враховуючи, що перевірки контролюючих органів здійснюються фахівцями у відповідній сфері, слідчому слушно приділити значну увагу їх допиту, оскільки у даному випадку можна отримати кваліфіковану інформацію щодо окремих земельних операцій, особливостей оформлення та значення конкретної документації;

- допитати у якості свідків осіб, які працюють на об'єкті, що перевірявся. Під час їх допиту необхідно зосередити увагу на з'ясуванні питань, які безпосередньо стосуються виявлених правопорушень у сфері земельних відносин. При цьому тактика допиту повинна бути вибрана з урахуванням службового становища особи та її функціональних обов'язків, а також можливості зміни процесуального статусу особи зі свідка на підозрюваного.

У випадку наявності розбіжностей у показаннях свідків щодо конкретних осіб, які виявили факт порушення законодавства у сфері земельних відносин, документів, які перевірялись і в яких було виявлено порушення, а також інших обставин, що мають значення для об'єктивного кримінального провадження, провести одночасні допити з метою їх усунення;

- провести обшуки за місцем проживання чи роботи осіб, які відповідальні за розпорядчі дії у сфері регулювання земельних відносин. Під час проведення обшуків особливу увагу необхідно приділити виявленню документів, які не вдалось отримати внаслідок проведення вилучення, а також чорнових записів особи, де можуть міститись відомості про особливості незаконних операцій із землею;

- допитати підозрюваного. З урахуванням наведеного, під час допиту підозрюваного встановлюється детальний механізм вчинення кримінального правопорушення у сфері земельних відносин, усіх співучасників та їх ролі у злочині, місцезнаходження доказів, свідків та інших обставин, що входять до предмета доказування у відповідності до ст. 91 КПК України; встановлення інших, окрім показань підозрюваного, джерел відомостей про обставини вчинення кримінальних правопорушень; встановлення інших, ще невідомих правоохоронним органам, кримінальних правопорушень, вчинених підозрюваним;

- скласти обвинувальний акт, ґрунтуючись на повному обсязі виявлених і доказаних епізодів злочинної діяльності [¹⁵⁰].

Наголосимо, що у всіх слідчих ситуаціях, розглянутих вище, обов'язковим елементом є призначення судових експертиз. Відповідно до ст. 242 КПК України, експертиза призначається у випадках, коли для вирішення певних питань при провадженні у справі потрібні спеціальні знання.

До загальних версій на початковому етапі розслідування, що є основою для висування конкретних версій, віднесені такі: а) кримінальне правопорушення мало місце за тих обставин, про які повідомив заявник і які вбачаються з матеріалів перевірки; б) відсутні ознаки кримінального правопорушення, було вчинено адміністративне (ст. 52, 53, 53-1–53-6, 54, 55, 56, 63, 141, 142, 188-5 КУпАП), або дисциплінарне правопорушення; в) відсутня подія кримінального правопорушення, а заявник навмисно повідомляє неправдиву інформацію, щоб приховати інше кримінальне або адміністративне правопорушення, у тому числі і факт своєї участі у ньому. До конкретних віднесені версії стосовно: 1) особи та її можливих зв'язків зі службовими особами уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування; 2) обставин, за яких вчинено кримінальне правопорушення; розміру заподіяної шкоди.

3.3. Організація взаємодії слідчих зі співробітниками оперативних підрозділів та іншими суб'єктами

Під час розслідування кримінальних правопорушень у сфері земельних відносин взаємодія слідчих з оперативними працівниками частіше проявляється у: проведенні спільної діяльності у межах постійно або тимчасово діючих СОГ; виявленні кримінальних правопорушень; проведенні НСРД та ОРЗ, пов'язаних з установленням фактів злочинної діяльності; виконанні доручень слідчого; сприянні слідчому в проведенні окремих СРД; здійсненні взаємного обміну інформацією. Важливим чинником ефективної взаємодії слідчих та оперативних підрозділів є швидка, повна й достовірна передача оперативної інформації слідчому.

У разі створення СОГ під час досудового розслідування слідчий (прокурор) надає письмові доручення конкретним співробітникам оперативного підрозділу, включеним до її складу [¹⁵¹]. Слідчий, здійснюючи

¹⁵⁰ Протидія злочинам у сфері земельних відносин : метод. реком. / О. С. Тарасенко, М. В. Бурак, Ю. О. Єрмаков, А. В. Шевчинин, Я. О. Дякін. Київ : Нац. акад. внутр. справ, ФОП Поліщук О. В. 2019. 75 с.

¹⁵¹ Інструкція з організації взаємодії органів досудового розслідування з іншими органами та підрозділами Національної поліції України в запобіганні кримінальним правопорушенням, їх виявленні та розслідуванні: наказ МВС України від 07 лип. 2017 р. № 575. *Верховна Рада України*. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/z0937-17>

керівництво СОГ, визначає порядок її роботи, забезпечує узгоджену діяльність усіх її членів, спрямовану на виявлення, фіксацію і вилучення слідів кримінального правопорушення, формування доказової бази. До речі, такі повноваження слідчого закріплені в КПК України та наказах системи МВС України.

Матеріали оперативного підрозділу, в яких зафіксовано фактичні дані про протиправні діяння у сфері господарської та службової діяльності окремих осіб та груп, відповідальність за які передбачена КК України, що направляються до слідчого підрозділу для початку та здійснення досудового розслідування, в обов'язковому порядку повинні містити відомості про проведену роботу із забезпечення відшкодування завданої шкоди, у тому числі вжиті заходи з розшуку майна і коштів, на які може бути накладено арешт, та про їх місцезнаходження. Серед матеріалів, які необхідно надати слідчому для початку та здійснення досудового розслідування, – наступні:

- акт документальної ревізії (перевірки), складений уповноваженими органами відповідно до Закону України «Про державний контроль за використанням та охороною земель», щодо фінансово-господарської діяльності підприємства, у власності якого знаходиться земельна ділянка, що приватизується, з відповідними додатками, таблицями, довідками, документами бухгалтерського обліку та іншими документами, що підтверджують інформацію щодо порушення законодавства у сфері земельних відносин [152];

- матеріали з перевірки плану приватизації земельної ділянки, реєстру земель, а також суб'єктів господарської діяльності та фізичних осіб, які мають право на пільгову приватизацію земельного фонду;

- копія протоколу засідання та рішення відповідного органу місцевого самоврядування, згідно з яким здійснюється передача землі у власність чи оренду;

- матеріали перевірки законності розподілу земельних ділянок;
- пояснення осіб, причетних до організації та проведення земельних аукціонів;

- копії наказів та розпоряджень, які видавались посадовими особами, що причетні до кримінальних правопорушень у сфері земельних відносин;

- довідка-меморандум про правопорушення, вчинені під час приватизації земельної ділянки, із зазначенням можливих напрямів подальшої ОРД для збирання доказової бази, а також підтверджувальні матеріали до довідки;

- копії рішення або витягу з рішення відповідної ради або державної адміністрації про надання в постійне користування, передачу у власність або продаж земельної ділянки; рішення суду;

- копія проекту відводу земельної ділянки;

- копія висновку державної експертизи;

¹⁵² Про державний контроль за використанням та охороною земель: закон України від 19 черв. 2003 р. № 963- IV. *Верховна Рада України*. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/963-15>

- копія технічної документації зі складання державного акта на право власності на земельну ділянку або на право постійного користування земельною ділянкою;

- копія висновку державного органу земельних ресурсів Держкомзему України про наявність обмежень на використання земельної ділянки;

- копія висновку органу зі справ будівництва та архітектури про наявність обмежень на використання земельної ділянки;

- копія кадастрового плану земельної ділянки, складеного за результатами зйомки;

- копія матеріалу про перенесення в натуру меж земельної ділянки з проекту відводу земельної ділянки;

- копія державного акта на право власності на земельну ділянку;

- пояснення голів та депутатів відповідних рад, якими приймалися рішення про виділення земельної ділянки, осіб, відповідальних за правильне і своєчасне ведення документації з передачі земельної ділянки у власність або користування, власника земельної ділянки про обставини надання земельної ділянки. При цьому під час отримання показань необхідно застосовувати різноманітні документи, в яких знайшла відображення операція щодо виділення земельної ділянки;

- посадові інструкції, що визначають повноваження осіб, відповідальних за ведення документації з виділення земельної ділянки тощо.

Наведений перелік не є вичерпним і може змінюватись у залежності від типової схеми злочинної діяльності, яка використовувалась під час вчинення кримінальних правопорушень у сфері земельних відносин.

Практика свідчить, що матеріали, які надходять до слідчих підрозділів поліції для вирішення питання про початок кримінального провадження, не завжди відповідають вказаним вимогам або зібрані не в повному обсязі. У зв'язку з цим, у межах взаємодії, з метою запобігання безпідставному кримінальному провадженню, слід ретельно вивчити і проаналізувати матеріали попередньої перевірки, нормативні документи, що регламентують порядок здійснення операцій із землею.

При проведенні аналізу і оцінки оперативної обстановки в земельній сфері на території обслуговування слідчий може виконувати консультативну роль, оскільки, як свідчить аналіз типових схем злочинної діяльності у сфері земельних відносин, документування кримінальних правопорушень означеної категорії вимагає, окрім ефективного та тактично виваженого використання методів і засобів ОРД, бути ще й фахівцем у відповідній сфері законодавства. Слідчий також може проконсультувати щодо особливостей документування обставин, які підлягають доказуванню за даною категорією кримінальних правопорушень, та процесуальних особливостей проведення перевірочних заходів, які мають багато особливостей, в першу чергу пов'язаних зі специфікою об'єкта та предмета злочинних посягань. Таке консультування має вагоме значення для ефективності подальшого провадження, оскільки працівники оперативних підрозділів будуть зосереджуватись на затриманні фігуранта і можуть допустити під час документування фактів готування чи

вчинення «земельних злочинів» порушення вимог кримінального процесуального законодавства, які в подальшому можуть нівелювати доказове значення отриманих матеріалів. Крім наведеного, практична допомога з боку слідчого може бути спрямована на:

- визначення наявності у матеріалах достатніх даних про склад певного кримінального правопорушення, передбаченого КК;
- визначення правильної кримінально-правової кваліфікації;
- розробку плану збору та обсягу матеріалів документування;
- аналіз первинних документів та облікових документів щодо виділення земельної ділянки у власність або користування;
- вибір тактики проведення окремого заходу чи дії, пов'язаної зі збором первинних матеріалів (отримання, витребування документів щодо виділення земельної ділянки у власність або користування; отримання показань посадових осіб органів місцевого самоврядування чи інших осіб тощо);
- визначення спрямованості та змісту документального дослідження порядку передачі у власність або користування земельної ділянки;
- аналіз змісту первинних матеріалів та їх достатності для прийняття рішення про початок кримінального провадження тощо.

Під час проведення перевірок з метою виявлення кримінальних правопорушень, пов'язаних із розпаюванням землі, за участю слідчого слушно вивчити: обґрунтованість включення громадян до списків осіб, які мають право на земельний пай, на підставі кадастрового обліку КСП і протоколів загальних зборів; книгу земельних сертифікатів; наявність письмової згоди та інших дозвільних документів державної податкової служби у разі, якщо КСП має заборгованість перед бюджетом; рішення держадміністрацій та сесій відповідних рад про надання (виділення) земельної ділянки в оренду (власність) певному суб'єкту господарювання або фізичній особі; договір купівлі-продажу, оренди, суборенди, застави, міни або перепродажу земельної ділянки; матеріали регіональних підрозділів держказначейства щодо сплати вартості земельної ділянки або орендних платежів за її користування.

Важливою формою взаємодії є взаємний обмін інформацією між слідчим та працівником оперативного підрозділу. Обмін інформацією повинен здійснюватися на всіх етапах провадження по кримінальних правопорушеннях у сфері земельних відносин.

У свою чергу під час досудового розслідування слідчий також накопичує певну інформацію, яка може бути використана під час планування та проведення ОРЗ.

Практика роботи слідчих підрозділів поліції свідчить, що пріоритетною формою взаємодії залишається реалізація положень ч. 2 ст 40 КПК України, відповідно до якої слідчий вправі надавати оперативним підрозділам доручення про проведення слідчих (розшукових) та негласних слідчих

(розшукових) дій і вимагати від оперативних підрозділів допомоги при провадженні окремих слідчих (розшукових) дій.¹⁵³

Щодо проведення слідчих (розшукових) дій на початку досудового розслідування за фактами кримінальних правопорушень у сфері земельних відносин, то працівникам оперативних підрозділів слушно доручати проведення оглядів безпосередньо земельних ділянок, а також вилученої у ході обшуків документації. Вчинення кримінальних правопорушень у сфері земельних відносин супроводжується створенням значної кількості документів, які досить часто зберігаються у різних органах державної влади та місцевого самоврядування. З метою унеможливлення їх знищення або приховання співучасниками кримінального правопорушення, тактично вірно проводити їх огляд, який повинен обов'язково супроводжуватись їх фотографуванням чи зняттям копій. Такий підхід набуває особливої актуальності в умовах активної протидії розслідуванню з боку кримінальних угруповань. Ці угруповання використовують свої корумповані зв'язки в усіх органах влади, які здійснюють активну протидію злочинам у сфері земельних відносин.

Особливістю слідчої діяльності є те, що у процесі її здійснення подія кримінального правопорушення пізнається ретроспективно, а працівник оперативного підрозділу під час документування злочинної діяльності здійснює безпосереднє пізнання події кримінального правопорушення у розвитку, що дозволяє отримати детальнішу інформацію про особливості механізму злочинної діяльності. У випадку наявності складної технології злочинної діяльності (наприклад, у випадках порушення порядку безкоштовного отримання землі у власність) слушно доручати проведення допитів окремих осіб працівникам оперативних підрозділів, оскільки вони можуть встановити наявність логічних протиріч між інформацією, отриманою від особи та інших учасників процесу.

Наступною важливою формою взаємодії є виконання доручень слідчого щодо проведення НСРД.

Виконання доручень слідчого щодо проведення СРД та НСРД спрямоване, по-перше, на отримання інформації щодо: неправомірного внесення до списків членів КСП, що мають право на паї, осіб, які до таких не належать (найчастіше – родичів); підготовки та надання службовими особами управлінь, відділів із землеустрою документів, які виносяться на розгляд сесій відповідних рад без зазначення існування обмежень стосовно використання та надання у власність земельних ділянок; осіб, які брали участь у злочинній діяльності (посередники, розробники кримінальних схем, представники інших органів державної влади, які безпосередньо не здійснюють діяльність у сфері земельних відносин, але контролюють її) тощо; по-друге, на встановлення відношення підозрюваного до вчинення інших кримінальних правопорушень; по-третє, виявлення документів, які свідчать про кримінальне

¹⁵³ Кримінальний процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар / за заг. ред.: В. Г. Гончаренка, В. Т. Нора, М. Є. Шумила. Київ : Юстініан, 2012. 1328 с.

правопорушення у сфері земельних відносин, зокрема особистих записів осіб, які причетні до вчинення злочину; по-четверте, встановлення осіб, які володіють інформацією про кримінальні правопорушення у сфері земельних відносин.

Складність злочинних технологій, які використовуються під час вчинення кримінальних правопорушень у сфері земельних відносин, потребує налагодження тісної співпраці між слідчими та працівниками оперативних підрозділів Національної поліції України. Така взаємодія дозволяє досягнути комунікативного ефекту, тобто підвищити ефективність досягнення результату за рахунок інтеграції двох видів діяльності – оперативно-розшукової та кримінальної процесуальної.

Крім цього, працівники органів досудового розслідування у протидії таким кримінальним правопорушенням повинні ефективно взаємодіяти ще з:

1) підрозділами центральних органів виконавчої влади, що реалізують державну політику у сфері земельних відносин та у сфері нагляду (контролю) в агропромисловому комплексі і виконують регуляторні функції, серед яких: а) Міністерство захисту довкілля та природних ресурсів України; б) Міністерство аграрної політики та продовольства; в) Державна інспекція з контролю за використанням і охороною земель, г) Державний комітет України з водного господарства; г) Державна аудиторська служба; д) Держфінмоніторинг; ж) органи місцевого самоврядування. Процесуальна форма взаємодії з представниками цих інституцій, полягає у залученні фахівців до участі у СРД та проведенні судових експертиз. Зазначимо, що найчастіше працівники природоохоронних органів залучалися слідчим при проведенні ОМП;

2) суб'єктами недержавного сектору (нотаріуси; реєстратори; оцінщики й землеміри; працівники служб безпеки та ревізійних служб; громадські організації, засоби масової інформації).

Видається за необхідне наголосити на взаємодії оперативних підрозділів та нотаріусів, які, з одного боку, мають широкі повноваження та, відповідно, можливості щодо виявлення кримінальних правопорушень на ринку землі, а, з іншого – саме у зв'язку з цими можливостями можуть брати участь у вчиненні кримінального правопорушення. З'ясовуючи матеріальну сторону вчиненої угоди, нотаріусом цілком можуть бути виявлені й злочинні наміри сторони в угоді, тому що є реальна можливість відрізнити угоду, укладену шляхом обману, від угоди, укладеної під впливом оман [154, с. 26].

Необхідно зазначити, що така взаємодія є вельми корисною у зв'язку з тим, що нотаріус має можливості ще на стадії формування злочинного задуму (або перших дій по підготовці до кримінального правопорушення) визначити наявність злочинних дій і повідомити про це оперативних працівників. Нотаріус здійснює різноманітні типові дії, зокрема: отримання витягу з

¹⁵⁴ Сандрачук А. А. Основи виявлення та розслідування шахрайства з об'єктами нерухомості, що перебувають у приватній власності: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Одеса, 2007. 207 с.

реєстру прав власності на нерухоме майно або довідки з виконавчого комітету відповідної ради з характеристикою відчужуваного майна; отримання довідки про відсутність заборони на відчуження; отримання нотаріально засвідченої згоди іншого з подружжя, якщо він є співвласником; отримання рішення органу опіки та піклування щодо недопущення внаслідок правочину порушення прав осіб, над якими встановлено опіку та піклування; нотаріальне посвідчення правочину, що відбувається за умов надання нотаріусу правостановлюючих та інших необхідних документів; державна реєстрація правочину; державна реєстрація права власності, і злочинці розуміють, що навіть, почавши злочинні дії на ринку землі, продовжити їх потрібно шляхом використання нотаріальних дій, а якщо вони не зможуть втягнути нотаріуса у злочинну змову (або використати «в темну»), то недотримання встановленої форми договору стосовно відчуження земельної ділянки матиме наслідком його не укладення, що перешкодить подальшому заволодінню земельній ділянці, та можливого початку, або легалізації самовільного будівництва на самовільно зайнятій земельній ділянці (з огляду на це, до механізму їх злочинної діяльності входить вчинення злочинних дій на стадії нотаріального посвідчення та державної реєстрації правочинів щодо відчуження земельних ділянок [¹⁵⁵, с. 25; ¹⁵⁶, с. 33]).

Разом із цим, реєстраційні органи, як суб'єкт взаємодії, можуть надати інформацію про наявність у документах, що засвідчують право власності на земельну ділянку, ознак технічної або інтелектуальної підробки (або інших ознак кримінального правопорушення).

У певних випадках можлива взаємодія з ревізійними підрозділами суб'єктів господарювання [¹⁵⁷], що діють у сфері земельних відносин та у сфері протидії самовільному будівництву, шляхом внутрішнього та зовнішнього аудиту (аналітична перевірка, юридична перевірка, економічна перевірка, зустрічна перевірка, логічний аналіз взаємопов'язаних документів, аналіз руху матеріальних засобів і грошових коштів, вибіркова перевірка). Аудитор повинен брати до уваги дві сторони суттєвості: кількісну та якісну. З якісного погляду він повинен дати своє професійне судження щодо суттєвості виявлених у ході перевірки відхилень. З кількісного погляду встановлюється, чи перевищують окремі знайдені відхилення або їх сума кількісні критерії – рівень суттєвості. Рівень суттєвості – це найбільше значення помилки у звітності, починаючи з якої її кваліфікований користувач з великим ступенем імовірності робить неправильні висновки та приймає неправильні економічні

¹⁵⁵ Князев С. В. Виявлення та перевірка оперативної інформації при протидії злочинам, що вчиняються на ринку житла. *Боротьба з організованою злочинністю та корупцією (теорія і практика)*. 2014. № 1. С. 22–26.

¹⁵⁶ Сандрачук А. А. Основи виявлення та розслідування шахрайства з об'єктами нерухомості, що перебувають у приватній власності: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Одеса, 2007. 207 с.

¹⁵⁷ Взаємодія органів досудового розслідування з підрозділами Державної аудиторської служби України під час призначення та проведення ревізій у кримінальному провадженні : метод. реком. / А. А. Вознюк, О. М. Брисковська, А. П. Запотоцький та ін. ; за заг. ред. С. С. Чернявського. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2018. 40 с.

рішення. Концепція суттєвості використовується як основа для планування перевірки під час визначення звітності, які містять помилки, оцінки матеріалів власних досліджень і прийняття рішення про зміст аудиторського висновку.

З метою удосконалення взаємодії між зазначеними суб'єктами вважаємо за доцільне запропонувати проводити щоквартально спільні наради з метою напрацювання, затвердження та проведення спільних заходів з питань охорони земель і проведення систематичних перевірок на предмет законності володіння, користування та розпорядження землею за призначенням. За результатами проведених нарад проводити спільні рейди у складі мобільних рейдових груп, створених у підприємствах, що належать до сфери управління Держгеокадастру, із залученням працівників поліції та засобів масової інформації. Аргументовано це тим, що проблеми розкриття та розслідування кримінальних правопорушень у сфері земельних відносин потребують об'єднання зусиль не тільки правоохоронних органів, але й органів, що здійснюють контроль, у тому числі і екологічний [158, с. 65]. Зауважимо, що ефективність узгодженої діяльності слідчого з вказаними органами значною мірою визначається тривалістю об'єднання спільних зусиль. Така діяльність може мати разовий характер, короткостроковий або здійснюватися на постійній основі протягом значного проміжку часу (всієї роботи з розслідування конкретного кримінального правопорушення). Однак, передумовою якісної взаємодії є вивчення слідчим чинного земельного законодавства, нормативних актів міністерств, відомств, органів місцевого самоврядування стосовно охорони та використання земель. Первинні матеріали про кримінальні правопорушення у сфері земельних відносин надходять, як правило, від органів, що здійснюють контроль.

Непроцесуальна чи організаційно-тактична форма взаємодії слідчого зі службовими особами землевпорядних організацій, державними органами з охорони навколишнього природного середовища та іншими, належить до поширених форм взаємодії. Передусім це стосується одержання консультацій від фахівців стосовно: 1) нормативних документів, що регламентують діяльність, яка підлягає перевірці; 2) технології виробництва, організації контролю та обліку виробничої діяльності; 3) характеру документів, що відображають діяльність підприємств, установ, організацій, порядку й особливостей документообігу; 4) спеціальної технічної, наукової, методичної літератури; 5) змісту питань для проведення експертного дослідження.

Головною непроцесуальною дієвою формою взаємодії правоохоронних органів у виявленні, розслідуванні та запобіганні кримінальним правопорушенням у сфері земельних відносин є взаємодія з громадськістю та засобами масової інформації. Необхідно уточнити, що участь громадськості не пов'язана з підготовкою та виконанням СРД, а головним чином зводиться до наступних форм: а) повідомлення органів досудового розслідування про вчинені кримінальні правопорушення; б) створення громадських формувань.

¹⁵⁸ Кузьмичов В., Москвін Ю. Криміналістичне вивчення злочинної діяльності. *Права України*. 1999. № 5. С. 65–67.

Проте, іноді трапляються випадки, коли громадськість може бути залучена до підготовки та здійснення СРД, зокрема: а) під час слідчого експерименту; б) для виявлення джерел інформації про обставини, які розслідують; в) для забезпечення охорони ОМП; г) для виконання окремих технічних прийомів, необхідних для проведення СРД, пошукових дій для виявлення та вилучення речових доказів; д) під час здійснення окремих організаційних заходів з профілактики. Свій внесок у боротьбу з кримінальними правопорушеннями у сфері земельних відносин роблять різні об'єднання громадян, зокрема, «Партія зелених», вітчизняні та міжнародні неурядові екологічні організації, ЗМІ. Вони взаємодіють з органами досудового розслідування та державними структурами з питань профілактики як екологічних правопорушень загалом, так і, зокрема, у сфері земельних відносин й надають допомогу в цій справі природоохоронним і правоохоронним органам, а також самі безпосередньо виявляють такі правопорушення [¹⁵⁹, с. 319].

На окрему увагу потребує питання взаємодії правоохоронних органів із ЗМІ, оскільки саме ЗМІ є найшвидшими та найпотужнішим комунікаційним каналом між правоохоронними органами та громадськістю. Так, вони можуть бути ефективно використані у питаннях: а) формування суспільної думки щодо питань боротьби зі злочинністю; б) поглиблення правової поінформованості населення; в) інформування про діяльність правоохоронних органів; г) допомоги у профілактиці правопорушень. Інколи саме журналісти володіють інформацією, яка допомагає поліції у розслідуванні, оскільки частіше контактують із очевидцями, які охочіше надають інформацію саме представникам ЗМІ.

Використання ЗМІ у розшуковій діяльності працівниками органів досудового розслідування дозволяє: а) зекономити час, зусилля й засоби; б) оперативно здійснювати ініціувальний вплив на населення; в) практично не обмежувати територію, населення, яке може бути залучене до розшуку місць псування чи забруднення земель, самовільного будівництва, встановлення місця перебування злочинця тощо. Тим паче, що останнім часом все частіше публікації журналістів в Інтернеті (наприклад: публікації програми «Схеми: корупція в деталях», «Bihus.Info» тощо) стають підставами для внесення відомостей до ЄРДР, і саме за їх матеріалами слідство ще на початковому етапі володіє інформацією про схеми, фігурантів, а нерідко, й документами, які вказують на проведені оборудки із землею.

Отже, взаємодія органів досудового розслідування з іншими підрозділами правоохоронних органів, державними та громадськими інституціями, окремими громадянами й ЗМІ, є дієвим інструментарієм підвищення ефективності протидії кримінальним правопорушенням у сфері земельних відносин. Результативність діяльності взаємодіючих суб'єктів може бути досягнута лише при обов'язковому дотриманні певних умов. Перш за все, повинні бути визначені взаємодіючі ланки, їх завдання та обсяг

¹⁵⁹ Одерій О. В. Теорія і практика розслідування злочинів проти довкілля: монографія. Харків: Діса плюс, 2015. 528 с.

взаємодії, чітко розподілені функціональні обов'язки, обрані форми взаємодії та визначені конкретні виконавці, яким повинні бути роз'яснені поставлені перед ними спільні завдання. Потім належить забезпечити обмін взаємною інформацією, визначити способи та засоби зв'язку (наради, робоче обговорення конкретних ситуацій, телефонні контакти тощо) між взаємодіючими ланками.

Крім того, має бути забезпеченим чітке маневрування силами та засобами у відповідності до обстановки, а також постійне керівництво та контроль за виконанням узгоджених спільних заходів.

РОЗДІЛ 4. ПРОВЕДЕННЯ ПРОЦЕСУАЛЬНИХ ДІЙ ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ У СФЕРІ ЗЕМЕЛЬНИХ ВІДНОСИН

4.1. Організація і тактика проведення слідчих (розшукових) дій і заходів забезпечення кримінального провадження

Основними процесуальними способами отримання документів з ознаками речових доказів є огляд речей і документів, обшук, допит підозрюваного, та свідків, а також тимчасовий доступ до речей і документів (глава 15 КПК України), витребування документів, висновків ревізій та актів перевірок (в порядку ч. 2 ст. 93 КПК України).

4.1.1. Огляд

Відповідно до ст. 237 КПК України, з метою виявлення та фіксації відомостей щодо обставин вчинення кримінального правопорушення, слідчий, прокурор проводять огляд місцевості, приміщення, речей та документів [¹⁶⁰; ¹⁶¹].

Специфіка і тактика ОМП залежить від особливостей незаконних операцій із землею. Водночас можна виділити типові особливості проведення ОМП, що характерні для всіх кримінальних правопорушень даної категорії. По-перше, ОМП доцільно проводити за участю спеціаліста (спеціалістів) органу земельних ресурсів, оскільки він може надати кваліфіковану допомогу слідчому та пояснити особливості як правового режиму, так і природно-технічних характеристик земельної ділянки, яка оглядається. Крім того, незалежно від слідчої ситуації, до участі в огляді у якості спеціалістів слухно залучати:

- землевпорядника місцевої ради;
- працівника Держземінспекції або відділу земельних ресурсів;
- працівника Державної архітектурно-будівельної інспекції;
- працівника територіального підрозділу Державної екологічної інспекції Міністерства охорони навколишнього природного середовища;
- інших фахівців (інженерів, геологів, агрономів тощо).

Завдання, які вирішуються під час огляду, знаходяться у прямій залежності від особливостей незаконних дій щодо земельної ділянки, а також мети її незаконного використання. Незалежно від слідчої ситуації, під час огляду земельної ділянки слідчому необхідно звернути особливу увагу на:

¹⁶⁰ Кримінальний процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар / за заг. ред.: В. Г. Гончаренка, В. Т. Нора, М. Є. Шумила. К.: Юстініан, 2012. 1328 с.

¹⁶¹ Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13 квітня 2012 р. № 4651-VI. *Верховна Рада України*. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>

наявність знаків або інших споруд, які встановлюють межі земельної ділянки або слугують огорожею;

сліди знищення межових знаків чи огорожі, які були встановлені попереднім власником земельної ділянки;

сліди впливу на родючий шар ґрунту (його обробка, пошкодження верхнього шару, наявність добрив тощо);

сліди висіву насіння, вирощування сільськогосподарських культур;

наявність засобів і слідів меліорації (характерно для земель сільськогосподарського призначення);

наявність характерних ознак, які свідчать про незаконний видобуток на земельній ділянці корисних копалин (наприклад, наявність саморобних шахт);

ознаки виконання будівельних та інших робіт;

наявність розміщених будівельних матеріалів, техніки, сміття [¹⁶², с. 136–138].

Суть ОМП у кримінальних провадженнях про незаконне заволодіння землею, полягає в тому, що слідчий безпосередньо сприймає обстановку на земельній ділянці, яка є предметом кримінального правопорушення, він має можливість вивчити та дослідити матеріальні джерела доказової інформації. Коло спеціалістів, які залучаються до огляду земельної ділянки диференціюється в залежності від слідчої ситуації, яка склалася на момент ОМП. Необхідність залучення спеціаліста під час огляду земельної ділянки обумовлена необхідністю встановлення межі самовільно зайнятої земельної ділянки та визначення площі незаконно зайнятої землі, що потребує додаткових знань та використання спеціальних вимірювальних пристроїв. Теж саме стосується і розслідування кримінальних правопорушень екологічної спрямованості, метою яких є незаконне заволодіння землею, оскільки залучення спеціалістів, дає змогу визначити джерело виникнення забруднення, встановити межі та подальші напрями його поширення, з'ясувати наявну екологічну небезпеку для цієї місцевості з урахуванням її географічних та геологічних особливостей [¹⁶³, с. 115].

Метою огляду земельної ділянки є визначення площі земельної ділянки, визначення меж такої ділянки та фіксація стану земельної ділянки. Аналіз правозастосовної практики свідчить, що земельна ділянки може бути засіяна зерновими культурами, на ній може бути встановлена огорожа, розпочате будівництво і таке інше, що потребує попередньої підготовки до проведення цієї СРД. Типовими порушеннями при складанні протоколів ОМП є такі: а) неправильні заміри площі земельної ділянки (18 %); б) під час огляду не здійснено розподіл між самовільно зайнятою земельною ділянкою та прилеглою територією, яка не використовується під час вчинення кримінального правопорушення (31 %), в) інші порушення (24 %), які

¹⁶² Протидія злочинам у сфері земельних відносин : навч. посіб. / С. В. Андрусенко, О. М. Бандурка, М. С. Рябенко та ін.; за заг. наук. ред. С. М. Гусарова. Харків: Атлас, 2013. 183 с.

¹⁶³ Тальянчук І. С. Використання спеціальних знань під час проведення огляду місцевості (на прикладі розслідування злочинів у сфері земельних відносин). *Криміналістичний вісник*. 2014. № 2 (22). С. 112–116.

допускаються переважно у зв'язку з недостатністю досвіду розслідування кримінальних правопорушень цієї категорії (27 %) [164, с. 121].

Традиційно під час огляду земельної ділянки, відносно якої вчинені незаконні дії, використовується загальна тактика огляду ділянки місцевості. Водночас необхідно наголосити на необхідності безпосереднього вимірювання площі земельної ділянки слідчим під час проведення огляду. Не рекомендується заносити до протоколу огляду розміри, які зафіксовані у відповідних планах та картах місцевості. За можливості фіксація розмірів та площі земельної ділянки має бути якомога точнішою. *Саме тому слідчому слушно уникати у протоколі неточностей, зокрема використання таких термінологічних конструкцій, як: «зі слів спеціаліста...», «площа відповідно до карти місцевості...» тощо.* Відповідної трансформації зазнав і інструментарій слідчої діяльності, зокрема технічні засоби, які можуть бути використані під час проведення окремих слідчих (розшукових) дій. Проте їх використання не набуло значного поширення на практиці. Проводячи огляд земельної ділянки, слідчому слушно використовувати системи глобального позиціонування для визначення точних координат точок і розмірів земельних ділянок у разі неможливості їх виміру традиційними способами. Більш того, використання систем глобального позиціонування під час складання протоколу огляду земельної ділянки дозволяє прив'язати її до відповідних стаціонарних об'єктів – конкретних будівель, які мають точну юридичну адресу, тощо. Водночас під час ОМП із використанням системи глобального позиціонування необхідно повідомляти про це учасників цієї слідчої (розшукової) дії, а під час складання протоколу вказувати у ньому про використання таких систем із відповідною деталізацією їх індивідуальних ознак та технічних характеристик (назви, виробника, моделі та серійного номеру приладу), а також даних, які були отримані в результаті їх застосування [165].

Під час огляду земельної ділянки, яка знаходиться у власності органу місцевого самоврядування, ухвала слідчого судді на проведення ОМП не потрібна, а під час проведення огляду земельної ділянки, яка належить фізичній чи юридичній особі, органам державної влади, ОМП обов'язково має проводитись на підставі ухвали слідчого судді [166, 167]. У випадку, якщо земельна ділянка є власністю фізичної чи юридичної особи, її огляд передбачає собою вторгнення у сферу інтересів особи, організацій та установ. Тому рішення про проведення такого огляду здійснюється на підставі дозволу

¹⁶⁴ Дякін Я. О. Доказування у кримінальних провадженнях про злочини, пов'язані з незаконним заволодінням землею: дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2019. 235 с.

¹⁶⁵ Андрусенко С. В. Використання сучасних науково-технічних досягнень при проведенні окремих слідчих дій. Матеріали звітної наук.-практ. конф. факультету з підготовки слідчих (Львів, 23 берез. 2012 р.). Львів, 2012. С. 85–87.

¹⁶⁶ Татарин Н. М. Тактика огляду місця події під час самовільного зайняття земельної ділянки та самовільного будівництва. *Право і суспільство*. 2014. № 3. С. 305–310.

¹⁶⁷ Сіроштан Ю. В., Кульпанов М. М. Алгоритм дій працівників поліції при виявленні фактів незаконного використання земельних ділянок (самовільне зайняття): метод. реком. Кривий Ріг: Дніпро. держ. ун-т. внутр. справ, 2017. 32 с.

слідчого судді, отриманого в установленому порядку. Однак у разі, якщо земельна ділянка є державною чи комунальною власністю, ОМП може проводитись без ухвали слідчого судді.

Підставою для проведення ОМП є наявність конкретних відомостей про можливість одержання доказів та наявність інформації про вчинений злочин, що дає можливість зафіксувати факт його вчинення, обстановку місця події та інші обставини, що мають значення для з'ясування обстановки події і правильного вирішення справи. ОМП (місцевості), згідно ч. 3 ст. 214 КПК України, є невідкладною слідчою (розшуковою) дією і може бути проведена до внесення відомостей до Єдиного реєстру досудового розслідування.

Основною метою огляду місцевості (земельної ділянки) є виявлення слідів кримінального правопорушення, виявлення речових доказів, з'ясування обстановки події, визначення площі самовільно зайнятої земельної ділянки, визначення меж такої ділянки, фіксація стану земельної ділянки, в якому вона знаходиться на момент огляду, описування та перерахування знарядь, які використовувались при вчиненні злочину. Типовими джерелами інформації є стан земельної ділянки, відібрання зразків ґрунту, відібрання зразків насаджень, якими засіяна земельна ділянка, визначення меж самозайнятої ділянки, тощо.

У огляді земельної ділянки можуть брати участь слідчий, прокурор, особи, чії права та законні інтереси можуть бути обмежені або порушені, не менше двох понять незалежно від застосування технічних засобів фіксування відповідної слідчої (розшукової) дії, спеціалісти та інші учасники кримінального провадження. До участі в ОМП може бути запрошена сторона захисту, представник юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, якщо проведення ОМП було ними ініційоване.

Залучення до огляду земельної ділянки осіб, чії права та законні інтереси можуть бути обмежені або порушені, регламентується ч. 3 ст. 223 КПК України. Такими особами є фізичні та юридичні особи, які є власниками земельної ділянки. Необхідність залучення осіб, чії права та законні інтереси можуть бути обмежені або порушені, обумовлена тим, що це є складовою механізму забезпечення гарантій захисту прав та інтересів особи, якій належить об'єкт, який підлягає огляду. В контексті предмету дослідження – таким об'єктом є земельна ділянка.

Правовою підставою для залучення спеціаліста у огляді є ч. 3 ст. 237 КПК України. Аналіз правозастосовної практики свідчить, що до участі у огляді земельної ділянки залучаються спеціаліст-агроном управління промислового розвитку відповідного регіону, інспектор у сфері державного контролю за використанням та охороною земель і дотримання вимог законодавства України про охорону земель на території відповідного регіону, тощо. Коло спеціалістів, які залучаються до огляду земельної ділянки диференціюється в залежності від слідчої ситуації, яка склалася на момент ОМП. Необхідність залучення спеціаліста під час огляду земельної ділянки обумовлена тим, що під час огляду земельної ділянки необхідно встановити межі самовільно зайнятої земельної ділянки та визначити площу, що потребує

додаткових знань та використання спеціальних вимірювальних пристроїв. При розслідуванні кримінальних правопорушень екологічної спрямованості, метою яких є незаконне заволодіння землею передбачає собою залучення спеціалістів, які володіють спеціальними знаннями, дає змогу визначити джерело виникнення забруднення, встановити межі та подальші напрями його поширення, з'ясувати наявну екологічну небезпеку для цієї місцевості з урахуванням її географічних та геологічних особливостей [168].

Обов'язковою складовою огляду земельної ділянки є застосування фотозйомки. У даному випадку необхідно застосовувати судово-оперативну фотографію, яка спрямована на фіксацію обстановки, слідів та інших об'єктів. Наголосимо, що під час фотографування безпосередньо земельної ділянки необхідно застосовувати орієнтуючу та оглядову зйомку, яка зможе забезпечити фіксацію земельної ділянки разом з оточуючими предметами (орієнтуюча), так і без них (оглядова). В окремих випадках шляхом вузлової зйомки фіксуються місця зі слідами знищення огорожі, насаджень, видобутку корисних копалин, місця накопичення будівельних матеріалів, сміття, фундаменти, недобудовані та збудовані об'єкти, будівельна, сільськогосподарська та інша техніка тощо. Місцезнаходження всіх перерахованих об'єктів необхідно відобразити на схемі, яка додається до протоколу огляду.

Огляд документів. Водночас огляд обов'язково супроводжується оглядом документів. Огляд документів як самостійна слідча (розшукова) дія проводиться у випадках, коли документ не був оглянутий та зафіксований у протоколах тих слідчих (розшукових) дій, під час яких він був виявлений, або коли був поданий підозрюваним, потерпілим чи свідком. Огляд як окрему слідчу дію обов'язково необхідно проводити у двох випадках: по-перше, стосовно документів - письмових доказів, які були вилучені під час ОМП, вилучення або обшуку, але не були при цьому оглянуті; по-друге, стосовно всіх документів - речових доказів, оскільки речові докази повинні бути уважно оглянуті, по можливості сфотографовані, детально описані у протоколі огляду і приєднані до справи.

Проведення огляду документів під час розслідування кримінальних правопорушень, вчинених у сфері земельних відносин, дозволяє визначити:

осіб, які брали участь у складанні документів нормативно-правового та розпорядчого характеру;

зміст і характер відносин, які виникають унаслідок вступу в законну силу документів нормативно-правового та розпорядчого характеру;

перелік документів, за допомогою яких можлива перевірка фактичного змісту регулювання земельних відносин;

перелік документів, які підлягають вилученню;

суб'єктів, у яких необхідно провести вилучення або обшук;

¹⁶⁸ Тальянчук І. С. Використання спеціальних знань під час проведення огляду місцевості (на прикладі розслідування злочинів у сфері земельних відносин). *Криміналістичний вісник*. 2014. № 2 (22). С. 112–116.

необхідні експертні дослідження документів (бланків, печаток).

Крім того, здійснюючи огляд документів, слідчому необхідно зосередитись на виявленні фактів їх підробки. Аналіз кримінальних проваджень та експертної практики свідчить, що найпоширенішими способами підробки документів при незаконному отриманні права власності або користування на землю є: підробка відбитків печаток і штампів; підробка підпису уповноваженої особи; повна або часткова підробка тексту документа. Оскільки складання підроблених документів є, як правило, складовою частиною способу вчинення незаконного отримання земельної ділянки у власність або користування, знання можливих ознак підробки документів є необхідною умовою ефективного виявлення і розслідування цього виду кримінальних правопорушень.

Здійснення успішного огляду документів під час розслідування кримінальних правопорушень, вчинених у сфері земельних відносин, потребує ретельної підготовки до проведення цієї СРД, зокрема: ознайомлення з порядком оформлення документів, які використовуються для регулювання земельних відносин; визначення переліку та підготовки необхідних науково-технічних засобів, які можуть бути використані під час огляду; з'ясування необхідності запрошення спеціаліста для проведення огляду документа.

У ході огляду обов'язково фіксуються реквізити документа, ретельно вивчається його зміст з метою виявлення можливих протиріч, встановлюється, чи не допускались будь-які зміни в цьому змісті. Протиріччя встановлюються шляхом співставлення окремих реквізитів: бланка, відбитків печаток і штампів, дати видачі документа і виготовлення бланка тощо.

Участь понятих є не обов'язковою, однак вони можуть бути запрошені до участі, якщо слідчий, прокурор вважатиме це за доцільно (ч. 7 ст. 223 КПК України).

Проведення огляду документа складається із підготовчого, наступного та заключного етапу. На початковому етапі огляду документа слідчий вживає заходів щодо залучення до участі у СРД спеціаліста та понятих за необхідності. Визначає необхідність використання додаткового обладнання під час огляду та забезпечує його присутність.

Наступний етап огляду документа передбачає собою візуальний огляд документа та дослідження його змісту. Візуальний огляд документа передбачає собою відсутність механічного контакту між слідчим та документом. Такий огляд включає в себе дослідження змісту документа, а лише візуальний огляд самого документа та його реквізитів. У процесі візуального огляду документів, окрім усього іншого, слід перевіряти чи містять вони усі необхідні реквізити (назву, місце і дату складання, штамп, печатку, підпис належної особи тощо) [169].

¹⁶⁹ Попелюшко В.О. Правила огляду документів та їх приєднання до справи. *Верховенство права у процесі державотворення та захисту прав людини в Україні* : матер. ІХ Всеукр. наук.-практ. конф. (Острого, 30- 31 трав. 2008 р.). Острого: «Острозька академія», 2008 . С. 277-280.

Під час огляду доцільно проводити криміналістичний аналіз документа в такому порядку: а) формальна оцінка документа – чи має документ усі необхідні реквізити й формальні ознаки (бланки встановленого зразка; реєстраційні дані; підписи відповідальних осіб; відбитки печаток і штампів тощо); б) під час огляду варто звертати увагу на ознаки матеріального підроблення, для чого потрібно знати відповідні способи їх виявлення. Першочерговим завданням слідчого є їх своєчасне виявлення, вилучення та приєднання до матеріалів кримінального провадження. Успіх такої діяльності в огляді документів багато в чому залежить від уміння слідчого працювати з ними, його знань, особливостей функціонування земельних відносин, специфіки документального супроводження окремих господарських операцій.

Вивчення змісту документа потрібно починати з ретельного і уважного прочитання всіх текстів (тексту самого документа, текстів відбитків печаток і штампів, прізвищ осіб, які підписали документ). Після цього потрібно правильно розбити цей зміст на відносно самостійні смислові елементи (основний текст документа, відбиток кутового штампу, відбиток печатки, підпис, дату, бланк). Вивчення змісту документа складається із трьох елементів: 1) виявлення можливих суперечностей між змістом документа і а) загальновідомими фактами, б) фактами, встановленими у кримінальному провадженні; 2) виявлення можливих суперечностей між змістом окремих елементів документа; 3) перевірка правильності результатів, зафіксованих в тексті документа [170, с. 103–104]. В процесі огляду документа необхідно перевіряти і встановлювати відповідність діючих форм документів, послідовність, повноту і правильність заповнення реквізитів, порядкової нумерації і наявності необхідних підписів. Шляхом зіставлення господарської операції, відображеної в документі, з різними взаємопов'язаними показниками, подіями визначається, чи була об'єктивна можливість її виникнення.

Особливістю огляду документа є те, що для встановлення факту внесення неправдивих відомостей, які надають юридичні права на земельну ділянку, є системне проведення огляду документу та визначення послідовності, яка б дозволяла встановити правову силу документа та обставин, які свідчать про внесення неправомірних відомостей.

Результати огляду документа фіксуються у протоколі. Огляд документів для встановлення фактів незаконних операцій із землею необхідно проводити з урахуванням положень відомих нормативних документів щодо порядку, підстав та юридичних наслідків незаконних операцій із землею (інструкцій, положень, наказів, розпоряджень, якими регулювались правовідносини з утворення юридичної особи, стосовно якої наявні відомості про незаконне землекористування; отримання державних актів на землю як у колективну, так і індивідуальну власність). В окремих випадках існує тактична необхідність проведення огляду документів за участю осіб, щодо яких є припущення про їх

¹⁷⁰ Воробей О. В., Мельников І. М. Волошин О. Г. Техніко-криміналістичне дослідження документів: навч.-метод. посіб. Київ : Центр учбової літератури, 2008. 304 с.

причетність до вчинення кримінального правопорушення (посадових, службових, осіб юридичної особи, місцевої ради та землеустрою, якими здійснювалося оформлення документів на право користування земельною ділянкою, що вважається незаконним, тощо) або за участю заявників (якщо провадження розпочато на підставі звернень громадян, коли вони конкретно загадують документ у заяві та вказують на нього як на сфальсифікований).

Під час огляду слід зафіксувати зауваження та пояснення вказаних осіб щодо відповідності та ознак фіктивності або дійсності положень вказаних документів, у тому числі: чи відповідає закону видання документа, який оглядається, чи наявні у документі всі необхідні реквізити для визнання його дійсним, чи наявні ознаки у документі, які вказують на невідповідність чинному законодавству його видання або на його підробку [¹⁷¹, с. 142].

Результати анкетування слідчих показали, що огляд документів проводився у 79 % випадках. Однак вивчення кримінальних проваджень свідчить, що до цієї процесуальної дії слідчі ставляться формально, складаючи протокол огляду документів через деякий час після його фактичного проведення та з процесуальними порушеннями.

4.1.2. Тимчасовий доступ до речей і документів

Порядок проведення тимчасового доступу до речей і документів регламентується ст. 159, 160, 163-165 КПК України. При цьому, відповідно до ст. 159 КПК України, тимчасовий доступ до речей і документів полягає у наданні стороні кримінального провадження особою, у володінні якої знаходяться такі речі і документи, можливості ознайомитися з ними, зробити їх копії та, у разі прийняття відповідного рішення слідчим суддею, судом, вилучити їх (здійснити їх вилучення). Тимчасовий доступ до речей і документів здійснюється на підставі ухвали слідчого судді, суду [¹⁷², с. 369].

Результативність вилучення під час розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із порушенням земельного законодавства, зумовлюється її підготовкою та вибором слідчим тактичних методів і прийомів її проведення. Проведення вилучення на початковому етапі розслідування кримінальних правопорушень, вчинених у сфері земельних відносин, позбавляє злочинців можливості приховати від слідства матеріальні об'єкти, які мають доказове значення для своєчасного розслідування кримінального правопорушення у сфері земельних відносин. Аналіз матеріалів кримінальних проваджень свідчить, що, з метою дослідження механізму порушень вимог земельного законодавства, під час досудового розслідування необхідно проводити вилучення як самих правовстановлюючих документів (рішень органів влади, договорів оренди, купівлі-продажу), так і

¹⁷¹ Протидія злочинам у сфері земельних відносин : навч. посіб. / С. В. Андрущенко, О. М. Бандурка, М. С. Рябенко та ін.; за заг. наук. ред. С. М. Гусарова. Харків: Атлас, 2013. 183 с.

¹⁷² Кримінальний процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар / за заг. ред.: В. Г. Гончаренка, В. Т. Нора, М. Є. Шумила. Київ : Юстініан, 2012. 1328 с.

тих документів, які є підставою для їх видачі (протоколів загальних зборів, актів встановлення меж земельної ділянки в натурі та ін.).

Обов'язковому вилученню підлягають:

правовстановлюючі документи, які надають право на володіння чи користування земельною ділянкою (державні акти, рішення місцевих рад, договори оренди чи суборенди);

матеріали державних інспекцій, в яких зафіксовано факт операцій із конкретною земельною ділянкою (акти відомчих перевірок, протоколи про вчинені за певний період адміністративні порушення, розрахунки розміру заподіяної шкоди та ін.);

документація, в якій міститься інформація про замовлення чи виконання земельних робіт (договори про виконання земельних робіт, акти про їх виконання, банківські виписки, що підтверджують факт сплати, товарно-транспортні накладні та ін.).

Водночас решту документів необхідно вилучити шляхом вилучення. З метою економізації процесу розслідування перед здійсненням безпосередньої вилучення документів слідчому доцільно ознайомитися з їх змістом і лише після цього проводити їх вилучення.

При провадженні по кримінальних правопорушеннях, вчинених у сфері земельних відносин, вилучення, як правило, проводяться: в місцевих державних адміністраціях та місцевих радах – щодо документів про відвід земельної ділянки; у територіальних відділах земельних ресурсів, Державного підприємства «Центр державного земельного кадастру» Держкомзему – щодо документів про технічне супроводження оформлення та реєстрацію права власності на земельну ділянку; в установах, які мають повноваження з користування та контролю за землями відповідної категорії (зокрема підрозділах Держгеокадастру, Держгеоінспекції, Державної архітектурно-будівельної інспекції – щодо документів про притягнення до адміністративної відповідальності за порушення земельного законодавства), на підприємствах, які мають право користування земельною ділянкою, щодо документів, які мають значення для розслідування залежно від обставин (реєстр орендодавців, списки працівників, посадові обов'язки службових осіб і т.д.), та на підприємствах, які проводили роботи на земельній ділянці.

Окрім своєчасного виявлення і вилучення документів в органах місцевого самоврядування, регіональних відділеннях та представництвах у районах і містах Фонду держмайна України, органів земельних ресурсів, необхідно мати на увазі вилучення відповідних документів у користувачів або власників земельної ділянки.

Ревізії доцільно призначати лише з урахуванням питань, на які може бути надано відповіді та які можуть бути використані як належні докази в кримінальному провадженні. Водночас, висвітлено головну невирішену на цей час проблему відсутності у КПК України прямих норм, що визначають повноваження органів досудового розслідування, прокуратури, а також суду, на призначення ревізій і перевірок під час досудового розслідування, зокрема, виключення п. 4 ч. 2 ст. 40 та п. 6 ч. 2 ст. 36 КПК України на підставі Закону

України «Про прокуратуру» від 14 жовтня 2014 року, призвело до суттєвого ускладнення виконання стороною обвинувачення вимог ст. 2 КПК України щодо забезпечення повного та неупередженого розслідування, у зв'язку з чим запропоновано внести зміни до кримінального процесуального законодавства для їх подолання.

Фактичними підставами для проведення ревізії можуть бути: наявність у матеріалах кримінального провадження окремих фактів протиправної діяльності, що підтверджують необхідність перевірки за первинними документами діяльності організації загалом (за умови, що за цей період планову ревізію не проводили); обґрунтоване клопотання підозрюваного щодо проведення ревізії; встановлення в процесі розслідування факту роботи підозрюваного в іншій організації на аналогічній посаді; виявлення в процесі розслідування злочинних зв'язків підозрюваного з представниками інших підприємств, організацій; повідомлення експерта про неможливість надати експертний висновок щодо конкретних питань без попередньо проведеної ревізії. При вирішенні питання про призначення ревізії або земельно-технічної експертизи спеціаліст в земельній галузі може надати слідчому консультацію щодо формулювання запитань ревізору чи експерту.

4.1.3. Обшук

Відповідно до ст. 234 КПК України, обшук проводиться з метою виявлення та фіксації відомостей про обставини вчинення кримінального правопорушення, відшукування знаряддя кримінального правопорушення або майна, яке було здобуте у результаті його вчинення, а також встановлення місцезнаходження розшукуваних осіб. Обшук проводиться на підставі ухвали слідчого судді.

Обшуки найчастіше проводять: за місцем проживання підозрюваних; у господарських приміщеннях; за місцем роботи підозрюваних; за місцем проживання їх родичів, знайомих; в інших місцях (дачі, гаражі, садові ділянки, транспортні засоби). Така СРД у 94 % проводиться з метою встановлення групового характеру та отримання інформації про організоване злочинне угруповання й характеризується одночасністю проведення щодо декількох підозрюваних. Об'єктами пошуку найчастіше є документи господарської діяльності, їх фрагменти, фотокопії (справжні та з ознаками підробки); бланки документів з реквізитами суб'єктів господарської діяльності (відбитками печаток, штампів, підписами службових осіб); комп'ютерна техніка та електронні носії інформації; зразки бланків, штампів та печаток суб'єктів господарської діяльності; особисті речі (записні книжки, чернетки, щоденники тощо).

Метою проведення обшуку під час розслідування кримінальних правопорушень у сфері земельних відносин є виявлення і вилучення предметів і документів, що мають доказове значення. Перед проведенням обшуку слідчому необхідно встановити:

хто може знаходитися на об'єкті у момент обшуку (зокрема співучасники кримінального правопорушення тощо);
де можуть знаходитися необхідні предмети та документи;
які саме це можуть бути документи;
коли найбільш зручно почати обшук;
слід скласти плани об'єкта і порядок проведення обшуку в ньому з чітким розподілом функцій та ролей для кожного учасника слідчої дії;
вибір понять.

Проведення обшуку за місцем проживання і роботи підозрюваного за даною категорією кримінальних правопорушень має певну специфіку. Традиційно під час розслідування кримінальних правопорушень означеної категорії обшук, як правило, спрямовується на вирішення завдань, спрямованих на одержання речових доказів і документів, які підтверджують вчинення кримінальних правопорушень у сфері земельних відносин, зокрема: документів нормативно-правового та розпорядчого характеру; бланків документів; штампів та печаток; персонального комп'ютера та електронних носіїв інформації (флешки, переносний та жорсткий диск комп'ютера тощо), договорів, чорнових записів, планів місцевості, земельної ділянки, будівлі тощо.

4.1.4. Допит

Допит *свідків* під час розслідування кримінальних правопорушень у сфері земельних відносин потребує детальної підготовки, зокрема:
вивчення матеріалів кримінального провадження;
вивчення даних про особу допитуваного (його психологічні властивості, рівень загальної культури, освіти, спосіб життя та ін.);
вивчення спеціальних питань, які стосуються розслідування кримінальних правопорушень у сфері земельних відносин;
складання детального плану допиту.

Тактика допиту, а також перелік питань, які підлягають з'ясуванню, безпосередньо залежатимуть від посадового становища особи, її функціональних обов'язків, конкретної ролі під час вчинення кримінального правопорушення, а також статусу під час розслідування кримінальної справи. Зокрема, допитуючи посадових осіб органів виконавчої влади та місцевого самоврядування, необхідно акцентувати увагу на таких питаннях:

хто звернувся із заявою про виділення земельної ділянки;
з ким контактували;
як проводилася оплата за виконану роботу;
чи оплачувалися роботи замовником або іншою особою;
якщо збереглися документи, що підтверджують оплату, одержати їх копії;

ким приймалася виконана робота, тобто проект землепорядкування.

В окремих слідчих ситуаціях (зокрема пов'язаних із самовільним захопленням земельних ділянок, незаконним наданням ділянки в оренду чи

власність) виникає необхідність допиту власників та користувачів сусідніх ділянок, осіб, які в силу своїх професійних функцій присутні поблизу незаконно зайнятої ділянки, а також працівників органів державної влади та місцевого самоврядування, до повноважень яких входять землевідведення та контроль за землекористуванням.

Крім того, існує необхідність акцентувати увагу на окремих аспектах допиту потерпілих від кримінального правопорушення, зокрема власників чи законних орендарів земельної ділянки. Так, під час їх допиту з'ясуванню підлягають:

- обставини одержання права власності чи користування землею;
- повнота наявних правоустановчих документів, причини їх неповноти;
- факти передачі іншій особі прав землекористування (якщо так, то кому і за яких обставин, на яких умовах);

- як і коли потерпілому стало відомо про незаконні дії, які заходи було вжито у зв'язку з цим;

- які об'єкти містились на ділянці, які посіви та насадження, в якому стані знаходився поверхневий шар ґрунту тощо.

Слідчому необхідно з'ясувати відомі свідкам обставини незаконного використання земельної ділянки, зокрема: ознаки зовнішності осіб, котрі вчиняли протиправні дії; ознаки транспортних засобів та іншої техніки, яка при цьому використовувалася; чи відомо їм про перевірки дотримання земельного законодавства, які здійснювали представники державних органів, тощо.

Як свідків також доцільно допитувати голів місцевих держадміністрацій і рад, землевпорядників, секретарів, спеціалістів, інспекторів відділів земельних ресурсів з питань, що мають значення для справи, які відомі їм у зв'язку з виконанням своїх професійних функцій. При підготовці та проведенні допитів зазначених осіб слід урахувувати, чи не порушували вони при цьому своїх обов'язків.

Особливу увагу треба приділити допиту інспекторів Держгеокадастру або Держекоінспекції, котрі проводили обстеження землі. При цьому можуть бути з'ясовані такі питання:

- коли, за яких обставин і які саме порушення земельного законодавства були виявлені;

- які особи знаходилися на обстежуваній ділянці;
- як вони вели себе при здійсненні контрольних дій;
- чи не намагався хто-небудь впливати на рішення;
- чи не виявлялися раніше на цій ділянці або з боку вказаних осіб порушення, якщо так, то які заходи вживалися;

- як вони реагували на приписи;
- які умови сприяли порушенню та які заходи доцільно здійснити для їх усунення.

Допит підозрюваного. Відповідно до ст. 42 КПК України, підозрюваним є особа, якій у порядку, передбаченому ст. 276, 279 КПК України, повідомлено

про підозру, або особа, яка затримана за підозрою у вчиненні кримінального правопорушення.

Допит підозрюваного переважно має конфліктний характер (77 %), супроводжується відмовою давати показання та даванням завідомо неправдивих показань, запереченням злочинного характеру своїх дій. Вказане обумовлює необхідність попередньої підготовки та застосування тактичних прийомів: встановлення психологічного контакту, максимальна деталізація показань; постановка різного виду запитань та вірний вибір їх послідовності, пред'явлення доказів, створення уявлення про інформованість слідчого, використання стадії «вільної розповіді». Запропонована тактика допиту у складних ситуаціях, в яких кримінальне правопорушення у сфері земельних відносин вчинене групою осіб – 82 % і організованою групою – 10 %. Такі ситуації, як правило, носять конфліктний характер з багатьма способами протидії розслідуванню (43 %).

Чинниками, які зумовлюють вибір тактичних прийомів у процесі допиту підозрюваного під час розслідування кримінальних правопорушень у сфері земельних відносин, є: обізнаність підозрюваного з матеріалами, які є в розпорядженні слідчого; високий освітній та соціальний рівень підозрюваних (наявність вищої юридичної або економічної освіти); присутність під час допиту захисника.

Підготовка допиту підозрюваного у вчиненні кримінальних правопорушень, пов'язаних із незаконним використанням земельних ділянок, передбачає:

- вивчення матеріалів кримінального провадження;
 - вивчення даних про особу підозрюваного (його психологічний стан, вік, освіту, соціальний статус, соціальні зв'язки та ін.);
 - вивчення законів та інших нормативних актів, що регламентують діяльність державного службовця у сфері регулювання земельних відносин (у разі необхідності вивчення нормативно-правових актів може супроводжуватись залученням спеціаліста, який може роз'яснити слідчому окремі положення нормативно-правових актів);
 - ознайомлення з функціональними обов'язками підозрюваного;
 - складання плану допиту з фіксацією питань, нормативно-правових актів, іншої інформації, яка може бути використана у процесі допиту.
- Слідчий повинен ретельно дослідити матеріали кримінального провадження, ознайомитися з питаннями стосовно регулювання земельних відносин, залучити спеціаліста з цих питань, вивчати особу допитуваного, а особливо його психологічний стан та функціональні обов'язки.

Для вдалого допиту підозрюваного важливо вивчити його особу, тобто отримати достовірну інформацію про підозрюваного шляхом:

- вивчення біографічних матеріалів про особу;
- отримання і порівняння даних про особу підозрюваного з різних джерел;
- збору та порівняння незалежних характеристик (з місця роботи, проживання);
- аналізу навчальної або трудової діяльності особи;

аналізу різних видів документів;
безпосереднього спостереження за особою – її реакціями, емоціями, мовою, логікою міркувань, характером оцінок тощо.

Особливості питань, які необхідно з'ясувати під час допиту, залежатимуть від механізму злочинної діяльності. Водночас незалежно від конкретної слідчої ситуації слідчому необхідно отримати показання про наступне:

мотиви вчинення незаконних дій, які призвели до порушення земельного законодавства;

конкретний механізм злочинної діяльності (які документи використовувались, у якій послідовності здійснювались злочинні операції, хто допомагав готувати кримінальне правопорушення, зокрема юристи та інші фахівці, які залучались);

хто допомагав і як саме (коло співучасників і роль кожного з них);

які документи складались при цьому і де вони знаходяться;

як було виявлено кримінальне порушення і як відреагував на це підозрюваний;

які умови сприяли вчиненню кримінального правопорушення.

Процес розслідування кримінальних правопорушень, які вчиняються у сфері земельних відносин, характеризується підвищеною складністю, що зумовлюється наявністю складних технологій злочинної діяльності, великим обсягом роботи у справі, кваліфікованою протидією розслідуванню тощо. Тому в таких справах вирішення завдань розслідування нерідко вимагає проведення декількох узгоджених слідчих (розшукових) та НСРД для досягнення певної мети. У зв'язку з цим використовуються тактичні операції, які можуть бути визначені як комплекс слідчих (розшукових) та НСРД, спрямованих на виконання проміжного завдання розслідування у певній тактичній ситуації. Важливість тактичних операцій під час розслідування кримінальних правопорушень у сфері земельних відносин зумовлюється їх функціональною спрямованістю. Виділення такої тактичної операції, як «Землевпорядна документація», зумовлюється тим, що вона виступає базисом під час формування доказової бази.

Тактична операція «Службова особа» зумовлюється тим, що розслідування кримінальних правопорушень у сфері земельних відносин потребує організації ефективної роботи з посадовцями, оскільки останні можуть виступати у якості свідків, спеціалістів тощо. Водночас під час проведення цієї операції основна увага слідчого має бути зосереджена на проведенні комплексу слідчих (розшукових) дій, спрямованих на встановлення всіх службових осіб, які брали участь у вчиненні кримінального правопорушення.

4.2. Використання спеціальних знань під час розслідування

При розслідуванні кримінальних правопорушень у сфері земельних відносин використовуються спеціальні знання у двох основних формах:

1) процесуальна, що полягає в участі суб'єктів спеціальних знань у СРД; 2) непроцесуальна форма, що полягає в отриманні слідчим консультації, роз'яснень тощо. За результатами вивчення слідчої практики з'ясовано, що у кримінальних провадженнях у сфері земельних відносин спеціальні знання частіше застосовують під час: а) проведення експертиз – 43 % (експерти можуть надати висновок стосовно визначеного кола питань для планування розслідування, формулювання версій; б) проведення документальних перевірок, планових ревізій, які сприяють виявленню фактів порушення законодавства, встановленню службових і матеріально відповідальних осіб, які допустили або вчинили кримінальні правопорушення (44%); в) отримання письмових висновків спеціалістів – 14 % (спеціаліст у земельній галузі може надати консультації з приводу процедури відведення земельної ділянки, порядку її охорони та обробки, документального оформлення операцій із землею, звітності, постановки запитань на допиті, підбору документів необхідних для пред'явлення); г) участі спеціалістів у проведенні СРД – 18 %.

Так, однією із найпоширенішою формою застосування спеціальних знань у кримінальних провадженнях, розпочатих у зв'язку із вчиненням кримінального правопорушення у сфері земельних відносин, є залучення експерта та проведення експертизи. Згідно із ст. 1 ЗУ «Про судову експертизу» *судова експертиза* – це дослідження на основі спеціальних знань у галузі науки, техніки, мистецтва, ремесла тощо об'єктів, явищ і процесів з метою надання висновку з питань, що є або будуть предметом судового розгляду [173]. Проведення експертизи включає в себе: залучення експерта; проведення експертних досліджень; підготовку висновку експертом з питань, які поставлені перед ним сторонами кримінального провадження, слідчим суддею чи судом. Завдяки здобуткам науковців, станом на сьогодні, загальні питання призначення та проведення судових експертиз досить повно регламентується нормативно-правовими актами [174; 175; 176, 177]. Втім, практика досудового розслідування кримінальних правопорушень у сфері земельних відносин, показує, що поруч із загальними правилами та прийомами, що поширюються на всі види судових експертиз, призначення та проведення експертиз у кримінальних провадженнях цієї категорії має свою специфіку

¹⁷³ Про судову експертизу: Закон України від 25 лютого 1994 р. № 4038-ХІІ. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12#Text>

¹⁷⁴ Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13 квітня 2012 р. № 4651-VІ. *Верховна Рада України*. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>

¹⁷⁵ Про судову експертизу: Закон України від 25 лютого 1994 р. № 4038-ХІІ // *Відомості Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12#Text>

¹⁷⁶ Про судову експертизу в кримінальних і цивільних справах. Постанова Пленуму Верховного суду України від 30 травня 1997 р. № 8. *Бюлетень законодавства і юридичної практики України*. 2002. № 7: Судові експертизи в Україні. С. 23-29.

¹⁷⁷ Інструкція про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень та Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз, та експертних досліджень: наказ Міністерства юстиції України від 8 жовтня 1998 р. № 53/5 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98#Text>

відповідно до характеру об'єктів та завдань дослідження, що в свою чергу потребує деяких уточнень та розробки новітніх наукових рекомендацій.

Однією з поширених експертиз під час розслідування кримінальних правопорушень у сфері земельних відносин є *земельно-технічна*. Об'єктом її дослідження є оригінали або завірени якісні копії правовстановлюючої та технічної документації, зокрема результати виконання топографо-геодезичних робіт, які проводяться відповідними фахівцями з використанням відповідного обладнання та бази даних [178].

Топографо-геодезичні роботи є видом робіт із землеустрою [179]. Ця діяльність спрямована на визначення параметрів фігури, гравітаційного поля Землі, координат точок земної поверхні та їх змін у часі, створення і використання державної геодезичної і гравіметричної мереж України, мережі постійно діючих станцій супутникового спостереження, топографічних, тематичних карт (планів), створення та оновлення картографічної основи для державних кадастрів, банків (баз) геопросторових даних та геоінформаційних систем [180]. У разі, якщо експерт самостійно не може виконати топографо-геодезичні роботи слідчий повинен вжити заходів щодо їх надання для дослідження. За допомогою такої документації встановлюються межі земельної ділянки в натурі (на місцевості) на основі технічної документації із землеустрою, якою визначається місцеположення поворотних точок меж земельної ділянки в натурі (на місцевості) [181].

За результатами земельно-технічної експертизи можливе вирішення питань щодо визначення технічної можливості розподілу (порядку користування) земельних ділянок та надання варіантів такого розподілу (порядку користування). У разі необхідності встановлення такого факту у кримінальному провадженні слідчий, окрім зазначених вище документів, повинен надати правовстановлюючі документи на об'єкти нерухомого майна (будівлі, споруди тощо), що розташовані на земельній ділянці, дані про користування співвласниками цими об'єктами або їх частинами, дані про частки співвласників та матеріали технічної інвентаризації [182].

Об'єктом дослідження *оціночно-земельної* експертизи є правовстановлююча та технічна документація із землеустрою на земельну ділянку, де містяться дані про адресу місцезнаходження ділянки, її кадастровий номер, площу, цільового призначення, план (схема), дані щодо зовнішніх меж земельної ділянки, а також дані щодо наявності обмежень та

¹⁷⁸ Про землеустрій. Закон України від 22.05.2003 № 858-IV. *Верховна Рада України*. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/858-15>.

¹⁷⁹ Про землеустрій. Закон України від 22.05.2003 № 858-IV. *Верховна Рада України*. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/858-15>.

¹⁸⁰ Про топографо-геодезичну і картографічну діяльність. Закон України від 23.12.1998 № 353-XIV. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/353-14#Text>

¹⁸¹ Про землеустрій. Закон України від 22.05.2003 № 858-IV. *Верховна Рада України*. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/858-15>.

¹⁸² Про затвердження Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень та Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень. Наказ Міністерства юстиції України № 53/5 від 08.10.98. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98>

обтяжень. У разі наявності на земельній ділянці поліпшень (будівель, споруд тощо) на дослідження необхідно надати правостановлюючу документацію на такі об'єкти, а також матеріали технічної інвентаризації [183]. Об'єктом дослідження може бути і інша документація та інформація в залежності від обставин кримінального провадження.

Передусім, проведення оціночно-земельної експертизи необхідне для встановлення вартості земельної ділянки, частки земельної ділянки та права користування земельною ділянкою, що дозволяє встановити вид і розмір шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, що, згідно зі ст. 91 КПК України, є обставиною, яка підлягає доказуванню та впливає на кваліфікацію кримінальних правопорушень, метою яких є незаконне набуття юридичних прав на землю (ст. 190, 364, 365, 366 КК та ін.) [184, с. 140–141].

За результатами судової оціночно-земельної експертизи можна здійснити експертну грошову оцінку прав на земельні ділянки та визначити відповідність виконаної оцінки земельної ділянки або прав на неї вимогам нормативно-правових актів з оцінки майна, методології, методам, оціночним процедурам. Визначення відповідності виконаної оцінки земельної ділянки або прав на неї вимогам нормативно-правових актів з оцінки майна, методології, методам, оціночним процедурам стає необхідним у разі наявності підстав вважати, що, наприклад, при здачі в оренду земельної ділянки, нормативно-грошова оцінка вартості земельної ділянки, на підставі якої здійснюється розрахування орендної плати, занижена.

Як показує аналіз правозастосовної практики, ще одним поширеним способом вчинення кримінальних правопорушень у сфері земельних відносин є підrobка документів шляхом внесення змін до документів чи проставлення підrobлених підписів. У разі наявності підстав вважати, що мала місце підrobка документів слідчий вправі призначити проведення почеркознавчої чи технічної експертизи документів. Об'єктом дослідження в такому разі можуть слугувати оригінали договорів чи інших документів, в які вносились технічні зміни. Аналіз способів вчинення кримінальних правопорушень у сфері земельних відносин, свідчить, що підrobка підписів у документах (доручення про уповноваження інших осіб отримувати земельні ділянки, свідоцтво про право на спадщину, свідоцтво про придбання земельної ділянки з прилюдних торгів (аукціонів), тощо) та внесення технічних змін до реквізитів правостановлюючих документів, є одним із них. Метою проведення почеркознавчої експертизи, у разі підrobки правостановлюючих документів, є ідентифікація виконавця підпису

Таким чином, об'єктом дослідження експертиз, які використовуються під час розслідування кримінальних правопорушень у сфері земельних відносин є правостановлюючі документи та технічна документація на

¹⁸³ Про затвердження Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень та Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень. Наказ Міністерства юстиції України № 53/5 від 08.10.98. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98>

¹⁸⁴ Дякін Я. О. Доказування у кримінальних провадженнях про злочини, пов'язані з незаконним заволодінням землею: дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2019. 235 с.

земельну ділянку. Судовий експерт повинен не лише дослідити наявні правостановлюючі документи на земельні ділянки (державні акти, витяги з Державного земельного кадастру, технічні паспорти, цивільно-правові договори та ін.), а також встановити межі таких земельних ділянок в натурі (на місцевості) та співставити отриману інформацію із наявною у матеріалах кримінального провадження [185].

Необхідно додати, що судова експертиза з питань землеустрою використовується майже завжди під час розслідування кримінальних правопорушень у сфері земельних відносин. Основним завданням цієї експертизи є визначення відповідності розробленої документації із землеустрою та її затвердження вимогам земельного законодавства і іншим нормативним документам з питань землеустрою та землекористування, а також визначення відповідності зміни цільового призначення земельних ділянок, її затвердження вимогам земельного законодавства і іншим нормативним документам з питань землеустрою та землекористування. За результатами проведення такої експертизи стає можливим визначення відповідності фактичного землекористування правостановлювальним документам, документації із землеустрою на земельні ділянки та нормативно-правовим актам, а також визначення відповідності виконаної нормативної грошової оцінки земель вимогам нормативно-правових актів [186, 187, с. 144–145]. Іноді виникає необхідність (під час забруднення або псування земель) у призначенні *радіологічної* експертизи, яка встановлює вміст у представлених об'єктах радіоактивних ізотопів, їх вигляд, концентрацію, ступінь шкідливого впливу. *Агротехнічну* експертизу призначають у випадку заподіяння шкоди сільськогосподарським культурам. Типовими питаннями експерту є: 1) якою є причина загибелі сільськогосподарських культур; б) чи не порушені агротехнічні правила, що забезпечують екологічну безпеку під час виконання певних робіт (зберігання, транспортування, застосування добрив, отрутохімікатів, використанні води для поливу тощо), і якщо так, то які саме; в) чи правильно встановлено в цьому господарстві порядок зберігання, транспортування, використання добрив (або отрутохімікатів), і якщо ні, в чому полягають відхилення від належного порядку; г) чи могли такі забруднення викликати шкідливі наслідки для сільськогосподарського виробництва; д) яким є обсяг матеріального збитку, завданого сільськогосподарському виробництву внаслідок порушення агротехнічних правил; е) які заходи доцільно здійснити на цьому господарському об'єкті для запобігання агротехнічних порушень, що ведуть до загибелі та псування

¹⁸⁵ Савчак В. В. Земельно–технічна експертиза як інструмент вирішення земельних спорів. *Науковий вісник Ужгородського університету*. 2015. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/.pdf>

¹⁸⁶ Савчак В.В. Земельно–технічна експертиза як інструмент вирішення земельних спорів. *Науковий вісник Ужгородського університету*. 2015. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/.pdf>

¹⁸⁷ Дякін Я. О. Доказування у кримінальних провадженнях про злочини, пов'язані з незаконним заволодінням землею: дис. ...канд. юрид. наук. Київ, 2019. 235 с.

сільськогосподарських посівів та земель сільськогосподарського призначення [188, с. 419].

Важливим елементом діяльності слідчого є оцінка висновку експерта. До того ж у разі призначення судової експертизи під час досудового розслідування оцінка висновку експерта може здійснюватися двічі – спочатку слідчим, який визнає її джерелом доказів, а встановлені за допомогою експертизи фактичні дані доказами, а потім – судом, який також оцінює висновок експерта, визначає його місце та роль у встановленні значущих для розгляду справи фактів.

Серед іншого, ефективним засобом перевірки правильності кваліфікації кримінально-караного діяння й встановлення об'єктивної істини під час розслідування кримінальних правопорушень у сфері земельних відносин, є вміння слідчого (прокурора) використовувати спеціальні знання судових експертів.

¹⁸⁸ Одерій О. В. Теорія і практика розслідування злочинів проти довкілля: монографія. Харків: Діса плюс, 2015. 528 с.

ВИСНОВКИ

Земля – це складова частина навколишнього природного середовища, яка являє собою територію суші, а також територію під водними об'єктами, що характеризується як природний ресурс, просторовий базис і основний засіб виробництва, з приводу якої виникають суспільні правовідносини та є основним засобом виробництва у сільському і лісовому господарстві й місцем розташування об'єктів нерухомого майна в межах території України, складає матеріальну основу її територіальної цілісності та суверенітету.

Численні порушення законодавства в сфері земельних відносин завдають суттєвої шкоди гарантованим Конституцією України (ст. 14) правам і законним інтересам громадян, а працівники правоохоронних органів постійно стикаються з труднощами запобігання таким протиправним діям. Найбільш суттєвими причинами виникнення такої складної ситуації є: недосконалість, а в деяких випадках узагалі відсутність, нормативної бази, що регулює сферу земельних відносин; недостатня обізнаність працівників органів державної влади й місцевого самоврядування із земельним законодавством; відсутність налагодженої взаємодії правоохоронних органів та органів влади у частині запобігання «земельним кримінальним правопорушенням», методичних розробок протидії кримінальним правопорушенням даного виду; постійне внесення змін до земельного законодавства і в певних випадках суперечність нормативно-правових актів; відсутність конкретної особи, яка відповідає за відведення земельної ділянки (колективна безвідповідальність). Такі недоліки зумовлюють ретельне вивчення та пошук шляхів їх подолання.

Земельні відносини як об'єкт кримінально-правової охорони – це сукупність відносин у сфері володіння, користування, розпорядження, охорони, раціонального використання й відтворення земель у межах території України, у разі посягання на які заподіюється значна майнова (економічна) шкода державі, народу України, а також довікілью або створюється небезпека заподіяння такої шкоди. До кримінальних правопорушень у сфері земельних відносин слід віднести діяння передбачені ст. 197-1, 239, 239-1, 239-2, 252, 254 КК України. Предметом кримінальних правопорушень у сфері земельних відносин у широкому розумінні є земля, тобто поверхня суші з ґрунтами, корисними копалинами та іншими природними елементами, що органічно поєднані та функціонують разом з нею; у вузькому – земельні ділянки як найбільш деталізовані частини різних категорій земель (з позиції конкретних земельних відносин вони виступають об'єктами, на які спрямовується інтерес відповідної фізичної та юридичної особи і стосовно яких устанавлюється їх земельна правосуб'єктність та оформлюється відповідний юридичний документ – право власності чи використання; ґрунтовий покрив земель (поверхневий шар ґрунту, який сформований на поверхні земної кори в результаті природних процесів і є осередком найбільшої концентрації поживних речовин, основою життя завдяки найважливішій властивості:

здатності постачати рослинам необхідні для їх росту поживні речовини, воду повітря; будівлі та споруди, самовільно побудовані на самовільно зайнятій земельній ділянці. Щодо, будівель, – це земельні поліпшення, що складаються з несучих та огорожувальних або сполучених (несучо-огорожувальних) конструкцій, які утворюють наземні або підземні приміщення, призначені для проживання або перебування людей, розміщення майна, тварин, рослин, збереження інших матеріальних цінностей, провадження економічної діяльності. Щодо, споруд, – це земельні поліпшення, що не належать до будівель і призначені для виконання спеціальних технічних функцій.

Способи вчинення кримінальних правопорушень у сфері земельних відносин в більшості випадків (76,5 %) є повноструктурними елементами, що включають в себе весь комплекс дій злочинців по підготовці, вчиненню та приховуванню слідів кримінального правопорушення. За результатами аналізу слідчої та судової практики виокремлено їх три основні групи: 1) способи, пов'язані із незаконним заволодінням або знищенням природних ресурсів, серед яких: а) дії особи без відповідних документів, що підтверджують право володіння, користування чи розпорядження землею, всупереч установленому законодавством порядку направлені на зайняття земельної ділянки, або самовільне будівництво будівель або споруд на самовільно зайнятій земельній ділянці (56 %); б) вилучення у будь-який спосіб родючого шару ґрунту земельної ділянки, здійснене без відповідного дозволу, який повинен був отримати власник останньої, що спричинило небезпеку для життя та здоров'я людей чи довкілля (43 %); в) умисне протиправне вилучення земель водного фонду або використання їх для задоволення власних потреб (навив ґрунту для штучної земельної ділянки, підняття рівня ґрунту з метою перешкодити сезонному затопленню земельної ділянки, влаштування дамб, причалів та проведення інших робіт) (33 %); 2) способи пов'язані з негативним впливом на природне середовище та погіршення його стану, серед яких: а) виробнича діяльність, що спричинила виникнення у ґрунтах і ґрунтових водах пестицидів, важких металів, радіонуклідів та інших речовин зміст яких значно перевищує природний фон на даних землях (18 %); б) порушення природного стану земель без обґрунтованих проектних пропозицій, погоджених і затверджених у встановленому порядку або забруднення їх хімічними та радіоактивними речовинами, засмічення промисловими, побутовими, іншими відходами і стічними водами та порушення родючого шару ґрунту (36 %); 3) способи пов'язані з порушенням правил використання земель: невиконання або неналежним чином виконання покладених на особу обов'язків щодо використання землі, або її охорони (34 %).

Способами приховування є фальсифікація окремих документів, зокрема, технічної документації, протоколів, договорів, балансу, звіту землевпорядних організацій, розписок та інших документів (69 %); використання корупційних зв'язків при проведенні контрольних перевірок, ревізій (58 %); надання завідомо неправдивих показань або підкуп свідків (38 %); звільнення попередніми числами співробітників (19 %); проведення культивування ґрунту (24 %), переміщення (переховування) будівельної техніки (62 %), притягнення

працівників підприємств, установ, організацій до дисциплінарної та адміністративної відповідальності за наявності ознак кримінального правопорушення (46 %).

У слідовій картині кримінальних правопорушень у сфері земельних відносин, в аспекті доказування, найважливіше значення мають документи, що містять криміналістичні ознаки, а саме: а) документи, які підтверджують права власності (користування) земельною ділянкою (акт встановлення та погодження меж земельної ділянки в натурі; б) рішення органу місцевого самоврядування щодо переходу права власності на землю; в) кадастрово-шнурова книга; г) експлікація земельних угідь і ситуаційна схема; г) план зовнішніх меж земельної ділянки; д) кадастровий план з кресленням меж контурів угідь земельної ділянки; е) відомість вирахування площі земельної ділянки; є) висновок відділу містобудування, архітектури та житлово-комунального господарства органу місцевого самоврядування про погодження проектів із землеустрою; ж) висновок про наявність обмежень на використання земельної ділянки; з) господарські книги, в яких міститься інформація про власника земельної ділянки, площу земельної ділянки та її цільове призначення тощо); и) органів, уповноважених на здійснення контрольних та ревізійних функцій (акти ревізій, проведення контрольних обмірів, позапланових документальних перевірок, зустрічних звірок); і) нормативні документи, що регулюють житлово-будівельну діяльність (нормативно-правові акти, технічні регламенти, державні стандарти, норми і правила, технічні умови).

Основним напрямом запобігання кримінальним правопорушенням у сфері земельних відносин є багатофункціональний підхід у вигляді контрольно-наглядової діяльності (проведення перевірок, спостережень, обстежень, інвентаризації, інспектування; розгляд звернень юридичних і фізичних осіб та документації із землеустрою) та моніторингу земельних відносин (інформаційна система для комплексної оцінки та прогнозування стану земель у майбутньому, що включає систематичні спостереження за станом земель, оцінку цього стану та процесів, пов'язаних із земельними ресурсами). Така діяльність спрямована на встановлення факту заволодіння ґрунтовим покривом чи землями водного фонду без відповідного дозволу, розміру матеріальної шкоди, змісту правовстановлюючих і технічних документів на землю, документів, до яких внесено неправдиві відомості чи які мають ознаки матеріального підроблення, визначення способу внесення неправдивих відомостей, а також документів, які регламентують повноваження осіб, уповноважених приймати рішення щодо зміни права власності на землю тощо.

Найбільшу специфіку в аспекті запобігання мають документи, які підтверджують права власності (володіння, користування, розпорядження) земельною ділянкою (акт встановлення та погодження меж земельної ділянки в натурі; рішення органу місцевого самоврядування щодо переходу права власності на землю; кадастрово-шнурова книга; експлікація земельних угідь і ситуаційна схема; план зовнішніх меж земельної ділянки; кадастровий план з

кресленням меж контурів угідь земельної ділянки; відомість вирахування площі земельної ділянки; висновок відділу містобудування, архітектури та житлово-комунального господарства органу місцевого самоврядування про погодження проектів із землеустрою; висновок про наявність обмежень на використання земельної ділянки; господарські книги, в яких міститься інформація про власника земельної ділянки, площу земельної ділянки та її цільове призначення тощо).

Такі заходи повинні бути спрямовані на запобігання правопорушенням у сфері використання та охорони земель і дотримання вимог земельного законодавства в Україні й недопущені протиправної поведінки з боку конкретних осіб й складатися з таких етапів: до формування мотиву злочинного прояву (дії) та наміру його вчинити; після його сформованості, але до початку реалізації; після початку реалізації наміру через вчинення конкретних протиправних (корупційних) діянь. З метою запобігання уповноваженими суб'єктам повинні застосовуватися вимога припинення окремих протиправних дій; перевірка документів на земельну ділянку (агрохімічний паспорт, проект внутрігосподарського землеустрою щодо еколого-економічного обґрунтування використання земель тощо); огляд земельної ділянки, території; тимчасове обмеження або заборона доступу громадян до окремих ділянок місцевості; встановлення обмежень щодо певних видів сільськогосподарської діяльності, зокрема посівів певних культур тощо; ревізування; контрольно-наглядові перевірки.

Одним із головних суб'єктів запобігання та виявлення кримінальних правопорушень у сфері земельних відносин є оперативні підрозділи Національної поліції України діяльність яких спрямовується на мінімізацію кримінальних правопорушень шляхом: 1) ініціативного пошуку і фіксації фактичних даних про злочинні діяння, які дозволяють встановити осіб, які вчиняють (вчинили) «земельні кримінальні правопорушення»; визначити перелік документів і предметів, які містять інформацію про кримінальні правопорушення даної категорії; провести об'єктивний аналіз стану виконання законів і виявити уразливі ділянки, а також осіб, які порушують його. При цьому, оперативний працівник отримує можливість більш точно застосувати першочергові заходи по ліквідації причин та умов, що сприяють вчиненню правопорушень; 2) проведення гласних і негласних заходів (операцій) за допомогою сил, засобів і методів оперативно-розшукової діяльності з метою викриття та припинення злочинів; 3) проведення заходів оперативно-розшукової профілактики з метою запобігання вчиненню кримінальних правопорушень фігурантами, а також створення на основі аналізу криміногенної обстановки умов, що об'єктивно перешкоджають вчиненню кримінальних правопорушень проти довкілля на певній території; 4) проведення негласних слідчих (розшукових) дій у межах досудового розслідування, розшуку злочинців.

Характер і структура початкового етапу розслідування кримінальних правопорушень у сфері земельних відносин прямо залежать від наявної слідчої ситуації, зокрема: а) підозрюваного (підозрюваних) встановлено і він не

переховується; б) підозрюваного встановлено, але він не визнає себе винним у вчиненні правопорушення, або взагалі відмовляється від надання показань, але його вина підтверджується матеріалами кримінального провадження; в) підозрюваного встановлено, але він переховується з метою уникнення кримінальної відповідальності та його місцезнаходження невідоме; г) підозрюваного затримано під час учинення (замаху на вчинення) кримінального правопорушення.

Типовими версіями стосовно характеру події (що сталося), висунення яких на початковому етапі розслідування сприятиме якнайшвидшому встановленню фактичних обставин, є такі: а) кримінальне правопорушення у сфері земельних відносин (ст. ст. 239, 239-1, 239-2, 254 КК України) мало місце й було вчинене керівником організації, її службовою особою та (або) «сторонніми» особами; б) відсутність кримінальної протиправності, має місце адміністративне правопорушення, або цивільно-правовий спір; в) кримінальне правопорушення інсценовано, тобто заява про забруднення або псування земель, незаконне заволодіння ґрунтовим покривом (поверхневим шаром) земель, незаконним заволодінням землями водного фонду в особливо великих розмірах, або про безгосподарське використання земель приховує дії, або навпаки допомагає реалізувати наміри службових чи інших осіб, зокрема, обслуговуючих організацій (фермерських чи сільськогосподарських підприємств), інших представників земельного бізнесу (латифундистів), кримінальних груп тощо; г) має місце конфлікт інтересів господарюючих суб'єктів щодо дотримання норм чинного законодавства.

Взаємодія слідчого зі співробітниками оперативних підрозділів та іншими суб'єктами зазвичай здійснюється у двох формах: а) процесуальна (виконання доручення слідчого про проведення слідчих (розшукових) та негласних (слідчих) розшукових дій з метою встановлення осіб, які вчинили кримінальне правопорушення та інформування про їх результати; сприяння слідчому у проведенні окремих процесуальних дій; б) непроцесуальна (спільне чергування у складі слідчо-оперативної групи й планування початкового етапу розслідування; взаємний обмін інформацією). Запорукою налагодження ефективної взаємодії між слідчим та оперативним підрозділом є наявність таких взаємопов'язаних компонентів: 1) узгоджене планування; 2) чіткий розподіл обов'язків між суб'єктами; 3) постановка перед суб'єктом конкретних задач; 4) своєчасний обмін інформацією; 5) контроль.

Серед суб'єктів міжвідомчої взаємодії під час розслідування кримінальних правопорушень у сфері земельних відносин ключова роль належить Держекоінспекції, Держгеокадастру, прокуратурі та Національній поліції, які уповноважені здійснювати як превентивну та профілактичну діяльність, виявляти та припиняти правопорушення, встановлювати причини та умови, що сприяють їх вчиненню, вживати заходи до їх усунення так і власне їх розслідувати (пост-фактум). Крім цього, діяльність таких суб'єктів включає контрольно-наглядову діяльність та моніторинг. Запропоновано проводити щоквартально спільні наради за участю обласних державних адміністрацій, територіальних органів прокуратури, поліції, Служби безпеки

України, Держекоінспекції, Держгеокадастру з метою напрацювання, затвердження та проведення спільних заходів з питань охорони земель і проведення систематичних перевірок на предмет законності володіння, користування та розпорядження землею за призначенням. За результатами проведених нарад проводити спільні рейди у складі мобільних рейдових груп, створених у підприємствах, що належать до сфери управління Держгеокадастру, із залученням працівників поліції та засобів масової інформації.

Однією з головних процесуальних задач під час розслідування кримінальних правопорушень у сфері земельних відносин є виявлення, огляд, вилучення і забезпечення збереження документів та інших матеріальних носіїв інформації. З цією метою, необхідно проводити комплекс СРД (огляд, обшук, допит, одночасний допит двох чи більше допитаних осіб, призначення експертиз), тимчасовий доступ до речей і документів (гл. 15 КПК України), витребування документів, висновків ревізій та актів перевірок (у порядку ч. 2 ст. 93 КПК України).

Предметами тимчасового доступу є договірна, дозвільна, технічна і виробнича документація землевпорядних організацій (фінансово-звітні документи; документи, що відображають результати внутрішніх та зовнішніх перевірок; цивільно-правові договори на виконання певних видів робіт), та рішення органів виконавчої влади й місцевого самоврядування. Кримінальне процесуальне законодавство передбачає, що тимчасовий доступ до речей і документів здійснюється на підставі ухвали слідчого судді, суду, що не дозволяє оперативно діяти слідчому, прокурору та отримувати докази у кримінальному провадженні. Тому, є необхідним розширити перелік підстав тимчасового доступу до речей і документів, а також спростити порядок такого тимчасового доступу, особливо це стосується інформації, що знаходиться в операторів телекомунікаційних мереж, а у виняткових випадках надати слідчому (за погодженням з прокурором) та прокуророві право здійснювати такий захід до передбаченої ст. 162 КПК інформації без ухвали слідчого судді з подальшим відповідним зверненням до суду за аналогією з порядком проведення НСРД.

Основними завданнями застосування спеціальних знань у кримінальних провадженнях щодо кримінальних правопорушень у сфері земельних відносин є повне, всебічне дослідження доказів, виявлених у процесі проведення процесуальних дій: надання консультацій та безпосередньої технічної допомоги (ст. 71 КПК України), витребування та отримання висновків ревізій та актів перевірок (ч. 2 ст. 93 КПК України), призначення експертиз (ст. 242 КПК України). Документальна перевірка та ревізія фінансово-господарської діяльності суб'єкта житлового чи іншого будівництва на самовільно захоплених земельних ділянках, у тому числі будівництва без передбаченого дозволу на землях водного фонду, є основними заходами для визначення реального стану справ у цій сфері, його матеріально-технічних зобов'язань, дієвими інструментами встановлення самого факту вчинення кримінальних правопорушень у сфері земельних відносин. У кримінальних провадженнях

стосовно порушення земельних відносин найчастіше проводять: судово-економічні експертизи (бухгалтерську, фінансово-економічну), з метою перевірки повноти і обґрунтованості акту документальної ревізії щодо можливих порушень в діях керівників, службових та матеріально-відповідальних осіб, а також судово-екологічну з метою уточнення розміру завданої кримінальним правопорушенням шкоди (36 %); будівельно-технічну, гідротехнічну, агротехнічну, земельно-технічну, та технічну експертизу документів, які дозволяють визначити відповідність проведених робіт нормативним стандартам і правилам, правильність складання проектно-кошторисної документації, встановити фактичні обсяги виконаних робіт, витрачених будівельних матеріалів та їх вартість тощо (31 %); оціночно-земельну (36 %); ґрунтознавчу (23 %); почеркознавчу (27 %); та комп'ютерно-технічну експертизи (6 %).

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ І РЕКОМЕНДОВАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Аграрное, земельное и экологическое право Украины. Общие части учебных курсов: учеб. пособ. / под ред. А. А. Погребного, И. И. Каракаша. Харьков: Одиссей, 2000. 368 с.
2. Андрусенко С. В. Використання сучасних науково-технічних досягнень при проведенні окремих слідчих дій. Матеріали звітної наук.-практ. конф. факультету з підготовки слідчих (Львів, 23 берез. 2012 р.). Львів, 2012. С. 85–87.
3. Барвенко В. К. Початковий етап розслідування порушення правил охорони вод та забруднення моря: дис. ...канд. юрид. наук. Кривий Ріг, 2019. 278 с.
4. Богданов А. П. Земельные отношения как объект охраны нормами административно-деликтного права. *Право и Закон*. 2019. № 2. С. 69–74.
5. Бусуйок Д. Законодавче та правове регулювання моніторингу земель в Україні. *Підприємництво, господарство і право*. 2012. № 8. С. 56–59.
6. В Одеській області запобігли спробі крадіжки 87 га земель держпідприємства – ЗМІ. URL: <https://ua.korrespondent.net/ukraine/4407699-v-odeskii-oblasti-zapobihly-sprobi-kradizhky-87-ha-zemel-derzhpidpriemstva-zmi>
7. Взаємодія органів досудового розслідування з підрозділами Державної аудиторської служби України під час призначення та проведення ревізій у кримінальному провадженні : метод. реком. / А. А. Вознюк, О. М. Брисковська, А. П. Запотоцький та ін. ; за заг. ред. С. С. Чернявського. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2018. 40 с.
8. Вирок Дубровицького районного суду Рівненської області від 07.09.2021 р. Судова справа № 949/996/21. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/99462083>
9. Вирок Жашківського районного суду Черкаської області від 21.01.2020 р. Судова справа № 1-кп/693/22/20. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/87030812>
10. Вирок Зачепилівського районного суду Харківської області від 22.05.2019. Судова справа № 620/315/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/81961852>
11. Вирок Сторожинецького районного суду Чернівецької області від 18 квітня 2019 р. Судова справа № 723/1427/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/81295657>
12. Вирок Тернопільського міськрайонного суду Тернопільської області від 17.02.2021. Судова справа № №607/6123/20. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/95089931>
13. Вирок Харківського районного суду Харківської області від 13 грудня 2017 року. Справа № 2034/2809/2012. Провадження № 1/635/6/2017. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/71013734>

14. Воробей О. В., Мельников І. М. Волошин О. Г. Техніко-криміналістичне дослідження документів: навч.-метод. посіб. Київ : Центр учбової літератури, 2008. 304 с.

15. Вплив соціально-економічних процесів на злочинність в Україні та у світі (за офіційними матеріалами ООН, Всесвітнього банку, статистичного органу Євросоюзу (Eurostat), Державної служби статистики України): аналітичний огляд. Київ : ДНДІ МВС України, 2021. 54 с.

16. Говоруха О. М. До проблеми концептуалізації земельних відносин. *Методологія, теорія та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства*. 2010. Вип. 16. С. 55–57.

17. Державний контроль за використанням та охороною земель. Держгеокадастр. URL: <https://land.gov.ua/icat/derzhavnyi-kontrol-za-vykorystanniam-ta-okhoro-noiu-zemel/>

18. Держгеокадастром виявлено факти самовільного зайняття земель у регіонах площею понад 260 га. URL: <http://www.disgu.gov.ua/index.php/1657-derzhgeokadastron-vyjavleno-fakty-samovilnoho-zainiattia-zemel-u-rehionakh-ploshcheiu-ponad-260-ha-4-lipnya-2019-p>.

19. Дякін Я. Класифікація злочинів у сфері земельних відносин. *Підприємництво, господарство і право*. 2010. № 2. С. 148–151.

20. Дякін Я. О. Доказування у кримінальних провадженнях про злочини, пов'язані з незаконним заволодінням землею: дис. ...канд. юрид. наук. Київ, 2019. 235 с.

21. Запобігання укриттю від реєстрації в органах поліції заяв і повідомлень про вчинення кримінальних правопорушень: метод. реком. / Д. М. Тичина, В. В. Крижна, А. А. Саковський та ін. Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2019. 42 с.

22. Земельне право України : підручник / О. О. Погрібний, І. І. Капакаш, Л. О. Бондар та ін. ; за ред. О. О. Погрібного, І. І. Каракаша. вид. 4, перероб. і доп. К. : Вид-во «Істина», 2017. 600 с.

23. Земельне право України: підручник / Гуревський В. К., Беженар Г. М., Бердніков Є. С. та ін.; за ред. О. О. Погрібного, І. І. Каракаша. Київ: Істина, 2003. 448 с.

24. Земельний кодекс України: Закон від 25 жовт. 2001 р. № 2768-III. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2768-14>

25. Земельное право: учебник / сост. А. А. Рускол и др.; под ред. Н. Д. Казанцева, А. А. Рускола. Москва: Госюриздат, 1949. 415 с.

26. Ільків Н. Оформлення права приватної власності на земельну ділянку: новели законодавства. *Проблеми цивільного права і процесу*. 2012. № 2 (69). С. 122–129

27. Ільків Н. Оформлення права приватної власності на земельну ділянку: новели законодавства. *Проблеми цивільного права і процесу*. 2012. Вісник № 2 (69). С. 122–129.

28. Інструкція з організації взаємодії органів досудового розслідування з іншими органами та підрозділами Національної поліції України в запобіганні кримінальним правопорушенням, їх виявлені та розслідуванні: наказ МВС

України від 07.07.2017 р. № 575. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0937-17#Text>

29. Інструкція про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень та Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз, та експертних досліджень: наказ Міністерства юстиції України від 8 жовтня 1998 р. № 53/5 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98#Text>

30. Калетник Г. Питання законодавчого врегулювання земельних відносин було обговорено під час розширеного засідання Комітету з питань аграрної політики та земельних відносин : (інформаційне управління). URL: http://portal.rada.gov.ua/rada/control/uk/publish/article/news_left?art_id

31. Камлик М. І. Особливості обліку та використання обліково-бухгалтерських документів при виявленні та розслідуванні корисливих злочинів у галузях економіки. *Судова бухгалтерія: настільна книга для працівників кримінальної міліції та слідчих*. Київ : Синтез, 1995. 256 с.

32. Кримінально-процесуальний кодекс України: Закон України від 28 груд. 1960 р. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1001-05#Text>

33. Книженко С. О. Криміналістична характеристика та основні положення розслідування екологічних злочинів: дис. ...канд. юрид. наук. Харків, 2005 р. 207 с.

34. Князєв С. В. Виявлення та перевірка оперативної інформації при протидії злочинам, що вчиняються на ринку житла. *Боротьба з організованою злочинністю та корупцією (теорія і практика)*. 2014. № 1. С. 22–26.

35. Кожуріна В. М. Нормативна база управління земельними ресурсами в Україні: ретроспективний аналіз. *Теорія та практика державного управління* 2018. № 4 (63). URL: http://www.kbuapa.kharkov.ua/e-book/tpdu/2018-4/doc/1/1_11.pdf

36. Конституція України: Закон від 28 черв. 1996 р. № 254к/96-ВР. *Верховна Рада України*. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/-254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>

37. Конституція України: науково-практичний коментар/редкол.: В. Я. Тацій (голова редкол.), О. В. Петришин (відп. секретар), Ю. Г. Барабаш та ін.; Нац. акад. прав. наук України. 2-ге вид., переробл. і допов. Харків: Право, 2011. 1128 с.

38. Косанов Ж. Х. Правова охрана земель сільськогосподарського призначення: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.06. Алма-Ата, 1983. 24 с.

39. Криміналістика: посіб. для підготов. до іспитів / І. В. Гора, А. В. Іщенко, В. А. Колесник. 3-є вид., стереотип. Київ : Вид. ПАЛИВОДА А.В., 2005. 236 с.

40. Кримінальне право України: загальна частина : підручник / Є. С. Назимко, С. В. Лосич, Ю. О. Данилевська та ін. / за заг. ред. проф. В. М. Бесчастного та О.М. Джужи. Київ : ВД «Дакор», 2018. 386 с.

41. Кримінальний кодекс України: Закон України від 5 квіт. 2001 р. № 2341-III. *Верховна Рада України*. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2341-14/>
42. Кримінальний процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар / за заг. ред.: В. Г. Гончаренка, В. Т. Нора, М. Є. Шумила. Київ : Юстініан, 2012. 1328 с.
43. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13 квітня 2012 р. № 4651-VI. *Верховна Рада України*. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>
44. Кузьмичов В., Москвін Ю. Криміналістичне вивчення злочинної діяльності. *Право України*. 1999. № 5. С. 65–67.
45. Кумановський М. В. Проблема предмета злочину, передбаченого ст. 239-2 Кримінального кодексу України (незаконне заволодіння землями водного фонду в особливо великих розмірах). *Право і безпека*. 2013. № 1 (48). С. 128–134.
46. Лук'янець Д. М. Адміністративно-деліктні відносини в Україні: теорія та практика правового регулювання: монографія. Суми: ВДТ «Університетська книга», 2006. 367 с.
47. Мельник Р. С., Бевзенко В. М. Загальне адміністративне право: навч. посіб. / за заг. ред. Р. С. Мельника. Київ: Ваїте, 2014. 376 с.
48. Мілімко Л. В. Адміністративна відповідальність за правопорушення у сфері земельних відносин: дис...канд. юрид. наук. Ірпінь, 2009. 190 с.
49. Мірошніченко А. М. Земельне право України: навч. посіб. Київ: Алерта, ЦУЛ, 2011. 678 с.
50. Мірошніченко А. М., Марусенко Р. І. Науково-практичний коментар Земельного кодексу України. Київ, 2009. 496 с.
51. Мірошніченко О. С. Адміністративно-правові засоби охорони земельних відносин в Україні : монографія. Харків: Титул, 2008. 176 с.
52. Мовчан Р. О. Кримінальна відповідальність за злочини у сфері земельних відносин: автореф. дис...канд. юрид. наук: 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право». Київ, 2020. 20 с.
53. Настечко К. О. Оформлення прав на земельні ділянки: правові та організаційні питання: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец.: 12.00.06. Київ. 2010. 20 с.
54. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за заг. ред. О. М. Джужі, А. В. Савченка, В. В. Чернєя. 2-ге вид., перероб. і допов. Київ: Юрінком Інтер, 2018. 1104 с.
55. Оверковська Т. К. Моніторинг земель України : правові аспекти. *Юридичний вісник*. 2015. № 1 (15). С. 125–128.
56. Одерій О. В. Теорія і практика розслідування злочинів проти довкілля: монографія. Харків: Діса плюс, 2015. 528 с.
57. Пахомов В. В. Правове забезпечення контрольно-наглядової діяльності у сфері земельних відносин: автореф. дис...докт. юрид. наук: 12.00.07. Харків, 2016. 42 с.

58. Петрук О. В. Формування соціальних пріоритетів у сфері реформування земельних відносин в Україні: автореф. дис...канд. юрид. наук: 25.00.02 «Механізми державного управління». Київ, 2017. 20 с.

59. Погорельський М. А. Початок досудового розслідування: окремі проблемні питання. *Вісник кримінального судочинства* 2015. №1. С. 93-103.

60. Положення про Єдиний реєстр досудових розслідувань, порядок його формування та ведення: наказ Офісу Генерального прокурора України від 30 черв. 2020 р. № 298. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0298905-20#Text>

61. Положення про Міністерство аграрної політики та продовольства України: постанова Кабінету Міністрів України від 05 листоп. 2015 р. № 1119. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1119-2015-%D0%BF#Text>

62. Попелюшко В.О. Правила огляду документів та їх приєднання до справи. *Верховенство права у процесі державотворення та захисту прав людини в Україні* : матер. IX Всеукр. наук.-практ. конф. (Острог, 30- 31 трав. 2008 р.). Острог: «Острозька академія», 2008 . С. 277-280.

63. Порядок ведення єдиного обліку в органах (підрозділах) поліції заяв і повідомлень про кримінальні правопорушення та інші події: наказ МВС України від 08 лют. 2019 р. № 100. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0223-19>

64. Постанова Бершадського районного суду Вінницької області від 06 березня 2015 року. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/43491309>

65. Про відходи: Закон України № 187/98-ВР 05 березня 1998 р. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/187/98-%D0%B2%D1%80#Text>

66. Про відчуження земельних ділянок, інших об'єктів нерухомого майна, що на них розміщені, які перебувають у приватній власності, для суспільних потреб чи з мотивів суспільної необхідності: Закон від 17 листоп. 2009 р. № 1559-VI. *Верховна Рада України*. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1559-17>

67. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо умов обігу земель сільськогосподарського призначення : Закон від 31 берез. 2020 р. № 552-IX. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/552-20/print>

68. Про внесення змін до Положення про територіальні та міжрегіональні територіальні органи Держекоінспекції: Наказ Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України № 266 від 21 квітня 2021р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0619-21#Text>

69. Про Державний земельний кадастр Закон від 7 лип. 2011 р. *Верховна Рада України*. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/3613-17>

70. Про державний контроль за використанням та охороною земель: Закон від 19 лютого 2003 р. № 963-IV. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/963-15#Text>

71. Про Державну службу України з питань геодезії, картографії та кадастру: постанова Кабінету Міністрів України від 14 січ. 2015 р. № 15. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/15-2015-%D0%BF>.

72. Про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх досудового розслідування. *Офіс Генерального прокурора України*. URL: <http://www.gp.gov.ua/ua/stat.html>

73. Про затвердження Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень та Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень. *Наказ Міністерства юстиції України* № 53/5 від 08.10.98. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98>

74. Про затвердження Методики визначення розміру шкоди, заподіяної внаслідок самовільного зайняття земельних ділянок, використання земельних ділянок не за цільовим призначенням, зняття ґрунтового покриву (родючого шару ґрунту) без спеціального дозволу. Постанова Кабінету Міністрів України від 25 липня 2007 р. № 963. Київ URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/963-2007-%D0%BF>

75. Про затвердження Положення про Державну екологічну інспекцію України: Постанова КМУ № 275 від 19 квітня 2017 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/275-2017-%D0%BF#Text>

76. Про затвердження Порядку видачі та анулювання спеціальних дозволів на зняття та перенесення ґрунтового покриву (родючого шару ґрунту) земельних ділянок. Наказ Державного комітету України по земельних ресурсах № 1 від 04.01.2005. Документ z0070-05. Редакція від 10.03.2005. підстава v-199484-05 URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0070-05>

77. Про затвердження Порядку зміни цільового призначення земель, які перебувають у власності громадян або юридичних осіб: постанова Кабінету Міністрів України від 11 квіт. 2002 р. № 502. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/502-2002-%D0%BF>

78. Про затвердження типової форми заяви (клопотання) про вибір місця розташування земельної ділянки : постанова кабінету Міністрів України від 18 лют. 2009 р. № 113. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/113-2009-%D0%BF>

79. Про земельну реформу : постанова Верховної Ради УРСР від 18 груд. 1990 р. № 563-XII. *Відомості Верховної Ради України УРСР*. 1991. № 10. Ст. 100.

80. Про землеустрій. Закон України від 22.05.2003 № 858-IV. *Верховна Рада України*. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/858-15>.

81. Про місцеве самоврядування в Україні : Закон від 21 трав. 1997 р. № 280/97-ВР. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80#Text>

82. Про охорону земель: Закон від 19 черв. 2003 р. № 962-IV. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/962-15>

83. Про охорону навколишнього природного середовища: Закон України №1264-ХІІ від 25 червня 1991 р. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1264-12#Text>

84. Про пестициди і агрохімікати: Закон України № 86/95-ВР від 02 березня 1995 р. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/86/95-%D0%B2%D1%80#Text>

85. Про порядок виділення в натурі (на місцевості) земельних ділянок власникам земельних часток (паїв): Закон від 5 черв. 2003 р. № 899-ІV. *Верховна Рада України*. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/899>

86. Про приватизацію державного і комунального майна. Закон від 18 січ. 2018 р. № 2269-VIII України *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2269-19#Text>.

87. Про судову експертизу в кримінальних і цивільних справах. Постанова Пленуму Верховного суду України від 30 травня 1997 р. № 8. *Бюлетень законодавства і юридичної практики України*. 2002. № 7: Судові експертизи в Україні. С. 23-29.

88. Про судову експертизу: Закон України від 25 лютого 1994 р. № 4038-ХІІ. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12#Text>

89. Про топографо-геодезичну і картографічну діяльність. Закон України від 23.12.1998 № 353–XIV. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/353-14#Text>

90. Протидія злочинам у сфері земельних відносин : метод. реком. / О. С. Тарасенко, М. В. Бурак, Ю. О. Єрмаков, А. В. Шевчишин, Я. О. Дякін. Київ : Нац. акад. внутр. справ, ФОП Полішук О. В. 2019. 75 с.

91. Протидія злочинам у сфері земельних відносин : навч. посіб. / С. В. Андрусенко, О. М. Бандурка, М. С. Рябченко та ін.; за заг. наук. ред. С. М. Гусарова. Харків: Атлас, 2013. 183 с.

92. Публічний звіт Держгеокадастру за 2015–2021 рр. *Держгеокадастр*. 2022. URL: <http://land.gov.ua/wp-content/uploads>

93. Розслідування окремих видів злочинів: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / О. О. Алексєєв, В. К. Весельський, В. В. Пяковський. 2-е вид., перероб. і доповн. Київ: Центр навч. літ., 2014. 277 с.

94. Рубаник В. С. Правове регулювання земельних відносин у Київській Русі та феодално роздробленій Русі. *Земельне право України*. 2006. № 5. С. 3–13.

95. Рябоконт В. П. Використання земельних ресурсів господарств населення в кооперативних умовах. *Економіка АПК*. 2009. № 3. С. 82–87.

96. Савчак В. В. Земельно-технічна експертиза як інструмент вирішення земельних спорів. *Науковий вісник Ужгородського університету*. 2015. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/.pdf>

97. Сандрачук А. А. Основи виявлення та розслідування шахрайства з об'єктами нерухомості, що перебувають у приватній власності: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Одеса, 2007. 207 с.

98. Семенишина-Фіголь Б. М. Особливості правового регулювання земельних відносин в Україні. *Наше право*. 2021. № 2. С. 179–184.

99. Семенишина-Фіголь Б. М. Земельні відносини як об'єкт кримінологічного дослідження. *Правовий часопис Донбасу*. 2021. № 2 (75). С. 96–104.

100. Сіроштан Ю. В., Кульпанов М. М. Алгоритм дій працівників поліції при виявленні фактів незаконного використання земельних ділянок (самовільне зайняття): метод. реком. Кривий Ріг: Дніпроп. держ. ун-т. внутр. справ, 2017. 32 с.

101. Скакун О. Ф. Теорія держави і права: підручник. Харків: Консум, 2001. 656 с.

102. Словник термінів у сфері земельних відносин та землекористування / Паламарчук Л. В., Мельник О. В., Ричкова Н. А. та ін.; за заг. ред. А. М. Третяка. Київ, 2008. 240 с.

103. Становлення і розвиток земельного законодавства України у XX – на початку XXI століття: наук.-практ. посіб. Київ : вид-во ФОП Клименко Ю.Я., 2018. 142 с.

104. Тальяничук І. С. Використання спеціальних знань під час проведення огляду місцевості (на прикладі розслідування злочинів у сфері земельних відносин). *Криміналістичний вісник*. 2014. № 2 (22). С. 112–116.

105. Тарасенко О. С. Виявлення злочинів в сфері земельних відносин. *Сучасний стан та перспективи розвитку оперативно-розшукової діяльності в умовах євроінтеграції* : матеріали наук.-практ. конф. (Кіровоград, 27 лист. 2009 р.). Кіровоград : КЮІ ХНУВС, 2009. С. 62–64.

106. Татарин Н. М. Тактика огляду місця події під час самовільного зайняття земельної ділянки та самовільного будівництва. *Право і суспільство*. 2014. № 3. С. 305–310.

107. Тацій В. Я., Пшонка В. П., Борисов В. І., Тютюгін В. І. Кримінальний кодекс України. Науково-практичний коментар: у 2 т. Харків. 2013. Т. 2: Особлива частина. 2013. 1040 с.

108. Титова Н. І. Землі як об'єкт правового регулювання. *Право України*. 1998. № 4. С. 10–15.

109. Третяк А. М. Економіка землекористування та землевпорядкування : навч. посіб. Київ : ТОВ ЦЗРУ, 2004. 542 с.

110. Управління земельними ресурсами: навчальний посібник / за ред. проф. А. М. Третяка. Вінниця: Нова Книга, 2006. 360 с.

111. Ухвала Березанського районного суду Миколаївської області від 25 червня 2018 року. Справа №469/527/18. Провадження 1–кк/469/107/18 URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/75162934>

112. Ухвала Великобілозерського районного суду Запорізької області від 14 грудня 2017 року. Справа № 312/282/17. Провадження № 1–кк/312/124/2017. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/71040010>

113. Ухвала Вінницького міського суду Вінницької області від 06 серпня 2018 року. Справа №127/19064/18. Провадження №1–кк/127/9820/18. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/75721027>

114. Ухвала Дубенського міськрайонного суду Рівненської області від 08 серпня 2018 року. Справа № 559/1643/18. Провадження № 1–кс/559/496/2018. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/75747874>

115. Ухвала Індустріального районного суду м. Дніпропетровська від 06 серпня 2018 року. Справа № 202/4088/18. Провадження № 1кп/202/381/2018. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/75700240>

116. Ухвала Ірпінського міського суду Київської області від 12 липня 2018 р. Справа № 367/8057/16–к. Провадження №1–кс/367/999/2018. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/75310090>

117. Ухвала Марківського районного суду Луганської області від 18 червня 2018. Справа № 417/5825/18. Провадження 1–кс/417/242/18 URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/74735837>

118. Ухвала Ніжинського міськрайонного суду від 20 червня 2018 року. Справа № 740/5085/17. Провадження № 1–кс/740/598/18. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/74863267>

119. Ухвала Хмельницького міськрайонного суду Хмельницької області від 15 травня 2018 року. Справа № 686/5723/18 URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/75038416>

120. Ухвала Орджонікідзевського районного суду м. Харкова від 31 липня 2018 року. Справа № 644/5386/18. Провадження № 1–кс/644/1230/18. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/75603126>

121. Фоміних В. І. Земля і земельні ресурси в системі суспільних відносин. *Агросвіт*. 2011. № 19. С. 41–45.

122. Черкаська Н. В., Пархоменко А. І. Юридичні ознаки та поняття самовільного зайняття земельних ділянок. *Форум права*. № 1. 2011. С. 1085–1090.

123. Чернов А. Проблемні питання визначення суспільно небезпечних наслідків самоправства. *Історико-правовий часопис*. 2015. № 1(5). С. 177–182.

124. Швець О. М. Основні форми та методи діяльності органів державної влади по захисту ерозійно небезпечних земель. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2018. №1. Т. 3. С. 101–105.

125. Шульга А. М. Кримінально-правова охорона земельних ресурсів в Україні: теоретико-правовий аспект: дис. ...док. юрид. наук. Харків 2021. 525 с.

126. Шульга А. М. Щодо предмету злочину, передбаченого статтею 197-1 КК України. *Вісник Харківського Національного Університету ім. Каразіна. Серія Право*. 2008. № 1. С. 59–64.

127. Шульга М. В. Актуальные правовые проблемы земельных отношений в современных условиях. Харьков: Фирма «Консум», 1998. 224 с.

128. Щодо застосування терміна «самовільне зайняття земельної ділянки». Лист Державного комітету України із земельних ресурсів № 14–17–4/12991 від 11 листопада 2008 року. URL: <http://consultant.parus.ua/?doc=054S320828&abz=80D6P>

This image shows a single sheet of white paper with horizontal ruling lines. The lines are evenly spaced and run across the width of the page. There are no margins, text, or other markings on the paper.

Наукове видання

Протидія кримінальним правопорушенням у сфері земельних відносин

Посібник

Підп. до друку 14.11.2022. Формат 60х84/16
Папір офсетний. Друк цифровий.
Ум. друк. арк. 8,14. Зам. № 1411-22/2.
Наклад 100 прим.

Видавець і виготовлювач ТОВ «7БЦ»
03067, м. Київ, вул. Олекси Тихого, 84
e-mail: 7bc@ukr.net, тел: (044) 592-00-80
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК №5329 від 11.04.2017

У посібнику розроблено наукові основи комплексної методики протидії кримінальним правопорушенням у сфері земельних відносин в умовах чинного кримінального процесуального законодавства. Обґрунтовано багатофункціональний підхід до охорони земель як об'єкту довкілля, правовідносин земельної власності та сільськогосподарської діяльності, що ґрунтується на результатах комплексного дослідження заявленої проблематики, на основі критичного опрацювання доктринальних положень теорії криміналістики, кримінального процесу, оперативно-розшукової діяльності, кримінального права та кримінології, аналізу земельного законодавства й правозастосовної практики різних правоохоронних інституцій, яка включає особливості запобігання, виявлення кримінальних правопорушень у такій сфері, а також всебічне, повне та об'єктивне їх розслідування у разі вчинення.

